

**İBN HİŞÂM'IN ŞERHU ŞUZÛRİ'Z-ZEHEB İSİMLİ
ESERİNDE DİL EKOLLERİNE YAKLAŞIMI
-BAĞDAT, MISIR VE ENDÛLÛS DİL EKOLLERİ
BAĞLAMINDA-**

Sefa DURMUŞ

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Doç. Dr. Yusuf AKÇAKOCA
2024
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Sefa DURMUŞ

İBN HİŞÂM'IN ŞERHU ŞUZÛRİ'Z-ZEHEB İSİMLİ ESERİNDE DİL
EKOLLERİNE YAKLAŞIMI
-BAĞDAT, MISIR VE ENDÜLÜS DİL EKOLLERİ BAĞLAMINDA-

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Yusuf AKÇAKOCA

ERZURUM-2024

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "İBN HİŞÂM'IN ŞERHU ŞUZÜRİ'Z-ZEHEB İSİMLİ ESERİNDE DİL EKOLLERİNE YAKLAŞIMI-BAĞDAT, MISIR VE ENDÜLÜS DİL EKOLLERİ BAĞLAMINDA-" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

26.12.2024

Sefa DURMUŞ

Aslı Islak İmzalıdır

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi **MADDE 6– (1)** Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Yusuf AKÇAKOCA danışmanlığında, Sefa DURMUŞ tarafından hazırlanan bu çalışma 26/12/2024 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Yakup KIZILKAYA

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Yusuf AKÇAKOCA

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Zafer AKYÜZ

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN

Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ	1
I. TEZİN KONUSU.....	1
II. TEZİN AMACI	2
III. TEZİN ÖNEMİ.....	3
IV. TEZİN PROBLEMİ	4
V. TEZİN YÖNTEMİ.....	4
VI. TEZİN KAPSAMI VE SINIRLARI	5
VII. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR	6

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN HİŞÂM, HAYATI, ESERLERİ, İLMİ KİŞİLİĞİ VE DİL EKOLLERİ İLE İLGİSİ

1.1. İBN HİŞÂM EN-NAHVÎ EL-ENSÂRÎ	10
1.1.1. Hayatı	10
1.1.2. Eserleri	11
1.1.3. Etkilendiği Siyasi ve İlmi Çevre	12
1.1.3.1. Siyasi Çevresi	12
1.1.3.2. İlmi Çevresi	15
1.2. İBN HİŞÂM'IN DİL EKOLLERİ İLE İLGİSİ	18
1.2.1 Dil Ekolleri ve Bazı Temsilcileri	18
1.2.2. İbn Hişam'ın Dil Ekolleri Karşısındaki Konumu	23
1.2.2.1. Eserlerinde Kullandığı Tercih ve Tenkit İfadeleri.....	23
1.2.2.1.1. Tercih İfadeleri	25
1.2.2.1.2. Tenkit İfadeleri	26
1.3. İBN HİŞÂM'IN İSTİŞHÂD YÖNTEMİ.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERHU ŞUZÛRİ'Z-ZEHEB İSİMLİ ESERİNDE İBN HİŞÂM'IN DİL

EKOLLERİNE YAKLAŞIMI

2.1. ŞUZÛRU'Z-ZEHEB, ŞERHLERİ VE İLGİLİ ÇALIŞMALAR	30
2.1.1. Şuzûru'z-Zeheb'in Şerhleri, Haşiyeleri, Tahkikleri ve İlgili Çalışmalar	31
2.1.2. Şerhu Şuzûri'z-Zeheb'in Arap Dili Açısından Önemi	33
2.1.3. Şerhu Şuzûri'z-Zeheb'in Metodunun Dil Öğretimindeki Yeri	35
2.2. ŞERHU ŞUZÛRİ'Z-ZEHEB ÖZELİNDE DİL EKOLLERİ	39
2.2.1. Şerhu Şuzûri'z-Zeheb'de Dil Ekolleri ve Otoriteleri	40
2.2.2. Mısır Dil Ekolü ve Şerhu Şuzûri'z-Zeheb.....	44
2.3. ŞERHU ŞUZÛRİ'Z-ZEHEB'DE TERCİHLER VE TENKİTLER	46
2.3.1. Şerhu Şuzûri'z-Zeheb'de Tercihler ve Örnekleri	46
2.3.1.1. Konu Sıralaması (Tebvîb) ve Terminoloji (İstılâh) Tercihi.....	47
2.3.1.2. Şerhu Şuzûri'z-Zeheb'de Tercih İfadeleri ve Örnekleri	50
2.3.2. Şerhu Şuzûri'z-Zeheb'de Tenkitler ve Tenkit İfadeleri	52
2.4. ŞERHU ŞUZÛRİ'Z-ZEHEB'DE DİL EKOLLERİ BAĞLAMINDA	
İSTİŞHÂD KONUSU	57
2.4.1. Dil Ekolleri Bağlamında İbn Hişâm'ın Ayetler ve Kıraat Farklılıkları ile	
İstişhâd Yöntemi	58
2.4.1.1 Şerhu Şuzûri'z-Zeheb'de Dil Ekolleri Açısından Ayetler ve Kıraat	
Farklılıkları	58
2.4.2. Dil Ekolleri Bağlamında İbn Hişâm'ın Hadislerle İstişhâd Yöntemi.....	59
2.4.2.1. Şerhu Şuzûri'z-Zeheb'de Dil Ekolleri Açısından Hadisler	61
2.4.3 Dil Ekolleri Bağlamında İbn Hişâm'ın Şiirle İstişhâd Yöntemi	62
2.4.3.1. Şerhu Şuzûri'z-Zeheb'de Dil Ekolleri Açısından Şiirler.....	63
SONUÇ.....	65
KAYNAKÇA	67
ÖZGEÇMİŞ.....	71

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İBN HİŞÂM'IN ŞERHU ŞUZÛRİ'Z-ZEHEB İSİMLİ ESERİNDE DİL
EKOLLERİNE YAKLAŞIMI
-BAĞDAT, MISIR VE ENDÛLÛS DİL EKOLLERİ BAĞLAMINDA-**

Sefa DURMUŞ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Yusuf AKÇAKOCA

2024, 71 sayfa

Jüri: Doç. Dr. Yusuf AKÇAKOCA

Doç. Dr. Yakup KIZILKAYA

Doç. Dr. Zafer AKYÜZ

Araştırmanın ilk amacı İbn Hişâm en-Nahvî'nin dil ekolleri karşısındaki konumunu *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb* isimli eseri özelinde tespit etmek ve değerlendirmektir. Çalışmadaki ikinci amaç ise İbn Hişâm'ın tercih ve tenkitlerinin dil edinimi açısından etkilerini yine *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*'deki metodu özelinde tespit edebilmektir. Gramer ihtilaflarını aktarmanın dil öğreniminde ne yönde etkili olduğunun görülebilmesi yönünden çalışmanın sadece ekollerle ilgili bilgilerin derlenmesi açısından değil dil öğretimi yönünden de alanına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Giriş ve iki bölümden oluşan çalışmanın giriş kısmında tezin konusu, amacı, kapsamı, konu ile ilgili önceki çalışmalar, tezin önemi, problemi ve yöntem üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde İbn Hişâm en-Nahvî el-Ensârî'nin hayatı, eserleri, ilmi kişiliği ve Arap dili ekolleri ile ilgisi aktarılmıştır. Dil ekolleri açısından İbn Hişâm'ın konumu, görüş, tercih ve tenkitleri, istişhâd ile ilgili metodu nahvî usulü, ayet, hadis ve şiirle örneklendirme veya delillendirmesi ve genel olarak sözünü ettiği dil otoritelerinin kimler olduğu ile ilgili bilgiler; diğer kitapları da dikkate alınarak verilmiştir. İkinci bölümde ise İbn Hişâm'ın *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb* isimli eseri özelinde başta Bağdat, Mısır ve Endülüs mektepleri olmak üzere dil ekollerine yaklaşımı ele alınmıştır. *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb* ile ilgili bilgi aktarımından sonra sözü geçen dil ekollerinin otoritelerine ait bazı görüşler karşısında İbn Hişâm'ın tercih, tenkit ve metodoloji açısından bulunduğu konuma dair tespitlerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*, Nahiv Ekolleri, İhtilaf

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****IBN HİSHAM'S APPROACH TO LANGUAGE SCHOOLS IN HIS WORK
CALLED ŞARHU ŞUZÛRİ'Z-ZEHEB
-IN THE CONTEXT OF BAGHDAD, EGYPTIAN AND ANDALUSIAN
LANGUAGE SCHOOLS-****Sefa DURMUŞ****Advisor: Assoc. Prof. Dr. Yusuf AKÇAKOCA****2024, 71 pages****Jury: Assoc. Prof. Dr. Yusuf AKÇAKOCA)
Assoc. Prof. Dr. Yakup KIZILKAYA
Assoc. Prof. Dr. Zafer AKYÜZ**

The primary aim of the thesis is to determine and evaluate position of Ibn Hisham al-Nahwi in relation to the schools of language, especially in the context of his work titled Sharhu Shuzur al-Zeheb. The second aim of the study is to establish the effects of Ibn Hisham's preferences and criticisms in terms of language acquisition, in terms of his method in Sharhu Shuzur al-Zeheb similarly. We believe that our study will contribute to it's field not only in the collection of information about the schools but also in the field of language teaching, in terms of seeing how transferring grammatical disagreements is effective in language learning.

In the introduction of the study, which consists of an introduction and two sections, we focus on the subject, purpose, scope, previous studies with regards to the subject, the importance of the thesis, the problem and the method. In the first section, Ibn Hisham's life, works, scientific personality and his relationship with Arabic language schools are conveyed. Ibn Hisham's position in terms of language schools, his views, preferences and criticisms, his method in istishhad (his exemplification or evincing with verses, hadith and poetry) and who the language authorities he mentioned are in general, are indicated by taking into account his other books as a summary. As for the second section, Ibn Hisham's approach to language schools is discussed in here, within the context of his work titled Sharhu Shuzur al-Zaheb. After a brief information about Sharhu Shuzur al-Zaheb, the opinions of the language school authorities mentioned in the work and Ibn Hisham's position against these opinions in terms of preferences, criticisms and methodology are determined and evaluated.

Keywords: Arabic Language, İbn Hisham, Şarhu Şuzûri'z-Zeheb, Language Schools, Dispute

KISALTMALAR DİZİNİ

b.	: bin/ibn (oğlu)
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviri
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
krş.	: Karşılaştırınız
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı (Yayınları)
Thk.	: Tahkik
vd.	: ve devamı
yay.	: Yayınları/Yayınevi

ÖNSÖZ

Ademoğlunu diğer varlıklardan farklı kılan gülme ve konuşma yetisi, insanlık var olduğundan beri ilgi çekmiştir. Bu ve benzeri özellikleriyle insan, kainatta yetki sahibi halife-i arz olarak hemcinsleriyle iletişim halinde olmuştur. Dilin kökeni ile ilgili meseleler kenarda bırakılırsa iletişimin kaçınılmaz bir ontoloji problemi olabileceği hemen akla gelecektir. Düşünce ve dil arasındaki sağlam ilişki de bunu destekler görünmektedir. Dil öğreniminin de düşünmenin ve iletişimin en önemli unsurlarından olduğu böylelikle söz konusu olabilmektedir.

Dil öğrenmenin veya iletişim çabasının birçok sebebi olduğu düşünülebilir. Son birkaç yüzyıl içinde Arap alemindeki siyasi ve iktisadi gelişmeler Arap Dili öğrenimi açısından etkili olmuştur. Dini saikler dışında Arapçaya olan yönelimin artışındaki etkiler son zamanlarda çeşitli bakış açılarıyla ele alınabilmektedir. Siyasi ve iktisadi faktörler bu yönelimdeki en büyük etkenlerden olmakla beraber dini gayelerle Arapça öğrenimi, asırlardır olduğu gibi bugün de ön plandadır. Görülmektedir ki Kur'ân ve dini ilimler üzerine telif veya tedvin edilen eserlerin anlaşılmasına dair çabalar gün geçtikçe önemini artırmaktadır. Müslüman toplumların ve şarkiyatçıların en önemli bir özelliği, Arapça ile meşgul olma çabasıdır. Bu çabanın ilk adımı, dil öğrenimi ve öğretimi metodu/üslubunun belirlenmesi ile atılabilmektedir. Bu merhalede dikkat çeken en önemli nokta, Arapçanın öğreniminden ziyade öğretilmesi ile ilgili metot belirleme ihtiyacının ortaya çıkmış olmasıdır.

Gramer kurallarını öğrenmenin lüzumu, dil edinimi açısından uzun zamandan beri tartışma konusu olmuştur. Kaide öğrenimini ön planda tutmanın hangi dil becerisine nasıl etki ettiğinin farkında olunması ve dil edinimindeki bireysel beklentinin kural öğrenim ve öğretimi ile ilişkisi, bu tartışmanın en önemli kısmıdır. Konuşma becerisi elde etme beklentisinde olan bir öğrenci için kuralların öğreniminden çok pratik yapma, dinleme ve bunlar için ortam elde edebilme fırsatı daha önemlidir. Fakat okuduğunu anlama hedefi olan birinin kural öğrenmeyi gözardı etmesi veya gramer çalışmaları konusunda isteksiz davranması düşünülemez. Aynı durum yazma becerisinin elde edilmesi hedefi için de söz konusudur.

Geçmişten beri dilin kökeni, yapısı ve gramer kurallarının tespitine olan ihtiyacın sebepleri hakkında çokça konuşulmuş ve yazılmıştır. Bu konuyu ilgilendiren çarpıcı

sorulardan bazıları şunlardır: “Dilin kökeninde ne var? İnsanların dilleri neden farklı? Bir toplum kullandığı dili veya o dilin harfleri yüzünden geri kalmışlık yaşar mı? Gramer insanlık için ağır bir yük müdür? Neden her dilde genel geçer kurallara aykırı kullanımlar bulunabilmektedir?” Çalışmamız için önemli bir başka soru da şu olacaktır: “Kurallar ve kaideler üzerine yapılan tartışmalarla ne kadar ilgilenmeliyiz veya bu “hilâfiyât” dil edinimine etki eder mi?” Dikkat çektiğimiz bu sorulardan başka bilinmelidir ki her lisanla müzik, matematik, mantık ve edebiyatı ilgilendiren ve orijinaliyle tat veren sanat esintileri bulunmaktadır. Az veya çok herkesin aldığı bu tadın notalar, rakamlar, önermeler, harfler, hatta cümlelerin kuruluş üslubu ile ilişkisi az değildir. Ayrıca insanların dillerinin farklı oluşu (Rum 30/22) ve Kur’ân’ın nazmındaki mucize de asırlarca üzerine konuşulmuş bir vakıa olarak karşımızdadır.

Kesin olarak bilinen bir şey var ki kronolojik açıdan gramerden/kaidelerden önce, dil/iletişim mevcuttu. Yani halihazırda var olan materyallerden yola çıkılarak dil ve iletişimle ilgili kurallar ortaya konulmaya başlanmıştır. Bunların ortaya konulmasındaki en önemli konulardan biri de “illet” veya kurallar içi düzene uygun “açıklama” olmuştur. Terminoloji ve isimlendirme merhalesi de bu kural koyma çalışmalarının en ince ayrıntısına doğru ilim taliplilerini harekete geçirmiştir. Bu aşamada ıstılahlar veya kural gerekçesi açıklamaları (ta’lil) lisan öğrenimi ve öğretimini etkilediği için dil ekolleri ve savunusu ele alınmalıdır. Arapçada mana ve i’râb ilişkisi bir vakıa olarak karşımıza çıkınca haliyle yukarıda arz ettiğimiz mesele daha da önemli hale gelmekte, zihinleri meşgul etmektedir. Gramere dayalı çalışmaların öğretime yönelik pragmatik (pedagojik) bir zemine oturtulması ve dil edinimine yeni adım atanlar için faydası olamayacak tartışmalardan uzak durulması, filologları meşgul eden en önemli meselelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu meselelerle ilgilenen en önemli dilcilerden biri İbn Hişâm en-Nahvî el-Ensârî’dir.

Muğni’l-Lebîb, Şerhu Katri’n-Nedâ ve Belli’s-Sedâ, Evzahu’l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti’bni Mâlik gibi eserleriyle beraber İbn Hişâm’ın en önemli çalışmalarından biri de *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb*’dir. Bu eser müellifin görüşlerini tespitte önemli bir yer tuttuğu gibi farklı ekolleri anlama açısından da önem arz etmektedir. *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb*; İbn Hişâm’ın tenkit ve tercihlerini içine alan, gramer konularını i’râb açısından sıralayarak aktardığı önemli bir gramer kitabıdır. Bu konu sıralaması, tercih ve tenkitler temel Arapça

seviyesini elde etmek isteyenler için bir zorluk gibi görünse de akademik açıdan önem arz etmektedir.

Bir giriş ve iki bölümden oluşacak olan çalışmanın giriş bölümünde amaç, kapsam, sınır, yöntem, araştırmanın önemi gibi konular aktarıldıktan sonra tezin kapsamına uygun olarak temel dil bilim konularından olan gramer ekolleri ve tarihi süreç ele alınacaktır. Çalışmanın birinci bölümü; İbn Hişâm'ın hayatı ve eserlerine ilişkin bilgilerin yanı sıra görüş, tercih ve tenkitleri üzerine tespitleri yönlendirecek olan temel bilgileri içerecektir. Hangi ekolden olduğuna dair bilgiler, tercih ve tenkit ifadeleri, Kur'ân'dan ve kıraatlerinden, hadislerden ve şiiirlerden şahit getirmesi ve dil ekolleri, bu ekollerin bazı temsilcileri genel bir bakış açısıyla ele alınacaktır. İkinci bölümde ise Bağdat, Mısır ve Endülüs dil ekolleri özelinde müellifin konumunu tespiti yardımcı olacak *Şerhu Şuzûri 'z-Zeheb*'deki tercih-tenkit ifadeleri ve ekoller açısından eserdeki istiştâd yöntemine dair bilgiler arz edilecektir.

Çalışma Atatürk Üniversitesi BAP ofisi tarafından desteklenip kabul gören 13736 ID nolu, "İbn Hişâm'ın *Şerhu Şuzûri 'z-Zeheb* İsimli Eserinde Dil Ekollerine Yaklaşımı - Bağdat, Mısır ve Endülüs Dil Ekolleri Bağlamında-" isimli projeden üretilmiştir.

Çalışmanın konu tespitinden son aşamasına kadar destek ve yardımlarını esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Yusuf AKÇAKOCA'ya, değerli jüri üyelerine, üzerimde emeği olan büyüklerime, çalışma esnasında bana destek olan aileme, akrabalarım ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

GİRİŞ

Giriş ve iki bölümden oluşan çalışmamızın bu kısmında konu, amaç, tezin önemi, problemi, yöntemi, kapsamı ve konuyla ilgili önceki çalışmalar üzerinde durulacaktır.

I. TEZİN KONUSU

Çalışmamızda İbn Hişâm'ın hayatı ve eserlerine ilişkin bilgilerle görüş, tercih ve tenkitleri üzerine tespitlerimizi yönlendirecek olan temel bilgiler kısaca aktarılmıştır. İbn Hişâm en-Nahvî'nin hangi ekolden olduğuna dair aktarımlar, tercih ettiği ıstılahlar (terminoloji), tercih ve tenkit için kullanmış olduğu ifadeler, Kur'ândaki farklı kıraatlerden, hadislerden ve şiirlerden istişhadı ve ilgili olduğu dil mektepleri ile bazı temsilcileri; *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb* haricindeki bazı eserleri açısından ele alınmıştır. Son olarak ana mektep olduğu kabul edilmiş Basra ve Kûfe ekollerine ilişkin tercih ve tenkitleriyle tanınan Bağdat, Mısır ve Endülüs dil ekolleri açısından İbn Hişâm'ın tercih ve tenkit ifadeleri ile beraber konumuna/duruşuna dair *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*'den tespitler yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışma esnasında *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb* özelinde dil ekollerine yaklaşım, dil otoritelerinin görüşleri karşısında İbn Hişâm'ın eserde geçen tercih-tenkit ifadeleri açısından yöntemine dair tespitlerde bulunulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın hacminde gereksiz bir artma olmaması için alanında yapılmış önceki çalışmalarda çokça ele alınmış olan dil, dilin ortaya çıkışı, gramer, gramer tarihi ve nahiv gibi temel dil bilim konularına değinilmemiştir. Aynı amaçla gramer ekollerinin tarihi süreç ve gelişimi ana hatlarıyla ele alınmıştır. Ayrıca tercih ve tenkit örnekleri de müellifin ilgili eserdeki eleştiri yöntemini belirlemeye yetecek kadar arz edilmiştir. Araştırmada istişhad konusu açısından müellifimizin konumuna dair bazı bilgilerin serdedilmesi uygun görülmüştür. Zira İbn Hişâm'ın Arap dili gramerinin temel kaynağı olarak kabul görmüş Kur'ân ve hadislerden, şiirlerden ve darb-ı mesellerden çokça deliller ve misaller getirdiği bilinmektedir. Bununla ilgili olarak bazı istatistiki bilgiler *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb* özelindeki tespitlerimizin sonucuna göre verilmeye çalışılmıştır. Usulu'n-nahv ve istişhâda dair bilgiler, araştırmanın kapsam ve sınırına uygun olarak ilgili ekoller bağlamında arz edilmiştir.

II. TEZİN AMACI

İbn Hişâm en-Nahvî ve eserleri Arap dili alanında birçok açıdan ele alınmış Mısır dil ekolü mensubu olarak eddedilen biridir. Kitaplarında taklitte bulunmamış, tercihlerde bulunmuş, tenkitten kaçınmamıştır. Bu bakımdan o eserlerinde Bağdat, Mısır ve Endülüs dil ekollerinin özelliklerini görmemizi sağlamaktadır. Mısır'da yaşamış olan İbn Hişâm, Bağdat, özellikle Musul¹ ve Endülüs ayrıca Şam² yörelerinin önemli filologlarından etkilenmiş hatta bazılarına itirazlar sunarak kendi tercihlerini ortaya koymuştur. Onun hangi dil ekolüne mensup olduğu eserlerinden çabucak anlaşılamamaktadır.³ Etkilendiği veya itirazlarda bulunduğu filologlar arasında Zemahşerî, İbn Cinnî, Ebû Hayyân ve İbn Mâlik bulunmaktadır.

Şerhu Şuzûri 'z-Zeheb; İbn Hişâm'ın belirttiğimiz tenkit ve tercihlerini içine alan, gramer konularını i'râb açısından⁴ sıralayarak aktardığı önemli bir gramer kitabıdır. Öğrenim ve öğretim açısından bu sıralama ve bahsettiğimiz tercih ve tenkitler temel Arapça seviyesini elde etmek isteyenler için bir zorluk ve tekellûf gibi görünse de akademik açıdan ve çeşitli terminoloji tartışmaları ve görüş farklılıklarının değerlendirilmesi bakımından önemlidir.

Çalışmanın konusu İbn Hişâm en-Nahvî'nin dil ekollerine yaklaşımının *Şerhu Şuzûri 'z-Zeheb* özelinde tarama ve değerlendirme yaparak tespiti ve bu ekoller veya dil bilimcilere dair tenkit, itiraz ve tercihleri bağlamında yazarın yöntemini ortaya koymaktır. Bu sırada uygun görülen bazı yerlerde müellifin diğer eserlerinde nahivcilerle olan muvafakat veya muhalefeti karşılaştırmalı olarak tespit ve tahkik edilmeye çalışılacaktır. *Şerhu Şuzûri 'z-Zeheb* özelindeki dil ekolleri incelemeleri neticesinde elde edeceğimiz bilgilerin, hilâfiyâtın dil öğreniminde ne yönde etkili olduğunun görülebilmesi adına bir sıçrama tahtası olacağı düşünülmektedir. Zira çalışma, gramer konularının ele alınışında kural isimlendirme, terminoloji ve kural temellendirmelerinin, illel/ta'lil/sebepe

¹ Selami Bakırcı, Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi (Başlangıçtan Günümüze)*, Erzurum 2001141.

² Mehmet Reşit Özbalkıç, "Muğni'l-Lebib", *DİA*, TDV, İstanbul 2020, XXX, 383.

³ krş. Abdullah Kuşçuoğlu, *İbn Hişâm'ın Arap Dilcilerine Yönelttiği Tenkitler*, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2015, 63; Şehmus Ülker, "İbn Hişâm'ın Şerhu Katri'n-Nedâ Adlı Eseri Bağlamında Dilcilere Karşı Tutumu", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 26, Haziran 2021, 367-368.

⁴ Mebnî-mu'rab, nekra-ma'rife, merfûât, mansûbât, mecrûrât, meczûmât, fiilin amel etmesi, fiil gibi amel edenler, tenâzu', iştiğâl, tevâbi', gayri munsarif ve aded. Zülfikar Tüccar, "Şüzûrî'z-Zeheb", *DİA*, TDV, İstanbul 2010, XXIX, 279.

izahlarının⁵ farklı ekollerin görüşleri ile beraber ele alınmasının Arapça öğreniminde/öğretiminde ortaya çıkardığı etkiyi çözümlemesi açısından da önem arz etmektedir. Çalışma, nahiv konularının bir ders kitabı içinde ekoller ve ihtilaflarla beraber ele alınma şeklini tespit etme amcını gütmektedir. Aynı zamanda ana dili Arapça olmayanlara bu bilgilerin aktarılması halinde ortaya çıkacak avantaj veya dezavantajların ortaya çıkacağı düşünülmektedir. Bu yönüyle çalışmanın bir ders kitabı niteliğinde olan ilgili eserdeki ekollere dair bilgileri tespit edebilme bakımından ve ayrıca dil öğrenim-öğretim ve araştırmaları açısından alanına katkı sağlaması da beklenmektedir.

III. TEZİN ÖNEMİ

Arap Dili grameri tarihinde önemli bir yere sahip olan İbn Hişâm ve *Şerhu Şuzûri 'z-Zeheb* isimli eserinin günümüz gramer çalışmalarına nasıl yön verdiğini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma, ayrıca Arap Dili ekolleri açısından da önemli ve aydınlatıcı bilgilere ulaşmayı hedeflemektedir.

Çoğunlukla Basra dil ekolünün etkisi altında kalmış olduğu görülen güncel gramer kitaplarının konu sıralamasının *Şerhu Şuzûri 'z-Zeheb* ile benzer olması, bu eser üzerine çalışma konusunda motive kaynağı olmuştur. Gramer kaideleri üzerine yapılan tartışmalarla ne kadar ve ne zaman ilgilenilmesi gerektiğini anlama veya bu ihtilafların dil edinimine etkisini ortaya koyabilme çabası açısından çalışma önem arz etmektedir.

Asırlar önce yazılmış bir eserin günümüz dil öğretimi ve öğrenimine katkısının dolaylı olabileceği, doğrudan etkisinin ise az olacağı düşünülecektir. Fakat eserin konu sıralaması (tebvîb) ve üslup açısından günümüzde de etkisinin olabileceği; gözden geçirilmiş bir tahkik ile kitabın düzenlenmesi, ihtilafların ve istidratların dipnotlarla tanzimi halinde bu etkinin daha olumlu olacağı çalışmayla beraber görülecektir. Araştırmanın bu konuda da alanına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

⁵ krş. İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Abdu'l-Hamîd Hindâvî, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, I, 100, 178, 202, Celâluddîn es-Suyûtî, *el-İktirâh fî Usûli'n-Nahv*, Ta'lik: Mahmûd Suleymân Yâkût, Daru'l-M'arifeti'l-Camiiyye, İskenderiye 2006, 249, 288, İsmail Durmuş, "İbnü'l-Haşşâb", *DİA*, TDV, İstanbul 2000, XXI, 73, Mehmet Cevat Ergin, "Arap Dilinde Nahiv İletleri Üzerine", *Marife*, yıl. 9, sayı. 1, bahar 2009, 160.

IV. TEZİN PROBLEMİ

İbn Hişâm en-Nahvî ve *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb* isimli eseri, Arap dili grameri tarihinde önemli bir yere sahiptir. Nitekim İbn Hişâm'ın *Muğni'l-Lebîb, el-İ'râb an Kavâidi'l-İ'râb, Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sedâ, Evzahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* gibi eserlerinden sonra en önemli çalışmalarından biri de *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*'dir. Bu kitap, İbn Hişâm'ın görüşlerini tespitte önemli bir yer tuttuğu gibi farklı ekolleri anlama açısından da kıymetlidir.

Gramer çalışmaları esnasında dikkate alınan “Hangi ekolün terminolojisi esas tutulacak?” veya “Hangi ekolün illet açıklaması dikkate alınacak?” hatta “Konular hangi sırayla ele alınmalı?” ve benzeri soruların dil öğreniminde ve öğretiminde kaçınılmaz bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Bununla beraber “Kurallar/kaideler üzerine yapılan tartışmalarla ne kadar ilgilenmeliyiz?” veya “Bu ihtilaflar dil edinimine etki eder mi?” gibi soruların yanıtını bulmaya dair bir çaba olması açısından tezimiz önem arz etmektedir. *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb* isimli eserin bu sorular eşliğinde günümüz gramer çalışmalarına nasıl bir yön verdiğini anlamak ve Arap dili ekolleri açısından konumunu tespit etmek, çalışmanın problemi olarak öne çıkmaktadır.

V. TEZİN YÖNTEMİ

Araştırmada verilerin toplanması, analizi ve eser taraması için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada *Şuzûru'z-Zeheb*'in farklı tahkik, haşiye ve şerhleri de dikkate alınarak yapılan tarama ve inceleme sonucunda bazı dil otoriteleri (İbn Cinnî, Zemahşeri (Bağdat), İbn Hacib (Mısır), İbn Mâlik (Mısır/Şam⁶) ve Ebû Hayyân (Endülüs) vb.) açısından karşılaştırma yapılabilmesi amaçlanmıştır. Elde edilen materyaller, inceleme ve tarama yöntemiyle ele alınmış ilgili ekollere mensup dil bilimcilerin eserlerindeki farklı görüşlerden bazıları tespit edilerek analiz yapılmıştır.

Veri tarama ve incelemelerimizde Halebî'nin tahkik ve ta'likini esas aldık. Bu sırada Berekât Yûsuf Hebbûd'un⁷ çalışmasındaki fihristler ve M. Muhyiddîn

⁶ Mehmet Reşit Özbalkıç, “Muğni'l-Lebîb”, *DİA*, TDV, İstanbul 2020, XXIX, 383.

⁷ Muhakkikin isminin “Hebbûr” şeklinde kaydedilmesi sehven olmuş olmalıdır. krş. İbrahim Geyik, *İbn Hişâm'ın “Şerhu-Şuzûri'z-Zeheb” Adlı Eserinde İstişhâd Ettiği Ayetler*, Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Mardin 2021, 248; İbn Hişâm en-Nahvî, *Evzahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti 'bni Mâlik* (thk. Berekât Yûsuf Hebbûd), Daru'bni Kesir, Dimeşk-Beyrut 2008, 10.

Abdulhamîd'in çalışmaları ile yer yer karşılaştırmalar/sağlamalar yaptık.⁸ İlgili çalışmalar tezin kaynakça bölümünde İbn Hişâm'ın eserleri altında verilmiştir.

Çalışmada yer yer İbn Hişâm'a kadarki dönem içinde (h. VIII. asır öncesi) dilcilerin ne gibi çalışmalar yaptığını görebilmek amacıyla bazı bilgiler verilmiştir. Bu bilgilerle Arap dili ekollerinin müellifimizin yaşadığı zamana kadar hangi serüvenlerden geçtiğine değinilmeye çalışılmıştır. Araştırmada ihtilafli konularla ilgili İbn Hişâm'ın *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb* isimli eseri esas kabul edilerek kendi asrından önce ve kendi asrında yaşamış dil otoritelerinin bazı görüşlerine karşı tercih ve tenkit yöntemi tespit edilmiştir. Çalışma esnasında İbn Hişâm'ın nahivcilerle ilgili tercih ve tenkitlerine yer verilmeye çalışılırken tüm tercih ve tenkitler değil özellikle Bağdat, Mısır ve Endülüs dil ekollerinin önde gelen otoritelerine dair olanlar tercih-tenkit ifadeleri taranarak ele alınmıştır.

VI. TEZİN KAPSAMI VE SINIRLARI

Nahiv ekolleri ve temsilcileri üzerine yapılan çalışmalar ve karşılaştırmalı gramer çalışmaları, Arap dili literatürü açısından önem taşımaktadır. Dini, siyasi, kültürel ve coğrafi etkilerle ekolleşmeye doğru yönelen nahvi ihtilaflar günümüzde dahi geri kalmışlığın bir sebebi zannı ile yeniden gözden geçirilmektedir. Tecdit, gramer kurallarının bağlayıcılığından kurtulma veya daha basit harflerin tercih edilmesi ya da harflerin yazım şekline dair yeni bir metot bulma gibi çalışmalar bunun göstergesidir.

Ekoller üzerine yapılan çalışmalar Türkçede genellikle tarihi bir seyir içerisinde ele alınmıştır. Araştırmadaki amaç ise bu ekollerin etkilerini bir müellif ve özel olarak da bir eserinde ele almaktır. *Katru'n-Neda* gibi bir eseri kaleme almış olmasına rağmen yeni bir üslup ve tertip ile hemen hemen aynı muhtevada bir diğer eseri yazmış olması ve taklitten uzak bir şekilde tercih ve tenkitlerle eserini örgülemiş olması açısından İbn Hişâm dikkatleri kendine çekmektedir.

Günümüze kadar gerek ders kitabı gerek başvuru kitabı olarak İbn Hişâm'ın eserleri el altında tutulmuştur. Yukarıda belirttiğimiz ihtilaf, gramer zorluğu, öğrenim-öğretim açısından müellifin hangi konumda olduğunu *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb* ve Bağdat-Mısır-

⁸ Eser üzerine yapılan tahkik çalışmalarına dair kısa bir bilgilendirme çalışmanın ilgili bölümünde arz edilecektir.

Endülüs dil ekolleri özelinde tercih-tenkit ifadeleri bağlamında tespit etme gayreti, çalışmanın en önemli yönüdür.

İbn Hişâm en-Nahvî ve eserleri birçok tez ve makaleye konu olmuştur. Fakat ekollere dair bilgilerin uygulamalı olarak ele alındığı bir ders kitabı niteliğinde olan *Şerhu Şuzûri 'z-Zeheb* üzerine, belirtilen bu bakış açısı ile kaleme alınmış müstakil bir çalışmaya rastlanamamıştır. *Katru'n-Neda* ve şerhi gibi günümüzde hala üst düzey eğitim kurumlarında, Diyanet İhtisas Kursları/Diyanet Akademi gibi yerlerde ders kitabı olarak kabul görmüş bir eserin müellifinin ekoller açısından hemen hemen aynı konuları havi diğer bir eseri *Şerhu Şuzûri 'z-Zeheb*'i incelemeye almak akademik açıdan önemli görülmüştür. Araştırmanın diğer çalışmalardan ayrılan en önemli özelliği, *Şerhu Şuzûri 'z-Zeheb*'in dil ekolleri açısından özellikle tercih ve tenkit ifadeleri bağlamında ve Bağdat, Mısır ve Endülüs ekolleri sınırlandırması ile incelenmesidir. Bu sırada ihtilaflı bilgilerin dil edinimini ne ölçüde etkileyebileceğine dair bir değerlendirme fırsatı elde edilebilmiştir. Çalışmada İbn Hişâm'ın nahivcilerle ilgili tercih ve tenkitlerine yer vermeye çalışılırken tüm tercih ve tenkitler değil *Şerhu Şuzûri 'z-Zeheb* özelinde Bağdat, Mısır ve Endülüs dil ekollerinin önde gelen bazı otoritelerine dair olanlar ele alınmış ve tercih-tenkit ifadeleri dikkatlere sunulmuştur. Arz etmeye çalışılan bu sınır ve kapsam dikkate alınarak tezimizde önceki çalışmaların ele almış olduğu dil, dilin ortaya çıkışı, gramer, gramer tarihi ve nahiv gibi temel dil bilim konularına, gramer ekollerinin detaylıca anlatımına yer verilmemiştir.

VII. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Çalışmanın kapsamını ve sınırını dolaylı olarak ilgilendiren özellikleri sebebiyle bu kısımda önceki çalışmalar ve bunlara ait bazı bilgilerin arz edilmesi uygun görülmüştür. Tespit edilebildiği kadarıyla çalışmanın konusunu ilgilendiren; nahiv ekolleri, İbn Hişâm ve Şuzûru'z-Zeheb ortak noktasında buluşan tezler ve makaleler şunlardır:

-Abdullah Kuşçuoğlu, *İbn Hişâm'ın Arap Dilcilerine Yönelttiği Tenkitler*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2015:⁹ Çalışmada Arap dilinin tarihi süreci ele alınmış, dil ekolleri incelenmiştir. İbn Hişâm'ın siyasi ve

⁹ Tezde el-Cevcerî'nin şerhinin dipnotlarda tahkik olarak tespit edilmiş olması hata olsa gerektir. krş. ilgili tez s. 76 ve el-Cevcerî, *Şerhu Şuzûri 'z-Zeheb*, thk. Nevvâf b. Cezzâ' el-Harisî, el-Camiatu'l-İslamiyye, el-Medînetu'l-Munevvere 2004, 94.

kültürel muhitine ve hayatı ile ilmi çehresine değinildiği görülmektedir. Müellifin delillerine değinilmiş, bazı kavramlara yaklaşımı, şiirleri açıklamadaki yöntemi, dil mekteplerine olan yaklaşımı, ele alınmıştır. İbn Hişâm'ın eleştirileri, çıkardığı sonuçlar görülmeye çalışılmıştır.¹⁰

-Fatih ASLAN, *Kûfe ve Basra Ekollerinin Merfû'at Konusundaki İhtilâfları ve Bunların Şerhu Katri'n-Nedâ Adlı Eserde Ele Alınışı* Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2014: Çalışmada Arap dilin ve nahiv ilmi ile ilgili temel tarihi bilgiler verilmiş ve Basra ve Kûfe ekolleri'nin, merfûât ile ilgili ihtilafları ele alınmıştır. Bu ihtilafların Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ isimli eserde ele alınışı ortaya konulmuştur.¹¹

-Mehmet SOYLU, *İbn Hişâm ve Şüzürü'z-Zeheb Adlı Eserindeki Metodolojisi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2001: Çalışma eserin metni ile Birgivî'nin İzhâr'ı, Halef el-Ahmer'in mukaddimesi ve Âcurrûmiyye arasında bir karşılaştırma mahiyetinde bilgiler sunmaktadır. Tezde Bağdat, Mısır ve Endülüs ekolleri ile ilgili olarak Şerhu Şüzûri'z-Zeheb özelinde bir ayrıntı bulunmamaktadır.¹²

-Mücahit ASUTAY, *İbn Hişâm ve Şerhu Şüzûri'z-Zeheb*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Konya 2005: Çalışmada İbn Hişâm'ın siyasi ve ilmi çevresi, hayatı, ilmi yönü ele alınmış eserle ilgili önemli bilgiler arz edilmiştir. Tezde Bağdat, Mısır ve Endülüs ekollerine dair ilgili eser özelinde detaylı bir ayrıntı bulunmamakta, Basra ve Kûfe ekolleri ile ilgili kısa bir aktarım yer almaktadır.¹³

-Niyazi TUNÇ, *İbn Hişâm En-Nahvî'nin Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ Adlı Eserinde Basra ve Kûfe Dil Ekollerinin İncelenmesi (Muhammed Muhyiddin Abdülhamid Ta'likiyle)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun 2021: Çalışmamada nahvin tarihi, önemi, ekoller ve ekol temsilcileri

¹⁰ Kuşçuoğlu, Abdullah, *İbn Hişâm'ın Arap Dilcilerine Yönelttiği Tenkitler*, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2015, X

¹¹ Fatih ASLAN, *Kûfe ve Basra Ekollerinin Merfû'at Konusundaki İhtilâfları ve Bunların Şerhu Katri'n-Nedâ Adlı Eserde Ele Alınışı* Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2014, X-Xİ.

¹² Mehmet SOYLU, *İbn Hişâm ve Şüzürü'z-Zeheb Adlı Eserindeki Metodolojisi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2001, 11-18, 60-63, 68-87.

¹³ Mücahit ASUTAY, *İbn Hişâm ve Şerhu Şüzûri'z-Zeheb*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Konya 2005, 30-43, 80-91.

hakkında bilgiler sunulmuştur. İbn Hişâm'ın hayatı, ilmi yönü aktarılmıştır. İlgili kitap hakkında bilgi verildikten sonra Basra ve Kûfe mekteplerinin ihtilafları, ıstılahlar; İbn Hişâm'ın Şerhu Katri'n-Nedâ eseri bağlamında ele alınmıştır. İhtilaflar ve müellifin tercih ettiği görüşler arz edilmiştir.¹⁴

-Fatih SARI, “İbn Hişâm en-Nahvî'nin Eserlerinde Tercih ve Tenkit İfadeleri”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/19 (Ocak- January 2023), ss. 107-134: Çalışmada İbn Hişâm'ın eserlerinde kullandığı tercih ve tenkitle ilgili ifadeler ele alınmıştır. Çalışma, “İbn Hişâm'ın Muğni'l-lebîb Adlı Eserinde Tercih ve Tenkit Lafızları” adlı doktora seminer çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır.¹⁵

-Şehmus ÜLKER, “İbn Hişâm'ın Şerhu Katri'n-Nedâ Adlı Eseri Bağlamında Dilcilere Karşı Tutumu”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XII, 26. sayı, Şırnak 2021, ss. 364-380: Çalışmada, İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ isimli eserinde Arap dili alimlerine karşı tutumu ele alınmıştır.¹⁶

Tezimizin konusunu ve kapsamını doğrudan ilgilendiren özellikle ilgili eser ve Bağdat, Mısır ve Endülüs dil ekolleri açısından tercih ve tenkit ifadeleri ile beraber ele alınmış bir tez veya makale bulunmamaktadır; fakat çalışmamızı dolaylı olarak ilgilendiren tez ve makalelerde kısaca ekoller açısından özet mahiyetinde tespitler yapılmıştır. Bu tespitlerin büyük çoğunluğu müellifin *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb* isimli eseri dışındaki kitaplar ve Basra-Kûfe ekolleri ile ilgili olmuştur. Bunun için çalışmamızın kapsamı, ilgili eser, bu eserin içeriğindeki tercih-tenkit ifadeleri eşliğinde Bağdat, Mısır ve Endülüs otoriteleri ile sınırlandırılmıştır.

Arz ettiğimiz bu çalışmalar dışında doğrudan “*Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*'de ekoller” konusuyla ilgili olmayan çalışmalar da bulunmaktadır. Tespitlerimize göre İbn Hişâm'ın hayatı, eserleri, nahvi otoritesi ve *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*'e dair bilgileri ele alması açısından listeleme yapmakla iktafa etmemiz uygun olan çalışmalar ise şunlardır:

¹⁴ Niyazi TUNÇ, *İbn Hişâm En-Nahvî'nin Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ Adlı Eserinde Basra ve Kûfe Dil Ekollerinin İncelenmesi (Muhammed Muhyiddin Abdülhamid Ta'likiyle)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun 2021, VI.

¹⁵ Fatih SARI, “İbn Hişâm en-Nahvî'nin Eserlerinde Tercih ve Tenkit İfadeleri”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/19 (Ocak- January 2023), ss. 107-134, 107, 109.

¹⁶ Şehmus ÜLKER, “İbn Hişâm'ın Şerhu Katri'n-Nedâ Adlı Eseri Bağlamında Dilcilere Karşı Tutumu”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XII, 26. sayı, Şırnak 2021, ss. 364-380, 365.

Abdulahkim Erdoğan, *Şerh ve Muhtasar Müellifi Olarak İbn Hişâm en-Nahvî*¹⁷, Ayşe Meydanoğlu, *İbn Hişâm el-Ensârî'nin Dilsel İstişadlarında Kırâatlerin Yeri*¹⁸, Felemez Karadeniz, *Şerhu'l-Muğni, Şerhu Katri'n-Neda, Şerhu Şuzuri'z-Zeheb ve el-Fevaidu'd-Diyaiyye fi Şerhi'l-Kafiye'deki Şahit Beyitlerin Tahlili*¹⁹, Hüseyin Ersönmez, *Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü*²⁰, İbrahim Geyik, *İbn Hişâm'ın "Şerhu-Şuzûri'z-Zeheb" Adlı Eserinde İstişâd Ettiği Ayetler*²¹, Mustafa Dilsiz, *İbn-i Hişâm'ın "Şerhu Şûzûri'z-Zeheb" Adlı Eserinde İstişâd Ettiği Beyitler*²², Murat Tala, "Dil Öğretiminde Materyal Tasarım Yaklaşımları: İ'râb Odaklı ve Konu Merkezli Tasnif Metotlarına Şuzûru'z-zeheb ve Katru'n-nedâ Çerçevesinde Analitik Bir Bakış"²³, Yusuf Sancak, "İbn Hişâm el-Ensâri Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gramerle İlgili Bazı Görüş ve Tercihleri Üzerine Bir Deneme"²⁴.

Tespit edilebildiği kadarıyla müellifin gramer kitaplarının kapsamlı analiz ve tahlilini içeren "karşılaştırmalı" akademik bir çalışmaya da ihtiyaç vardır. Müellifin gramer eserleri arasında meşhur olan *Muğni'l-Lebîb, el-İ'râb an Kavâidi'l-İ'râb, Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sedâ, Evzahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik ve Şerhu Şuzûri'z-Zeheb* arasında yapılacak bir karşılaştırma faydalı olacaktır. Böyle bir çalışma, İbn Hişâm'ın nahiv ekolleri ile ilgili tercihlerinin/tenkitlerinin hayatının sonuna doğru, özellikle son beş senesinde, değişip değişmediğinin tespiti açısından dil bilim akademisi camiasının ilgisini çekecektir. Nitekim *Katru'n-Nedâ ve Şuzûru'z-Zeheb* arasında karşılaştırma konusunu içeren bazı tezlerin devam ettiği tespit edilmiştir.

¹⁷ Abdulhakim Erdoğan, *Şerh ve Muhtasar Müellifi Olarak İbn Hişâm en-Nahvî*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Van 2021.

¹⁸ Ayşe Meydanoğlu, *İbn Hişâm el-Ensârî'nin Dilsel İstişadlarında Kırâatlerin Yeri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Elazığ 2018.

¹⁹ Felemez Karadeniz, *Şerhu'l-Muğni, Şerhu Katri'n-Neda, Şerhu Şuzuri'z-Zeheb ve el-Fevaidu'd-Diyaiyye fi Şerhi'l-Kafiye'deki Şahit Beyitlerin Tahlili*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Van 2013.

²⁰ Hüseyin Ersönmez, *Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2016.

²¹ İbrahim Geyik, *İbn Hişâm'ın "Şerhu-Şuzûri'z-Zeheb" Adlı Eserinde İstişâd Ettiği Ayetler*, Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Mardin 2021.

²² Mustafa Dilsiz, *İbn-i Hişâm'ın "Şerhu Şûzûri'z-Zeheb" Adlı Eserinde İstişâd Ettiği Beyitler*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2015.

²³ Murat Tala, "Dil Öğretiminde Materyal Tasarım Yaklaşımları: İ'râb Odaklı ve Konu Merkezli Tasnif Metotlarına Şuzûru'z-zeheb ve Katru'n-nedâ Çerçevesinde Analitik Bir Bakış", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45, 2018, 121-146.

²⁴ Yusuf Sancak, "İbn Hişâm el-Ensâri Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gramerle İlgili Bazı Görüş ve Tercihleri Üzerine Bir Deneme", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14. sayı, Erzurum 1999, 201-218.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN HİŞÂM, HAYATI, ESERLERİ, İLMİ KİŞİLİĞİ VE DİL EKOLLERİ İLE İLGİSİ

Bu kısımda İbn Hişâm'ın hayatı, eserleri, ilmi çevresi ve Arap dili ekolleri ile alakası üzerine tezin amaç ve kapsamını aşmayacak şekilde bazı bilgiler sunulacaktır. Daha sonra diğer kitapları da dikkate alınarak İbn Hişâm'ın dil ekolleri karşısındaki konumuna değinilecektir. Onun görüşleri, tercih ve tenkitleri, istişhaddaki metodu (ayet, hadis ve şiirle örneklendirme veya delillendirme yapması) ve genel olarak sözünü ettiği dil otoritelerinin kimler olduğu ile ilgili bilgiler; çalışmanın amaç ve kapsamına uygun şekilde arz edilecektir. Araştırmanın amacı olan İbn Hişâm'ın *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb* isimli eseri özelinde dil ekollerine yaklaşımı ise sonraki bölümde detaylandırılacaktır.

1.1. İBN HİŞÂM EN-NAHVÎ EL-ENSÂRÎ

Çalışmanın kapsam, sınırına hedefine uygun bir şekilde İbn Hişâm'ın hayatı, eserleri ve etkilendiği ilmi ve siyasi çevresi hakkında bilgiler sunulması faydalı olacaktır.

1.1.1. Hayatı

708/1309 tarihinde Kahire'de doğan İbn Hişâm'ın, ellili yaşlarında vefat ettiği (761/1360), hac yolculuğu haricinde Mısır'dan ayrılmadığı ve öğrenimini burada tamamladığı bilinmektedir. “el-Ensârî” ve “en-Nahvî” nisbeleriyle de anılan müellifimizin soyu Hazrec'e dayanmaktadır.²⁵

İbn Hişâm da tıpkı Ebû Hayyân el-Endelûsî gibi Kahire'deki el-Kubbetu'l-Mansûriyye isimli medresede tefsir hocalığı görevinde bulunmuş, Şâfiî fıkında derinleşmiş, daha sonra -vefatından beş sene önce- Hanbelî olup Kahire'de bulunan el-Medresetü'l-Hanbeliyye'de görev almıştır. Bu esnada sadece dört ay içinde Hırakî'nin (v. 334/946) Hanbelî mezhebine dair ilk klasik fıkıh metni olan el-Muhtasar diye

²⁵ İbn Hacer, el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1993, 308, Mehmet Reşit Özbalıkçı, “İbn Hişâm en-Nahvî”, *DİA*, TDV, İstanbul 1999, XX, 74.

isimlendirilmiş eserini ezberlediği nakledilir. Müellifimiz Kahire’de Sûfiyye Kabristanı’na defnedilmiştir.²⁶

1.1.2. Eserleri

İbn Hişâm’ın nahvi ve nahiv öğretimini hayatının merkezine aldığı, eserlerinin konu dağılımından anlaşılmaktadır.²⁷ Çalışmamızda müellifimizin etkilendiği dil otoritelerine ait eserler üzerine çalışmalarını ve bu çalışmalarının bazı önemli özelliklerini ilgili ekol başlığı altında yeniden arz etmeye çalışacağız. Ayrıca çalışmamızı doğrudan ilgilendiren diğer eserlerine dair bilgileri de yine ilgili bölüm altında arz etmeye gayret edeceğiz. Burada eserlerinden bazılarının ismini alfabetik sıraya göre listelemeyi uygun görüyoruz.²⁸

el-Câmi’u’s-Sağîr fî’n-Nahv

Elğazu İbn Hişâm fî’n-Nahv (el-Elğazu’n-Nahviyye)

Fevhu’s-Şezâ fî Mes’eleti Kezâ

Hallu Elğaz ve Mesâ’il İ’râbiyye fî’l-Âyâtî’l-Kur’âniyye ve’l-Ehâdîsi’n-Nebeviyye

İkâmetu’d-Delîl alâ Sıhhati’t-Temsîl ve Fesâdi’t-Te’vîl

el-İ’râb an Kavâ’idi’l-İ’râb

İ’râbu Fâtihati’l-Kitâb ve’l-Bakara

İ’râbu “Lâ ilâhe illallâh”

el-Kavâidu’s-Suğrâ

Muğni’l-Lebîb an Kutubi’l-Eârîb

Nuktetu’l-İ’râb

²⁶ İbn Hacer, el-Askalânî, *ed-Dürerü’l-Kâmine fî A’yâni’l-Mietî’s-Sâmine*, Dâru’l-Ceyl, Beyrut 1993, s. 308, Özbalkıç, Mehmet Reşit, “İbn Hişâm en-Nahvî”, *DİA*, TDV, İstanbul 1999, XX, 74, krş. Mahmut Kafes, “Ebû Hayyân el-Endelüsî”, *DİA*, TDV, İstanbul 1994, X, 152, ayrıca Şükrü Özen, “Hırakî”, *DİA*, TDV, İstanbul 1998, XVII, 322.

²⁷ krş. Selime Âlâh, “İbn Hişâm ve Teysîruhû li’n-Nahvi’l-Arabî Kıraat fî Kitabeyhi “*Şerhi Katri’n-Nedâ ve Bellî’s-Sadâ*” ve “*Şerhi Şuzûri’z-Zeheb*””, *el-Mumâresâtu’l-Luğaviyye*, c. 10, aded: 2, December 2019, 59.

²⁸ Listelediğimiz eserlerle ilgili özet bir bilgi için Mehmet Reşit Özbalkıç, “İbn Hişâm en-Nahvî”, *DİA*, TDV, İstanbul 1999, XX, 74-76.

Mesâ'il fî İ'râbi'l-Kur'ân

Mesâ'il ve Ecvibetuhâ (Elğâz fî İ'râbi ba'zi Âyâtî'l-Kur'ân)

Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî

Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd

Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ (İki eser)

Şerhu'l-Lemhati'l-Bedriyye fî İlmi'l-Arabiyye

Şerhu Şuzûri'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelâmi'l-Arab (İki eser)

Tahlîsu's-Şevâhid ve Telhîsu'l-Fevâ'id (Eser, Şerhu's-Şevâhid, Havâşî İbni'n-Nâzım gibi adlarla da anılmaktadır.²⁹)

et-Tavzîh (Evzahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik)

1.1.3. Etkilendiği Siyasi ve İlmi Çevre

Müellifimiz hayatının neredeyse tamamını Mısır'da geçirmiştir. Mısır'ın siyasi ve ilmi ahvalinin anlaşılması için burada bazı tarihi bilgiler ve tarihî simalarla alakalı bilgiler arz etmeyi ayrıca müellifin fikhî yönü ve mezhep değişikliği ile ilgili bilgileri sunmayı önemli görüyoruz. Ekollerin çalışmamızın kapsamına giren isimlerine dair bilgileri tezimizin ilgili bölümünde arz etmeye çalışacağız.

1.1.3.1. Siyasi Çevresi

İbn Hişâm en-Nahvî'nin hayatının çoğunu geçirdiği Mısır'da tarihi açıdan Bayık Beg'in yerine vekili olarak Ahmed b. Tolun'un gelmesi (254/868), bağımsız devletler kurulması sürecinin başlangıcıdır.³⁰ Memlûkler devrine değinmeden önce bu tarihten sonrası hakkında vereceğimiz bazı bilgiler, çalışmamıza konu olan *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelâmi'l-Arab*'ın müellifi İbn Hişâm'ın etkilendiği siyasi durumu gözler önüne sermek adına önemlidir.

²⁹ Ali Fevde Nîl, *İbn Hişâm el-Ensârî Âsâruhû ve Mezhebuhu'n-Nahvî*, Camiatu'l-Melik Su'ûd, Riyâd/Riyâz 1985, 217; Mehmet Reşit Özbalkıç, "İbn Hişâm en-Nahvî", *DİA*, TDV, İstanbul 1999, XX, 76.

³⁰ Cengiz Tomar, "Mısır (Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar)", *DİA*, TDV, Ankara 2004, XIX, 560. krş. Nadir Özkuyumcu, "Tolunoğulları", *DİA*, TDV, İstanbul 2012, XLI, 233.

Mısır ve Suriye’de miladî 868-905 yılları arasında bir Türk-İslâm hanedanı olan Tolunoğulları hüküm sürmüştür.³¹ Onlardan kısa bir müddet sonra (yaklaşık otuz sene sonra) Mısır’da İhşîdîler dönemi başlamıştır. Halife Râzî-Billâh, 326/938 yılında Muhammed b. Tuğç’a “ihşîd” unvanını verip Mısır’a vali olarak tayin etmiştir ve böylece Mısır’da el-İhşîdiyyûn dönemi başlamıştır. Bir Türk hanedanı olan İhşîdîler; Mısır, Suriye ve Filistin’de miladî 935-969 yılları arasında hüküm sürmüşlerdir.³² Bu hanedandan sonra Fâtımîler Mısır’ı ele geçirmiştir (miladî 969). Bu durum sadece yönetimin el değiştirmesi gibi basit bir olay olmamış; derin etkileri görülecek dini, siyasi ve sosyal bir inkılap olarak addedilmiştir. Fustat’ın kuzeydoğusuna Kahire’nin kurulması bu döneme denk gelmektedir.³³ Daha sonra Selâhaddîn-i Eyyûbî 567/1171’de Fâtımî Devleti’ni ortadan kaldırmıştır. Eyyûbî dönemi ise 648/1250’de sona ermiştir. Yaklaşık olarak aynı yıl İslam dünyasının o zamanki en büyük devleti haline gelecek olan ve “ed-Devletü’t-Türkiyye” ismi ile kaynaklarda geçen Memlûk Devleti kurulmuştur.³⁴ Memlûkler devri, müellifimizin yaşadığı dönemi de içine almaktadır ve nahiv ilmi açısından metinler ve şerhler dönemi olarak adlandırılabilir.³⁵ Müellifimizin yaşadığı dönemden hemen önceki bu devrin en önemli olaylarından biri Bağdat’ın işgalinden kısa bir süre sonra meydana gelen Aynicâlût Savaşıdır. Miladî 1258 yılında Moğol orduları Bağdat’ı işgal edip Abbâsî halifeliğine son vermişler, Suriye’ye yönelip Halep ve Dimeşk’i de (Şam şehri) zapt etmişlerdir. Daha sonra Memlûk ordusu ile Moğol kuvvetleri arasında 658/1260’da Aynicâlût Savaşı meydana gelmiştir. Savaş sonunda aralarında Ermeni ve Gürcülerin de olduğu Moğol ordusu, İslâm ordusu karşısında yenilgiye uğramıştır. Bu savaşın sonucunda Memlûkler, İslam dünyasının o zamanki en büyük devleti oldular ve bu konumlarını Osmanlılar’ın yükselme dönemine kadar da devam ettirdiler.³⁶ Mısır’da Memlûk Devleti dönemi ise Yavuz Sultan Selim’in

³¹ Nadir Özkuyumcu, “Tolunoğulları”, *DİA*, TDV, İstanbul 2012, XLI, 233.

³² Ahmet Ağırakça, “İhşîdîler”, *DİA*, TDV, İstanbul 2000, XXI, 551.

³³ Cengiz Tomar, “Mısır (Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar)”, *DİA*, TDV, Ankara 2004, XXIX, 560; Fâtımîler (el-Fâtimiyyûn), miladî 909-1171 yıllarında Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye’de hüküm sürmüş Şîî devlettir. Eymen Fuâd Seyyid, “Fâtımîler”, *DİA*, TDV, İstanbul 1995, XII, 228.

³⁴ Cengiz Tomar, “Mısır (Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar)”, *DİA*, TDV, Ankara 2004, XXIX, 561; İsmail Yiğit, “Memlûkler”, *DİA*, TDV, Ankara 2004, XXIX, 90.

³⁵ Bakırcı ve Demirayak, 139.

³⁶ Abdülkerim Özaydın, “Aynicâlût Savaşı”, *DİA*, TDV, İstanbul 1991, IV, 275-276, İsmail Yiğit, “Memlûkler”, *DİA*, TDV, Ankara 2004, XXIX, 90.

düzenlediği seferle sona ermiştir ve böylece Mısır'da 923/1517'de Osmanlı hakimiyeti başlamıştır.³⁷

Memlükler devrinin İbn Hişâm'ın hayatına da denk gelen döneminde Kalavun'un oğlu Muhammed (el-Meliku'n-Nâsır), tahta çıkarılmıştır. Üç kere tahta geçen (miladî 1293-1294, 1299-1309, 1310-1341) el-Meliku'n-Nâsır Muhammed, üçüncü defa -yirmi beş yaşında- tahta çıktığında ülkede on yedi yıldır devam etmekte olan siyasi krizi sona erdirmiş, istikrarı sağlamıştır. Yetkileri eline alıp otoriter bir hükümdar olmuş, otuz yıl kadar saltanatını sürdürmüştür. el-Meliku'n-Nâsır'dan sonra yerini dolduramayan oğulları ve torunlarının devri başlamış, Bahrî Memlükleri dönemi sona erinceye kadar geçen kırk iki yılda sekiz oğlu, dört torunu sultanlık yapmıştır. Bu dönemde sık sık yönetim değişiklikleri, çocuk yaştakilerin tahta geçirilmesi ve isyanlar söz konusu olmuştur. Bu süreç müellifimiz İbn Hişâm en-Nahvî'nin hayatının yaklaşık olarak son yirmi senesine denk gelir. Hatta *Şerhu Şuzûri 'z-Zeheb* isimli eserini bu dönemde yani hayatının olgunluk döneminde kaleme aldığı düşünülmektedir.³⁸ el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'den sonra torunlarının devri ise miladî 1361'de başlamıştır.³⁹ Bu tarih müellifimizin vefat yılından bir yıl sonrasıdır. Ayrıca müellifimizin hayatı (708/1309-761/1360) yaklaşık olarak Osmanlı tarihinin kuruluş dönemine (Osman ve Orhan devrine ve I. Murad'ın şehzadelik dönemine) denk gelmektedir.⁴⁰

Müellifimizin yaşadığı dönemin dikkat çekici diğer olaylarından biri de Mali Sultanı Mense Mûsâ'nın miladî 1324-1325'te yaptığı hac yolculuğudur. Sultan, kalabalık bir kabileyle gerçekleştirdiği bu hac yolculuğu esnasında bol miktarda altını cömertçe harcamış, Mali Devleti'nin adını ve zenginliğini İslâm dünyasına ve Avrupa'ya duyurmuştur. Mense Mûsâ, bu yolculuk esnasında Kahire'de İbn Hişâm ile çağdaş olan Memlük Sultanı el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun ile görüşmüştür. Bu sırada Arapça bildiği halde tercüman istediği ve hac için geldiğini söyleyip siyasî konuları görüşmek istemediği bilinmektedir. Sultanın huzurunda protokol gereği yeri öpmesi

³⁷ Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Mısır (Osmanlı Dönemi), *DİA*, TDV, Ankara 2004, XXIX, 563, ayrıca Osmanlı dönemi öncesi ve sonrası ilmi çalışmalara dair bir karşılaştırma için Mahmut Kafes, "Osmanlılar Döneminde Mısır'da Bilimsel Faaliyetler ve Nahiv İlminin Durumu", *Tarihin Peşinde (Pursuit of History)*, Yıl: 2014, Sayı: 12, 275-292

³⁸ Ali Fevde Nîl, 83-84.

³⁹ İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA*, TDV, Ankara 2004, XXIX, 91-92.

⁴⁰ Halil İnalçık, "Osman I", *DİA*, TDV, İstanbul 2007, , XXXIII, 443; Halil İnalçık, "Orhan", *DİA*, TDV, İstanbul 2007, XXXIII, 376; Halil İnalçık, "Mrad I", *DİA*, TDV, İstanbul 2020, XXXI, 156.

istendiğinde Allah'tan başka kimseye secde edemeyeceğini söyleyip bunu reddetmiştir. Hazîne-i Sultâniyye'ye bol miktarda altın bağışlayan Mense Mûsâ, el-Melikü'n-Nâsır'a ve maiyetine de kıymetli hediyeler vermiştir. Memlûk sultanı da ona aynı şekilde karşılık vermiş, ikameti için bir saray tahsis etmiştir. Mense Mûsâ ve hac kafilesindekilerin Mısır'da kaldıkları süre içinde büyük miktarda alışveriş yaparak ticaret hayatını canlandırdıkları nakledilmektedir. Ayrıca bu durumun Kahire'yi ihya eden bir altın bolluğunu getirdiği ve Mısır'da altının değerinin bunun için düştüğü belirtilmiştir. Bu yolculuğun ardından altın fiyatlarının yıllarca yükselmediği ve Mısır halkının bu süre boyunca bolluk içinde yaşadığı, Kahire'de bulunan Venedikli tüccarların bunu idarecilerine bildirdiği kaydedilmektedir. Mense Mûsâ, Memlûk sultanı tarafından uğurlanmış, Mısır hac kafilesiyle birlikte Mekke'ye giderek haccını ifa etmiştir. Mekke ve Medine'de dağıttığı bol miktarda altınlarla Haremeyn halkını ve hacıları ihsanlara boğduğu bilinmektedir. Hac ibadetini yerine getirdikten sonra kafilesi dönüşte bazı baskınlara uğramıştır. Kahire'ye ulaştığında Memlûk sultanıyla görüşüp ülkesine dönebilmek için Mısırlı tüccarlardan borç para almak zorunda kalmıştır. Bu şekilde sonuçlanmakla birlikte onun hac seferi, Mali Sultanlığı'nın şöhretini bütün Avrupa'ya duyurmuştur.⁴¹

İbn Hişâm'ın yaşadığı dönem -özellikle hayatının son yarısı- Kahire'nin maddi ve siyasi refah ve istikrar döneminden çıkıp çalkantılı bir siyasi döneme sürüklenme sürecini arz etmektedir. Bu durumun müellifimizin ilmi hayatını etkilediği kadar kültürel ve sosyal hayatını da etkilemesi kaçınılmazdır.

1.1.3.2. İlmî Çevresi

Dönemin öne çıkan ilmi şahsiyetleri ile ilgili vereceğimiz bilgiler, çalışmamızın hedefinde olan İbn Hişâm ve dil ekolleri açısından önemli ipuçları verecektir. Ekollere yaklaşımına etkisi bakımından önemli katkıları olması sebebiyle onun hocalarıyla beraber döneminin meşhur ilmi simalarına dair bilgi sunmamız faydalı olacaktır.

Müellifimiz İbn Hişâm en-Nahvî'nin de tanıklık ettiği Memlûkler devrinde Nahiv alanında çokça alim yetişmiştir. Nahvin otoritelerinden İbn Mâlik et-Tâî, İbnu'n-Nehhâs el-Halebî, Ebû Hayyân el-Endelüsî, Bahâeddin İbn Akîl, ayrıca Lisânu'l-Arab sahibi İbn

⁴¹ Ahmet Kavas, "Mense Mûsâ", *DİA*, TDV, Ankara 2004, XXIX, 147.

Manzûr ile Süyûtî de Memlûkler devrinde yaşamış alimler arasındadır.⁴² Kahire’de Bahâeddin İbn Akîl, Cemâleddin el-İsnevî ile tanışan Fîrûzâbâdî’nin İbn Hişâm ile de tanıştığı nakledilmektedir.⁴³

İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449) *ed-Dürerü’l-Kâmine* isimli eserinde İbn Haldûn’un (v. 808/1406) İbn Hişâm ile ilgili olarak “Sîbeveyhi’den (v. 180/796) daha ileri bir nahivci” dediğini belirtir.⁴⁴ Bu ifadenin ve naklin İbn Hişâm, İbn Haldûn ve İbn Hacer’in muasır oldukları gerçeği dikkate alınarak değerlendirilmesi uygun olacaktır. Zira İbn Hişâm vefat ettiğinde İbn Haldûn, yaklaşık olarak otuz yaşındaydı; İbn Haldûn vefat ettiğinde de İbn Hacer otuzlu yaşlardaydı.⁴⁵

Dönemin meşhur isimlerinden biri de *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb*’de ismi geçen İbn Teymiyye’dir.⁴⁶ 699/1300’daki Moğol saldırısında halkın ve pek çok alimin Dimeşk’i terketmesine rağmen İbn Teymiyye, şehirden ayrılmamış ve bir grup alimle birlikte Moğol hükümdarının karargahına gidip Dimeşk halkı için eman dilemiştir. İbn Teymiyye’nin böylece büyük bir katliamı önlediği nakledilmiştir. Aynı yıl Memlûk ordularıyla beraber, Franklar ve Moğollar’a yardım etmekle itham edilen, dinin temel esaslarına aykırı davranışlarıyla tanınan Kısruvân Şîîleri’ne karşı düzenlenen sefere katılmıştır. 700/1301 yılında yeni bir Moğol saldırısı olunca halkı cihada teşvik etmiştir. Aynı yıl Memlûk Sultanı Muhammed b. Kalavun’dan Moğollar’la savaşmasını istemek amacıyla Kahire’ye gitmiştir. Kendisi de Moğollar’a karşı cephede savaşa katılmıştır. 702/1303 tarihinde Dimeşk civarındaki Şehâb bölgesinde Moğollar büyük bir yenilgiye uğratılmıştır.⁴⁷

İbn Hişâm’ın Muhammed İbnu’s-Serrâc, Abdülatîf b. Murahhal ve Ebû Hayyân el-Endelüsî gibi hocalardan ders gördüğü nakledilmekte ve Arapça konusundaki temel

⁴² İsmail Yiğit, “Memlûkler”, *DİA*, TDV, Ankara 2004, XXIX, 95. İlmi muhitin etkileşimi açısından bilinmelidir ki o devirde Türk dilinin Mısır’da sahip olduğu itibar, dönemin önemli simalarından Ebû Hayyân el-Endelüsî’yi Türkçe üzerinde çalışmaya yöneltmiştir. Ebû Hayyân Türk dilinin en eski gramer kitaplarından biri olan *Kitâbu’l-İdrak li Lisâni’l-Etrak* isimli eseri bu dönemde kaleme almıştır. Mahmut Kafes, “Ebû Hayyân el-Endelüsî”, *DİA*, TDV, İstanbul 1994, X, 152.

⁴³ Hulûsi Kılıç, “Fîrûzâbâdî”, *DİA*, TDV, İstanbul 1996, XIII, 143.

⁴⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü’l-Kâmine fî A’yâni’l-Mietî’s-Sâmine*, Dâru’l-Ceyl, Beyrut 1993, II, 308.

⁴⁵ krş. Süleyman Uludağ, “İbn Haldûn”, *DİA*, TDV, İstanbul 1999, XIX, 538; M. Yaşar Kandemir, “İbn Hacer el-Askalânî”, *DİA*, TDV, İstanbul 1999, XIX, 514.

⁴⁶ Şerhu Şuzûr (Halebî), Muhammed Hayr T., *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb* (Tahkik ve Ta’lik), Dâru’l-M’arife, Beyrut-Lübnan 1999, 56, 58.

⁴⁷ Ferhat Koca, “İbn Teymiyye, Takıyyüddin”, *DİA*, TDV, İstanbul 1999, XX, 392.

bilgileri sürekli olarak yanında bulunduğu Abdüllatîf b. Murahhal'den aldığı belirtilmektedir.⁴⁸

Karâfi'nin (v. 684/1285) öğrencilerinden Ebû Hayyân'ın (v. 745/1344) İbn Hişâm'ın hocası olduğu söylenmektedir;⁴⁹ fakat belirtmemiz gerekir ki İbn Hişâm'ın hocaları (şeyhleri) arasında Ebû Hayyân el-Endelüsî sayılmamalıdır. İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449), İbn Hişâm'ın Ebû Hayyân'ın derslerine devam etmediğini, onun yanında okumadığını hatta ona çokça muhalefet edip ondan ayrıldığını belirtmiştir.⁵⁰ Ayrıca Karâfi'nin öğrencilerinden bir diğeri olan Tâcu'l-Fâkihânî⁵¹ de, İbn Hişâm'ın hocalarındandır. Ayrıca İbn Hişâm'ın Fâkihânî'den onun Şerhu'l-İşâre'sini okuduğu bilinmektedir.⁵²

İbn Hişâm en-Nahvî'nin fikhî mezheplerle ilgili müktesebatı çok yönlüdür. Onun Şâfiî mezhebinde derinleştiği, vefatından yaklaşık beş yıl önce Hanbelî mezhebini benimseyerek Kahire'deki el-Medresetu'l-Hanbeliyye'ye müderris olduğu⁵³ ve Malikî fakihi ve muhaddis Fâkihânî'nin talebelerinden olduğu bilinmektedir.⁵⁴ Ayrıca müellifimizin önceden Hanefî iken Hanbelî mezhebine geçtiği de söylenmiştir.⁵⁵ Mellifimizin eserlerinden biri olan *İ'tirâzu's-Şart ale's-Şart*, iki şart cümlesi için tek

⁴⁸ Mehmet Reşit Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî", *DİA*, TDV, İstanbul 1999, XX, 74.

⁴⁹ krş. Şerhu Şuzûr (Halebî), Muhammed Hayr T., *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb* (Tahkik ve Ta'lik), Dâru'l-M'arife, Beyrut-Lübnan 1999, 8; Şerhu Şuzûr (thk. Berekât Yûsuf Hebbûd, *Mehettâtu Rihleti's-Surûr ilâ Şerhi ve İ'râbi Şevâhidi's-Şuzûr*, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb tahkik ve zeyli ile birlikte), Dâru'bni Kesîr, Dimeşk-Beyrut 2008, 6; Mehmet Reşit Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî", *DİA*, TDV, İstanbul 1999, XX, 74.

⁵⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1993, II, 308. Aynı bilgiyi Suyûtî de Buğye'sinde İbn Hacer'den aktarmaktadır. Celâleddin es-Suyûtî, Buğyetu'l-Vuât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât, thk. M. Ebu'l-Fazl İbrâhîm, Dâru'l-Fikr, basım yeri yok 1989, II, 68; Ebû Hayyân'ın bazı eserlerine İbn Hişâm'ın tekmile veya tenkid ve reddiye ağırlıklı şerh yazdığı ile ilgili Mehmet Reşit Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî", *DİA*, TDV, İstanbul 1999, XX, 76.

⁵¹ Ebû Hafs Tâcuddîn Ömer b. Alî b. Sâlim b. Sadaka el-Lahmî el-İskenderânî el-Fâkihânî, Mâlikî fakihi ve muhaddis (v. 734/1334) Murat Şimşek, "Fâkihânî", *DİA*, TDV, Ankara 2020, c. EK-1, 439.

⁵² Mehmet Reşit Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî", *DİA*, TDV, İstanbul 1999, XX, 74.

⁵³ Mehmet Reşit Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî", *DİA*, TDV, İstanbul 1999, XX, 74.

⁵⁴ Murat Şimşek, "Fâkihânî", *DİA*, TDV, Ankara 2020, c. EK-1, 439. Burada İbn Hişâm'ın hocalarından olan Fâkihânî ile ilgili kısa bir bilgiyi konu hakkındaki muhtemel etkileri açısından sunmak istiyoruz: Mâlikî fakihi Fâkihânî'nin (v. 734/1334) Eş'arîliği benimsediği, tarikata intisabından söz edilmediği, Şâzeliyye tarikatına yakın olduğu, sûfilerle arkadaşlık yaptığı, onların edep ve ahlakını benimsediği kaydedilmektedir. Fakat bid'at ve aşırılıklara karşı tavrı aldığı, el-Mevrid adlı eserinde regaib namazı, mevlid kandili kutlamaları ve bu törenler sırasında gerçekleştirilen dine ve ahlaka aykırı çalgılı ve danslı etkinlikleri eleştirdiği nakledilmiştir. Murat Şimşek, "Fâkihânî", *DİA*, TDV, Ankara 2020, c. EK-1, 440.

⁵⁵ Mehmet Reşit Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî", *DİA*, TDV, İstanbul 1999, XX, 74. Ayrıca kendisine müderrislik temin edilmesi sebebiyle Şâfi'î mezhebine geçtiği, daha sonra da Hanbelî mezhebine intisap ettiğine dair Brockelmann'a ait iddialar bulunmaktadır. Yusuf Sancak, "İbn Hişâm el-Ensârî - Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gramerle İlgili Bazı Görüş ve Tercihleri Üzerine Bir Deneme", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1999, sayı: 14, 202.

cevabın bulunması konusundaki ihtilafları özellikle fıkıhı ve tefsiri de ilgilendiren yönleriyle ele almaktadır. Ayrıca *el-Mebâhisu'l-Murziyye el-Muteallika bi-meni'ş-Şartıyye* isimli eserinde de müellifimiz şartla ilgili bazı nahiv ve fıkıh meselelerini incelemiştir.⁵⁶

1.2. İBN HİŞÂM'IN DİL EKOLLERİ İLE İLGİSİ

Çalışmamızın bu kısmında tezin amacını ilgilendiren en uygun verileri elde edebilmek adına nahiv ekollerinin özellikleri ve bazı temsilcileri ile ilgili bilgiler, İbn Hişâm'ın diğer eserlerinin penceresinden ana hatlarıyla arz edilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca bu bölümde müellifin dil ekolleri ile ilgisi, kullandığı tercih ve tenkit ifadeleri ve istişhad konusundaki duruşu ile ilgili bazı bilgiler, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb* haricindeki eserlerinden hareketle sunulacaktır. *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb* özelinde müellifimizin nispet edildiği Mısır dil ekolü ve diğer iki ekol (Bağdat ve Endülüs) ile ilgisi daha sonra ikinci bölümde ayrıntısıyla incelenmeye çalışılacaktır.

1.2.1 Dil Ekolleri ve Bazı Temsilcileri

Eski dilciler nahvi “gramer” manasında anlamışlardır.⁵⁷ Nahivle ilgili çalışmaların Ebu'l-Esved ed-Duelî (v. 69/688) ile birlikte Kur'ân'ın doğru okunması (anlaşılması) ve dilin muhafazası (lahnın/konuşma hatalarının önlenmesi) gibi düşüncelerle Basra'da başladığı düşünülmektedir.⁵⁸ Nahiv ilminin olgunlaşması, Basra ve Kûfe dil ekollerinin önde gelen dilcileri elinde olmuştur. Bu sürecin diğer ilim dallarını da etkilediği

⁵⁶ Mehmet Reşit Özbalıkcı, “İbn Hişâm en-Nahvî”, *DİA*, TDV, İstanbul 1999, XX, 76. Ayrıca İbn Hişâm'ın *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*'de çokça itirazda bulunduğu Zemahşerî'nin kendi mezhep görüşlerine (Mu'tezile) nahiv ilminden destek arayan bir yönü olduğunu da burada hatırlatmak uygun olacaktır. krş. Selami Bakırcı, Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi (Başlangıçtan Günümüze)*, Erzurum 2001, 89; Vehbi Dereli, “İbn'ul-Muneyyir'in Zemahşerî'ye Yönelik Dil Eksenli Eleştirilerinin Değerlendirilmesi”, *Marife*, Bahar 2011, 113.

⁵⁷ “Nahv” ve “i'rab” kelimelerinin kullanımının Hz. Peygamber (ASM) dönemine kadar gittiği ve lughat, lughat alimi manalarına da gelebildiği hakkında İsmail Durmuş, “Nahiv”, *DİA*, TDV, İstanbul 2006, XXXII, 300; ayrıca krş. Tirmizî, *Deavât*, 131. Nahiv-sarf ayrımı; nahiv, dil bilim veya gramerin yakın manada kullanımı ve bu konuda İbn Cinnî, Fârisî, İbn Serrâc, Müberrid (Muberrid) ve Mazîni ilmi silsilesi ile ilgili olarak M. Taha Boyalık, 33-34. Benzer bir tespit için ayrıca Abdurrahman Fehmi Efendi, *İslam Medeniyeti Tarihi (Medresetu'l-Arab)*, Çağlayan Matbaası, İzmir 2005, 90, ayrıca Selami Bakırcı, Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi (Başlangıçtan Günümüze)*, Erzurum 2001 (önsöz), İsmail Durmuş, “Nahiv”, *DİA*, TDV, İstanbul 2006, XXXII, 301.

⁵⁸ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 431; İsmail Durmuş, “Nahiv”, *DİA*, TDV, İstanbul 2006, XXXII, 304.

görülebilmektedir⁵⁹. Kûfeli ilk gramercilerin Basralılar'ın talebeleri olduğunu belirtmek gerekir.⁶⁰ Genellikle Basra mektebinin öne çıktığı görülmüş, dil öğrenimi için Basra'dan Kûfe'ye çok az kişi gitmiştir. Fakat Kûfe'den Basra'ya bu amaçla (mesela Sîbeveyhi'nin el-Kitâb'ını okumak için) çokça öğrenci gelmiştir.⁶¹ Bağdat, Mısır ve Endülüs gibi dil ekolleri ise daha sonra oluşmuştur. Bu diğer ekoller daha çok Basra ve Kûfe ana mektepleri çevresinde şekillenmiştir.⁶²

Basriyyûn ve Kûfiyyûn arasında ilk ihtilaflar terimlerde olmuştur. Bu iki ana ekol arasında şiddetli tartışmalar meydana gelmiş, münazaralar gerçekleşmiştir.⁶³ Kûfe'den Ebû Ca'fer er-Ruâsî ile (v. 187/803) Basra'dan Halîl b. Ahmed (v. 175/791) arasında başlayan ihtilaf, sonra Basralı Sîbeveyhi (v. 180/796) ile Kûfeli el-Kisâî (v. 189/805) arasında devam etmiştir. Bu iki alimin, zamanın veziri huzurunda yaptıkları "el-Mes'ele'tu'z-Zunburiyye" tartışması meşhurdur.⁶⁴ el-Kisâî ile el-Asmaî arasında, ayrıca el-Ferrâ ve el-Cermî arasında ve Sa'leb ile el-Muberrid (Müberra) arasında da dil ve edebiyat tartışmaları olmuştur.⁶⁵

Genellikle saraylarda geçen bu münazaralarda tarafların savunucuları da karşıtları da görülebilmektedir. Basralılar'ın Emevîlere yakınlığına karşın Kûfe'nin Bağdat'a yakın olması ve Kûfeliler'in Hâşimîler'e olan yakınlıkları nedeniyle Abbâsî hanedanının ve vezirlerinin daha çok Kûfeliler'in tarafını tuttuğu görülmektedir. Yani bu ihtilafların ilmi

⁵⁹ Buhârî'de yer alan filolojik tefsirlerin çoğunun Basra ekolünden Ma'mer b. Müsennâ (v. 209/824) ile el-Ferrâ'dan (v. 207/822) aktarılan bilgilerden oluştuğu ile ilgili olarak Orhan Atalay, *20. Yüzyıl Tefsir Akımı -İçtimâî Tefsir-*, Beyan Yay., İstanbul 2004, 19-20. Arap nahvine dair yazılan ilk kitabın tespiti konusu tartışmalıdır. İsimleri tesbit edilebilen en eski iki eserin (Kitâbu'l-Câmi' ve Kitâbu'l-İkmâl) müellifinin İsa b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766) olduğu belirtilir. Halîl b. Ahmed'in (v. 175/791) Arap filolojisine kazandırdığı merhale ve nahve dair muhtemel ilk eserler ile ilgili bilgiler için Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Halîl b. Ahmed", *DİA*, TDV, İstanbul 1997, XV, 309-312.

⁶⁰ Hulûsi Kılıç, "Kûfiyyûn", *DİA*, TDV, Ankara 2002, XXVI, 345.

⁶¹ Hulûsi Kılıç, "Basriyyûn", *DİA*, TDV, İstanbul 1992, V, 118.

⁶² krş. İsmail Durmuş, "Nahiv", *DİA*, TDV, İstanbul 2006, XXXII, 303.

⁶³ İsmail Durmuş, "Nahiv", *DİA*, TDV, İstanbul 2006, XXXII, 304.

⁶⁴ Hulûsi Kılıç, "Kûfiyyûn", *DİA*, TDV, Ankara 2002, XXVI, 345, el-Mes'ele'tu'z-Zunburiyye ile ilgili olarak Yusuf Akçakoca, *Basra ve Kûfe Ekollerinin Terminoloji Tartışmaları -Mansûb Cümle Elemanları Örneğinde-*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2014, ss. 40-42.

⁶⁵ Yusuf Akçakoca, *Basra ve Kûfe Ekollerinin Terminoloji Tartışmaları -Mansûb Cümle Elemanları Örneğinde-*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014, 40-47; Şükrü Arslan, "Cermî", *DİA*, TDV, İstanbul 1993, VII, 413-414; İsmail Durmuş, "Sa'leb", *DİA*, TDV, İstanbul 2009, XXXVI, 25-27.

olduğu kadar siyasi arka planı da bulunmaktadır. Bu tartışmalar, tabakat kitapları ve bazı diğer kaynaklarda geçmektedir.⁶⁶

Ekol taassubu ve ihtilaflar uzun sürmeden azalmış ve bir tercih dönemi başlamıştır. Bu tercih devresinin daha çok Bağdat mektebi mensupları ile gerçekleşmiş olduğu görülmektedir.⁶⁷ Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâcî (v. 337/949), Ebû Ali el-Fârisî (v. 377/987) ve İbn Cinnî (v. 392/1001) gibi isimler tarafından temsil edilen Bağdat dil ekolü Abbâsîler'in Kûfelileri desteklemelerine rağmen dil çalışmalarına uzlaştırıcı bir yön verebilmiştir.⁶⁸ Bağdat mektebinin varlığı ve ortaya çıkış serüveni ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu mektebin ilk tohumlarının hicrî III. yüzyılda atıldığı fakat tamamen bağımsız bir ekol haline gelmesinin IV. yüzyıl ortalarına kadar sürdüğü düşünülmektedir.⁶⁹ Bu ekolün en önemli temsilcisi İbn Cinnî'nin eserleri ile gramer konularının tamamlandığı görülmektedir. Mısır ve Endülüs mekteplerinin mensupları ise Bağdat ekolünün eklektizmini takip etmişlerdir. Bu üç ekol mensuplarının ağırlıkla Basra mektebinin görüşlerine meyletmış oldukları; fakat Kûfe ekolünü de tamamen dışlamadıkları düşünülmektedir. Bağdat mektebinin eklektizminden ve bir tercih pozisyonundan bahsedilmektedir; fakat onda da Basra'nın baskın gücünün devam ettiği görülmektedir.⁷⁰

IV. (X) yüzyılın ortaları, mütekaddimûn ve müteahhirûn şeklindeki ayırım için dönüm noktası olarak görülmüştür. Niftaveyh, Ebû Bekir İbnu'l-Enbârî ve İbn Durustevayh mütekaddimûnun sonuncuları; Ebû Saîd es-Sîrâfî, İbn Hâleveyh ve Ebû Ali el-Fârisî ise müteahhirûnun ilkleridir.⁷¹

Ebu'l-Esved ed-Duelî hem nahiv ilminin hem Basra dil mektebinin kurucusu kabul edilmiştir. Nasr b. Âsım, Anbesse b. Ma'dân, İbn Ya'mer ve Abdurrahman b. Hüzmûz el-

⁶⁶ Hulûsi Kılıç, "Kûfiyyûn", *DİA*, TDV, Ankara 2002, XXVI, 345.

⁶⁷ İsmail Durmuş, "Nahiv", *DİA*, TDV, İstanbul 2006, XXXII, 303. Bir zaman sonra Kûfe mektebi gramer çalışmalarının durması, yerini Bağdat mektebinin alması söz konusu olmuştur. Elbette daha önce bahsettiğimiz iki ana ekole karşı seçici hareket edenler de olmuştur. Mesela Basralı Ahfeş el-Evsat, Kûfeli el-Kisâi ve el-Ferrâ'ya Basralı Halîl ve Sîbeveyhi'ye muhalefet etmiş, Kûfe gramer mektebinin teşekkülünde de önemli rol oynamıştır. Ahfeş, otuz kadar meselede Halîl ve Sîbeveyhi'ye muhalefet ederek el-Kisâi, el-Ferrâ ve diğer Kûfeli gramercilerle ittifak etmiştir. Ayrıca Kûfelilere şâz kıraat, şiir, lugat ve rivayetlerle istişhâdın kapısını da Ahfeş'in açtığı belirtilmektedir. Hulûsi Kılıç, "Kûfiyyûn", *DİA*, TDV, Ankara 2002, XXVI, 345.

⁶⁸ Hulûsi Kılıç, "Basriyyûn", *DİA*, TDV, İstanbul 1992, V, 118.

⁶⁹ Durmuş, "Nahiv", s. 303. ayrıca Muhsin Karabudak, *Bağdat Dil Ekolü ve Başlıca Temsilcileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Sivas 2010, 67-69; ayrıca krş. Salih Zafer Kızılkı, "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", *Marife*, Kış 2013, 134-136; ayrıca Ramazan Bezci, "Bağdat'taki Arap Dili Grameri Akımları ve Süreçleri", *Marife*, 22(1), Yaz 2022, 247-270.

⁷⁰ İsmail Durmuş, "Nahiv", *DİA*, TDV, İstanbul 2006, XXXII, 303-304.

⁷¹ Durmuş, "Nahiv", s. 303, Bakırcı ve Demirayak, 82.

A'rec birinci tabakada; İbn Ebû İshak, İsâ b. Ömer es-Sekafî ve Ebû Amr b. Alâ ikinci tabakada; Halîl b. Ahmed, Ahfeş el-Ekber, Yûnus b. Habîb üçüncü tabakada; Sîbeveyhi dördüncü tabakada; Kutrub ve Ahfeş el-Evsat beşinci tabakada; el-Cermî, Tevvezî, Ebû Osman el-Mâzinî ve Riyâşî altıncı tabakada; Müberrid ise yedinci tabakadadır. Kûfe gramer ekolünden Ruâsî ile Muâz b. Müslim el-Herrâ birinci tabakadadır ve Basra mektebinin üçüncü tabakasına tekabül ederler. Kûfe'den Ali b. Hamza el-Kisâî ikinci tabakada; Ali b. Hasan el-Ahmer, Ferrâ ve Mübârek el-Lihyânî üçüncü tabakada; Muhammed b. Sa'dân, Muhammed b. Ahmed et-Tuvâl ve Muhammed b. Abdullah b. Kâdim dördüncü tabakada; Sa'leb ise beşinci tabakadadır. Bunlar Basra'dan Müberrid'in tabakasına -yedinci tabakaya- karşılık gelirler.⁷²

Yukarıda verdiğimiz kronolojik bilgilerden sonra mektepler arası ihtilaflarla ilgili detaylara dair kısa bir bilgi vermeyi de çalışmamız açısından önemli görüyoruz. İhtilafların ve görüşlerin *Şerhu Şuzûri 'z-Zeheb*'deki yansımaları ise çalışmamızın ikinci bölümünde ele alınacaktır.

Kısa bir tarihi bilgilendirme şeklinde ele almaya çalıştığımız iki ana mektebin (Basra ve Kûfe) mensuplarının kullandığı terminoloji, farklılıklar arz edebilmiştir. Basralıların kullandığı na't⁷³, bedel, zarf, hurûfu'l-cer, ismu'l-fâil, temyîz, zamîru'l-fasl, muteaddi ve zamir/muzmer terimlerine karşılık Kûfeliler, sıfat, red/tebyin/terceme, mahal, hurûfu'l-hafd, el-fi'lu'd-dâim, tefsir, zamîru'l-imâd, vâki' ve kinâye/meknî terimlerini kullanmışlardır.⁷⁴

Basralı dilciler Araplardan dille ilgili malzeme toplarken titiz davranmış, çeşitli ilmi gerekçelerle bazı kabilelerden rivayet almamışlardır. Duydukları şekillerden seçtiklerini kıyasa esas almışlardır. Kûfeliler ise duydukları her şekli kıyasa esas almış ve Basriyyûn'un rivayet kabul etmedikleri kabilelerden de dil ile ilgili malzeme derlemişlerdir. Yani Basralılar, bedevî Arapların fasih lehçelerinden derledikleri dil

⁷² Durmuş, "Nahiv", 304.

⁷³ N'at teriminin kullanımı konusunda krş. Ertuğrul Özkul, *Basra ve Kûfe Ekollerinin Terminoloji Farklılıkları*, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2019, 97-98.

⁷⁴ Hulûsi Kılıç, "Kûfîyyûn", *DİA*, TDV, Ankara 2002, XXVI, 346. Ayrıca konu hakkında detaylı bilgi için krş. Ertuğrul Özkul, *Basra ve Kûfe Ekollerinin Terminoloji Farklılıkları*, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2019, 61-115; Yusuf Akçakoca, *Basra ve Kûfe Ekollerinin Terminoloji Tartışmaları -Mansûb Cümle Elemanları Örneğinde-*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014.

malzemeleri içinden en çok kullanılan lafızları kıyasa esas tutmuşlar ve böylece dile ait genel kurallar koymuşlardır. Bu kurallara uymayan şekilleri şâz kabul etmiş, bunlar için ayrıca kural koymaya gerek duymamışlardır. Basralı dilciler “Nâdir ve şâz olan, sadece Arap’tan duyulması halinde kabullenilir, fakat kullanılmaz.” demişlerdir. Kûfîyyûn ise tek bir rivayeti dahi kıyasta kullanmak için almışlardır. Onlar “semâ”nın kaynağını seçmede Basralıların gösterdiği titizliği göstermemişler, Araplar’dan rivayet edilen her kullanıma itibar etmişlerdir. Nâdir ve şâz olsa bile duydukları her şekli kaideye esas almışlardır.⁷⁵ Basralılar prensiplere, Kûfeliler ise Araplar’dan işittiklerine daha çok önem vermişlerdir. Bu bakımdan Basra mektebinde fikir hürriyetinin daha çok olduğu ve aklî istidlallerin daha cazip olduğu görülmektedir. Basra dil mektebi Arap dili ve edebiyatı üzerinde bir hakimiyet kurmuş, hatta sonraki Arap dilciliği de daha çok Basra mektebi görüşlerine dayanmıştır.⁷⁶

Kûfelilerin genellikle eskiye (bedevî kullanışına) bağlı oldukları, Basralıların mantıkî ve tenkidî zihne sahip oldukları görülmektedir. Bu durum Arap dilinin kaidelerinin farklı bir görüş ve bakış açısı ile (nokta-i nazar) ifade edilmesi sonucunu doğurmuştur. Bağdatlılar -ardından Mısır ve Endülüs dil ekolleri- ise uzlaştırıcı bir rol oynayarak eklektisizmi (seçmecilik) temsil etmişlerdir. Basra ekolünün bazı yönlerden Kûfe mektebinden üstün olduğu belirtilmektedir. Basra’nın çöle yakın olması, fasih konuşan bedevilere kolay ulaşma imkanını bulması, böylece de sağlam ve sağlıklı semâ’ malzemesine dayanması, zorunlu durumlar dışında kıyasa başvurmayı tercih etmemesi, şahit bulunamadığı zaman kıyası kullanmaması; Kûfe’nin aksine Basra mektebinin üstün olduğu kanaatine sebep olmuştur.⁷⁷

⁷⁵ Bu iki mektebin her birinin çalışmalarının “semâ”ya ve “kıyas”a dayanmakta olduğu; fakat farklı sonuçlar elde etmelerinin sebepleri ile iki mektep arasındaki ihtilaf sebeplerine örnek olarak bazı kelimelerin çoğul yapılması ile ilgili açıklama ve örnekler için Hulûsi Kılıç, “Basriyyûn”, *DİA*, TDV, İstanbul 1992, V, 117-118. Ayrıca Hüseyin Ersönmez, “Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü-I”, *Mizânü’l-Hak İslami İlimler Dergisi*, sayı: 3, 2016, 96.

⁷⁶ Hulûsi Kılıç, “Basriyyûn”, *DİA*, TDV, İstanbul 1992, V, 118. “*Nahivde senedi sahih olmak şartıyla âhâd haberleri kullanan Kisâî, fesahatlerine güvendiği Arap kabilelerinin kullanımını şâz da olsa tercih etmekte sakınca görmemiş, dilde kurallaştırma yerine kullanıma önem vermiştir. Şâz örnekleri ezberlemekle yetinen ve onlara kıyas uygulamayan Basra nahivcilerinin aksine kıyas yoluna gitmiş, dildeki buna benzer farklı yaklaşımlarıyla Kûfe nahiv mektebinin kurucusu sayılmıştır.*” *DİA* Kisai, Ali b. Hamza md.

⁷⁷ Ignaz Goldziher, “Arap Dili Mektepleri”, çev. Süleyman Tülücü, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1990, Sayı:9, 0 - 0, 1990, 332; ayrıca krş. Hüseyin Ersönmez, “Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü-I”, *Mizânü’l-Hak İslami İlimler Dergisi*, sayı: 3, 2016, 96-101; *Durmuş*, “*Nahiv*”, s. 304

Mütekaddimûn döneminin sonu müteahhirûn döneminin de başlangıcı olarak bilinen hicrî 4. yüzyıl ile birlikte diğer üç ekolün (Bağdat, Mısır ve Endülüs) Basra ve Kûfe ekollerinin ve birbirlerinin görüşlerinden etkilendikleri görülmektedir.⁷⁸ Nahiv ilminin incelikleri, şerh, muhtasar ve çeşitli görüşlerin yorumlanması ile şekillenen Bağdat ekolüne ait görüşler; tek tek ekolle ilgili nahiv otoritelerinin tercih, tenkit ve görüşlerinin nakli ile ortaya konulabilmektedir.⁷⁹ Mısır ve Endülüs dil ekolleri ise genellikle kıraat ilmi paralelinde ve gramer öğretimi üzerinde şekillenmiş, ta'lîl, tercih, konuları düzenleme (didaktik şiirler/elfiyye yazımı), şerh ve hilâfiyât nakli ile örgülenmiştir.⁸⁰ Mısır nahvi, iki ana mektep ve Bağdat ekolünden etkilenmiş, Endülüs ekolünü ise etkilemiştir.⁸¹

1.2.2. İbn Hişâm'ın Dil Ekolleri Karşısındaki Konumu

İbn Hişâm en-Nahvî; eserleri ve ilmi şahsiyeti bakımından akademik çalışmalarda günümüzde de çokça ele alınan bir alimdir. Müellif, Mısır dil ekolüne mensup müteahhir dâimilerden kabul edilmiştir.⁸² Özellikle gramer kitaplarında taklitten kaçındığı, tenkit ve tercihlerde bulunduğu görülür. İbn Hişâm'ın bu özelliği; eserlerinde Bağdat, Mısır ve Endülüs dil ekollerinin bazı önemli özelliklerini görmemizi sağlamaktadır. Bağdat ve Endülüs yörelerinin önemli filologlarından etkilenmiş, yer yer itirazlar sunarak kendi tercihlerini ortaya koymuş bir dilci olan müellifimizin hangi dil ekolüne mensup olduğu hemen tespit edilememektedir. Bu yönüyle İbn Hişâm tahkik ehli (muhakkik) bir dil bilimci olarak kabul görmüştür.⁸³

1.2.2.1. Eserlerinde Kullandığı Tercih ve Tenkit İfadeleri

İbn Hişâm bir meseledeki farklı görüşlerden tercihe şayan, delili güçlü, doğru ve mutemet olan, muteber ve üstün gördüğü görüşleri belirtmek veya aksini söylemek üzere bazı tercih ve tenkit ifadelerini çokça kullanmıştır.⁸⁴ Bir konu hakkındaki görüşlerden

⁷⁸ Durmuş, "Nahiv", 303; Bakırcı ve Demirayak, 82.

⁷⁹ Bakırcı ve Demirayak, 101-102.

⁸⁰ Bakırcı ve Demirayak, 107, 123, 132, 134; Ersönmez, 95.

⁸¹ Bakırcı ve Demirayak, 109, 116, 130.

⁸² Bakırcı ve Demirayak, 141; Şerhu Şüzûr (Berekât), 2. Ayrıca krş. Kuşcuoğlu, 13-14 ve 63.

⁸³ Ali Fevde Nîl, 411 vd.

⁸⁴ Sarı, 119.

tercih yaparken bu görüşleri derecelendirip tercihe uygun olanları delilinin kuvvetine göre lafızlarla ifade etmiştir. müellif delilin zayıf olması, kurallara aykırı olması, yanılgıya dayanma, delile dayanmamagibi nedenlerle eleştirdiği fikirleri de derecelendirmiş farklı tenkit ifadeleri kullanmıştır.⁸⁵ Müellifimizin özellikle Muğni'l-Lebîb olmak üzere diğer gramer kitaplarından tespit edilen tercih ifadeleri şunlardır:⁸⁶ Sahîh/esah (صحيح/أصح),⁸⁷ savâb (الصواب),⁸⁸ râcih/ercah (الراجح/الأرجح),⁸⁹ hasen/ahsen (حسن/أحسن),⁹⁰ muhtâr (مختار),⁹¹ tahkîk (تحقيق),⁹² hakk (حق),⁹³ zâhir/ezhar (ظاهر/أظهر).⁹⁴ İbn Hişâm'ın eleştiri yaparken kullandığı ve diğer gramer kitaplarında çokça geçen tenkit ifadeleri ise şunlardır: Ze'ame (زعم),⁹⁵ bâtl (باطل),⁹⁶ merdûd (مردود),⁹⁷ hark (خرق),⁹⁸ fâsid (فاسد),⁹⁹ vehm/tevehhüm (وهْم/توهْم)/ fâhiş (فاحش),¹⁰⁰ hata (خطأ),¹⁰¹ tekelluf (تكلف)/te'assuf (تعسف)/ichâf (إحفاف)¹⁰², sehv (سهو),¹⁰³ za'îf/zayıf (ضعيف).¹⁰⁴ İbn Hişâm'ın kullandığı tercih ve tenkit ifadelerine dair bazı bilgileri arz edeceğimiz bu kısımda müellifin diğer eserleri –özellikle Muğni'l-Lebîb isimli eseri- daha çok dikkate alınacak, çalışmamıza esas olan Şerhu Şuzûru'z-Zeheb ile ilgili olanlar ise ikinci bölümde ayrıntılarıyla arz edilecektir.

⁸⁵ Sarı, 109.

⁸⁶ Konu hakkında Muğni'l-Lebîb merkeze alınarak hazırlanan Fatih Sarı'ya ait makale ve daha fazla bilgi için Sarı, “İbn Hişâm en-Nahvî'nin Eserlerinde Tercih ve Tenkit İfadeleri”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/19 (Ocak- 2023), 107-134.

⁸⁷ Sarı, 110.

⁸⁸ Sarı, 112.

⁸⁹ Sarı, 113.

⁹⁰ Sarı, 115.

⁹¹ Sarı, 116.

⁹² Sarı, 117.

⁹³ Sarı, 118.

⁹⁴ Sarı, 118-119.

⁹⁵ Sarı, 120.

⁹⁶ Sarı, 120-121.

⁹⁷ Sarı, 122.

⁹⁸ Sarı, 122.

⁹⁹ Sarı, 122.

¹⁰⁰ Sarı, 123-124.

¹⁰¹ Sarı, 124-125.

¹⁰² Sarı, 125-126.

¹⁰³ Sarı, 126.

¹⁰⁴ Sarı, 127.

1.2.2.1.1. Tercih İfadeleri

Sahîh ve Esah (صَحِيح/أَصَحَّ): İbn Hişâm صَحِيح ifadesini, delili daha isabetli olan görüşü belirtmek için kullanmaktadır. Aynı kökten fiiller de kullanmıştır. Müellifimiz birden fazla sahih görüş arasında delili daha üstün olan görüşü ifade etmek için أَصَحَّ ifadesini kullanmıştır.¹⁰⁵

Savâb (الصَّوَاب): İbn Hişâm görüşler arasında doğru ve isabetli olanı belirtmek için bu ifadeyi kullanmaktadır.¹⁰⁶

Râcih/Ercah (رَاجِح/أَرْجَح): Eserlerinde bu ifadenin farklı kalıplarını da kullanan müellif, bir konu hakkındaki görüşler içinde üstün ve güçlü olanını belirtmek için رَاجِح kavramını kullanmıştır. Karşılığında ise zayıf görüş için مَرْجُوح ifadesini kullanmıştır. أَرْجَح ifadesini ise birden fazla görüşten tercih edilebilecek olan ve delili açık olan görüşü belirtmek için kullanmıştır.¹⁰⁷

Hasen/Ahsen (حَسَن/أَحْسَن): İbn Hişâm, güzel bulup tercih ettiği yaklaşımı belirtmek için حَسَن ifadesini kullanmıştır. Daha güzel kabul ettiğini أَحْسَن ifadesiyle belirtmiştir. Müellif bu ifadelerin aynı kökten farklı isim ve fiillerini de kullanmıştır. غَيْر جَيِّد ve جَيِّد kelimelerini de kullanmıştır.¹⁰⁸

Muhtâr (مُخْتَار): Müellif delillerinin kuvvet derecesi birbirine yakın olan görüşlerle ilgili tercihini belirtmek için bu ifadeyi kullanmıştır.¹⁰⁹

Tahkîk (تَحْقِيق): Müellif verdiği görüşler arasında doğru ve isabetli bulmuş olduğunu belirtmek üzere “tahkik” ifadesini kullanmıştır.¹¹⁰

¹⁰⁵ Sarı, 110.

¹⁰⁶ Sarı, 112.

¹⁰⁷ Sarı, 113.

¹⁰⁸ Sarı, 115.

¹⁰⁹ Sarı, 116.

¹¹⁰ Sarı, 117.

Hakk (حق): İbn Hişâm bu ifadeyi doğru ve kuvvetli olan görüşü belirtmek, bunun aksi olan görüşün de zayıf veya geçersiz olduğunu belirtmek için kullanmıştır.¹¹¹

Zâhir/Ezhar (ظاهر/أظهر): İbn Hişâm, delili güçlü ve tercihe şayan olan görüşü belirtmek için ظاهر, delili daha açık ve üstün olan görüşü ifade etmek için de أظهر ifadesini kullanmıştır.¹¹²

Müellif kendi görüşünü “عندي/bana göre” ifadesi ile de ortaya koymakta, ayrıca diğer görüşün delillendirilmesinin açılımını yaparken “takrîru’-d-delîl” ifadesini de kullanmaktadır.¹¹³

1.2.2.1.2. Tenkit İfadeleri

زعم : Müellifimiz, bu fiili bir tenkit ifadesi olarak çokça kullanmış bazen de görüş nakli için kullanmıştır. İbn Hişâm aynı kökten isimler de kullanmıştır.¹¹⁴

Bâtıl (باطل): Müellif, geçerli bir delili olmayan ve dil kurallarına aykırı olan hatalı görüşleri belirtmek için bu ifadeyi kullanmıştır. İbn Hişâm yakın anlamlı olarak لا حقيقة له ifadesini de kullanmış, naklettiği görüşün neden karşısında olduğunu açıklamış, yer yer gerekçeler de sunmuştur.¹¹⁵

Merdûd (مردود): Müellifimiz, bir delile dayanmayan veya delili zayıf olan, kendince gramer kurallarına aykırı olduğu için kabul edilmeyip reddedilmesi gereken görüşü bildirmek için bu ifadeyi kullanmaktadır. İbn Hişâm bu ifade ile aynı kökten olan fiil ve isimler de kullanmıştır. Müellif çoğu zaman yaptığı gibi bu ifadeyi kullandığı yerlerde de gerekçeyle birlikte açıklama yapmaktadır.¹¹⁶

¹¹¹ Sarı, 118.

¹¹² Sarı, 118-119.

¹¹³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-Nedâ ve Belli’s-Sadâ, 86; Sarı, 119; krş. Şerhu Şuzûr (Halebî), 339.

¹¹⁴ Kûfiler için de Basriyyûn için de زعم ifadesini kullanarak görüş nispet etmesi ve tercihine örnek için İbn Hişâm, Katru’n-Nedâ, 463, krş. Sarı, 120.

¹¹⁵ Sarı, 120-121.

¹¹⁶ Sarı, 121-122.

Hark (خَرْق): Müellifimizin icma söz konusu olan yerlerde farklı görüşün tenkidi için kullandığı ifadedir.¹¹⁷

Fâsid (فَاسِد): İbn Hişâm bu ifadeyi delili zayıf ve hata içeren görüşü eleştiri için kullanmıştır.¹¹⁸

Vehm/Tevehhum (وهم/توهم): İbn Hişâm bu lafızlarla karşıt görüşün kesin bir bilgi olmadığını, yanlış veya zan söz konusu olduğunu yanlış hükme varıldığını göstermek için kullanmıştır. Müellifin fiil ve masdar hallerini de kullandığı bu lafızların ardından yanlış bulduğu fikri de arz etmiştir. Bu lafızlarla beraber فَاحِش/fâhiş sıfatının da kullanıldığı müellifin eserlerinde tespit edilmiştir.¹¹⁹

Hata (خَطَأ): İbn Hişâm, bu lafzı hata olduğunu düşündüğü dalcinin fikrini belirtmek için kullanmıştır. Müellifimiz bu gibi yerlerde kendi fikrini arz ederek bir düzeltme yoluna da gitmektedir. Lafzı masdar, fiil ve isim gibi farklı formlarda da kullanan İbn Hişâm doğru bulduğu görüş için de صَوَاب ifadesini de kullanabilmiştir.¹²⁰

Tekelluf (تَكْلُف): Müellifimiz bu ifadeyle beraber te'assuf (تَعَسَّف), ichâf (إِجْحَاف) gibi lafızları da aynı maksatla kullanabilmiştir.¹²¹

Sehv (سَهْو): İbn Hişâm, yanlışma veya dikkatsizlikle yanlış hükme varıldığını düşündüğü durumlarda ve yapıcı eleştiri sunduğu dalcilerin görüşlerini tespit için bu lafzı kullanmaktadır.¹²²

Za'îf/Zayıf (ضَعِيف): Müellif, sahih gördüğü fikrin karşılığında açıklama yaparken bu ifadeyi kullanmaktadır. Müellif şâz olduğunu belirttiği kullanımlar için de bu ifadeyi kullanabilmiştir. Müellifimiz genellikle bu ifadelerle beraber doğru bulduğu kullanım veya şiir zarureti durumlarını da aktarmıştır.¹²³

¹¹⁷ Sarı, 122.

¹¹⁸ İfadenin kökünden fiil de kullanan İbn Hişâm, sahîh ve savâb lafızlarının zıddı olarak bu ifadeyi kullanmıştır. Sarı, 122-123.

¹¹⁹ Sarı, 123-124

¹²⁰ Muğni'l-Lebib'den bazı örneklerle beraber detaylar için Sarı, 124-125.

¹²¹ Muğni'l-Lebib'den bazı örnek tespitleri ve detaylar için Sarı, 125-126

¹²² Sarı, 126.

¹²³ Sarı, 127.

Bi lâ delîl (بلا دليل)/**Lâ delîl** (لا دليل)/**Lâ Hucce** (لا حجة): İbn Hişâm, herhangi bir delile dayanmadığını düşündüğü fikirleri tespit için bu ifadeleri kullanmıştır.¹²⁴

İbn Hişâm farklı görüşleri naklederken sadece tenkitte bulunmamakta, karşıt veya kendince tercihe şayan olmayan görüşe dair delillendirmenin açılımını da yapmaktadır. Bu nakli yaptığı durumda kullandığı bir ifade olarak “takrîru’-d-delîl” (تقرير الدليل) göze çarpmaktadır.¹²⁵

1.3. İBN HİŞÂM’IN İSTİŞHÂD YÖNTEMİ

Hayatı ve eserleri ile ilgili bölümde arz ettiğimiz bilgilerden de anlaşıldığı gibi İbn Hişâm’ın tefsir alanı ile ilgili müktesebatı hayli geniştir. Müellifin tefsirciliği üzerine kendi telifi olan diğer eserleri -özellikle gramer kitapları- üzerinde yapılacak daha çok akademik çalışmaya ihtiyaç olduğu gözlenmiştir. Müellifimizin gramer kitaplarında ayet örneklemeleri, bunlarla ilgili bazı tefsir ve teviller, filolojik tahliller ve çeşitli kıraatlerden nakiller çokça yer almaktadır.¹²⁶

Müellifin tefsire ve ayet i’râblarına ilişkin tespit edebildiğimiz bazı eserleri şunlardır¹²⁷: İ’tirâzu’ş-Şart ale’ş-Şart¹²⁸, İ’râbu Fâtihati’l-Kitâb ve’l-Bakara, Hallu Elğâz ve Mesâ’il İ’râbiyye fi’l-Âyâtı’l-Kur’âniyye ve’l-Ehâdîsi’n-Nebeviyye, Mes’eletu’l-hikme fi Tezkîri “Karîbin” fi Kavlihî Teâlâ “İnne Rahmete’llâhi Karîbun mine’l-Muhsinîn”¹²⁹, el-Mesâilu’s-Seferiyye fi’n-Nahv¹³⁰, Mesâil fi İ’râbi’l-Kur’ân, İ’râbu “Lâ İlâhe İllallah, Mesâil ve Ecvibetuhâ (Elğâz fi İ’râbi Ba’zi Âyâtı’l-Kur’ân)¹³¹.

Müellifimiz İbn Hişâm, hadis ile istişhâda olumlu bakan dilcilerden biridir. Nahiv eserlerinde hadisleri arz etmesi ve bunları istidlâl (şahit) ve örnek (temsîl) için kullanmış

¹²⁴ Sari, 127-128.

¹²⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-Nedâ ve Belli’s-Sadâ, s. 86.

¹²⁶ Ali Fevde Nîl, 483 vd. Kur’ân’dan örnek getirmede müellifimizin yetkinliğine dair bir örnek için Şerhu Şuzûr (Berekât), 181. Burada müellif, ما’nın amel etmesi ile ilgili arz ettiği üç ayetten başka Kurân’da açık bir şekilde (sarahatan) geçen başka yer bulunmadığını (vâki’ olmadığını) belirtmektedir. Müfessirliğinin bazı örnekleri için Şerhu Şuzûr (Halebî), 20, 21, 51, 52, 76-77, 271, 298, 416, 418.

¹²⁷ Mehmet Reşit Özbalkıç, “İbn Hişâm en-Nahvî”, 74-76.

¹²⁸ Risalede iki şart cümlesi için tek cevabın bulunması ile ilgili ihtilaflar fıkıh ve tefsir açısından ele alınmaktadır. Ali Fevde Nîl, 483, Mehmet Reşit Özbalkıç, “İbn Hişâm en-Nahvî”, 76.

¹²⁹ İlgili ayette müennes “rahmet”in haberi olan ve müzekker gelen “karîb” ibaresi hakkındadır. Mehmet Reşit Özbalkıç, “İbn Hişâm en-Nahvî”, s. 76.

¹³⁰ Risalede bazı ayetlerdeki nahiv meseleleri ele alınmaktadır. Özbalkıç, “İbn Hişâm en-Nahvî”, 76.

¹³¹ İ’râbı zor mansûb kelimelerle çeşitli i’rabları olan kelimelerle ilgilidir. Özbalkıç, “İbn Hişâm en-Nahvî”, 76.

olması, onun hadisle istişhâdda bulunduğu konumu göstermektedir. Mellifimizin hadisle istişhâd konusunda Ebû Hayyân karşısında muhalif bir duruşu olmuştur. Şerhu Katri'n-Nedâ'da 17 tane, Şuzûru'z-Zeheb'de sahabe kavli de dahil olmak üzere 32 tane¹³², Muğni'l-Lebîb'de ise 63 (tekrar edilenlerle birlikte 78) tane hadis/nakil/eser kullandığı görülmektedir.¹³³

Arap şiiri ve nesri (Arap kelâmı) ile istişhâd, dil alimleri arasında ittifak ile kabul edilmiş bir konudur. Arap kelâmı, ayetler ve çeşitli kıraatleriyle hadislerden sonra kural tespitine kaynaklık edebilme konusunda üçüncü sırada olmuştur. Çoğunlukla tertipte bu sıralama takip edilirse de kuralların veya görüşlerin ispatında şiirin nicel olarak daha çok yer bulduğu görülmektedir. Müellifimizin nahiv ilminde en önemli delillerden kabul edilen şiirleri şahit olarak çokça kullandığı bilinmektedir.¹³⁴ Tezimizin kapsamı ve sınırına dahil olan ekoller ve eser çerçevesinde istişhâda dair değerlendirmeler, ikinci bölümde ele alınacaktır.

¹³² krş. Şerhu Şuzûr (Berekât), 387, 458. Ayrıca “yirmi bir”, “yirmi yedi” ve “yirmi dokuz” şeklindeki tespitler için krş. Ali fevde Nîl, 496; Özbalkıç, “İbn Hişâm en-Nahvî”, 74; Soylu, 91; Asutay, 80.

¹³³ Ali Fevde Nîl, 496; krş. Şerhu Şuzûr (Berekât), 458-459; Özbalkıç, “İbn Hişâm en-Nahvî”, 74; Soylu, 91, Meydanoğlu, 56.

¹³⁴ Ayşe Meydanoğlu, 64, 183.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERHU ŞUZÛRÎ'Z-ZEHEB İSİMLİ ESERİNDE İBN HİŞÂM'IN DİL EKOLLERİNE YAKLAŞIMI

İbn Hişâm en-Nahvî; eserleri ve ilmi şahsiyeti açısından Arap dili çalışmalarında günümüze kadar bibliyografya, şerh, haşiye ve tahkik bağlamında çokça ele alınmış biridir. Gramer kitaplarında taklitten kaçınan ayrıca tenkit ve tercihlerde bulunan İbn Hişâm; eserlerinde Bağdat, Mısır ve Endülüs dil ekollerinin bazı özelliklerini yansıtmıştır. Hayatını Mısır'da geçirmiş olan İbn Hişâm, Bağdat (özellikle Musul¹³⁵) ve Endülüs (ayrıca Şam¹³⁶) yörelerinin önemli filologlarından etkilenmiş hatta bazılarına itirazlar sunarak kendi tercihlerini ortaya koymuştur. Herhangi bir dil ekolüne mensubiyeti kolaylıkla tespit edilemeyecek bir dil bilimci olarak İbn Hişâm'ın en önemli eserlerinden biri de hayatının son döneminde yazmış olduğu düşünülen Şuzûru'z-Zeheb isimli mukaddimesine¹³⁷ kendi yazdığı şerhtir.

İbn Hişâm en-Nahvî'nin hayatı, ilmi şahsiyeti ve etkilendiği çevre ile ilgili bilgiler ilk bölümde arz edilmiştir. Bu bölümdeki amacımız ise İbn Hişâm'ın dil ekolleri karşısındaki konumunu *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb* isimli eseri özelinde tespit etmektir. Böylece müellifin tercih ve tenkitlerinin dil edinimi açısından etkilerinin anlaşılması için *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb* özelinde bir malzeme edinimi söz konusu olacaktır. Bu bakış açısıyla Şuzûru'z-Zeheb'in şerhleri, haşiyeleri, tahkikleri, metodu ve müellifin kendi şerhinin Arap dili ve öğrenimi açısından önemi ile ilgili bilgilerin aktarımı faydalı olacaktır.

2.1. ŞUZÛRU'Z-ZEHEB, ŞERHLERİ VE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Eserin adı *Şuzûru'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelâmi'l-Arab*'dır. Müellifimiz İbn Hişâm en-Nahvî'nin olgunluk döneminde bu mukaddimeyi (metin) yazdığı¹³⁸, eserin özlü (muhtasar) olduğu düşüncesiyle üzerine kapsamlı bir de şerh (*Şerhu Şuzûri'z-Zeheb fî*

¹³⁵ Selami Bakırcı, Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi (Başlangıçtan Günümüze)*, Erzurum 2001, 141.

¹³⁶ Mehmet Reşit Özbalkıç, "Muğni'l-Lebîb", *DİA*, TDV, İstanbul 2020, XXX, 383.

¹³⁷ "Mukaddime" ve "muhtasar" ifadelerinin "metin" (Şuzûru'z-Zeheb metni) manasında kullanılmasına örnek için *Şerhu Şuzûr (Halebî)*, 16, 83, 103, 418-419.

¹³⁸ Ali Fevde Nîl, 83-84

Ma'rifeti Kelâmi 'l-Arab) telif ettiği görülmektedir. Kitabın asıl önemini bu şerhten sonra kazandığı düşünülmektedir.¹³⁹ Şerh, haşiye ve tahkik açısından çokça ele alınmış bu metinle ilgili çalışmalara dair bilgiler vermeyi çalışmamızın amaç, kapsam ve yöntemini ilgilendirmesi sebebiyle önemli görüyoruz.

2.1.1. Şuzûru'z-Zeheb'in Şerhleri, Haşiyeleri, Tahkikleri ve İlgili Çalışmalar

Birçok yazma nüshası bulunan eser; Bulak, Kahire ve İstanbul'da defalarca basılmıştır. İlk ilmi neşri, bazı not ve açıklamalarla beraber *Şezerât alâ Şerhi Şuzûri'z-Zeheb* adıyla Abdulmuteâl es-Saîdî tarafından 1946'da Kahire'de gerçekleştirilmiştir.¹⁴⁰ Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd de şevahid şerhi (*Muntehe'l-Ereb*) ile beraber eseri neşretmiştir. Ayrıca Berekât Yûsuf Hebbûd eseri kıraat vecihleri, şevahid şerhi ve bazı önemli notlar ve fihristlerle birlikte *Mehettâtu Rihleti's-Surûr ilâ Şerhi ve I'râbi Şevâhidi's-Şuzûr* adıyla yayımlamıştır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Şuzûru'z-Zeheb* üzerine müellifinin kendi yazdığından başka beş tane daha şerh bulunmaktadır:

1. *Şerhu's-Sudûr li Şerhi Zevâidu's-Şuzûr*, Muhammed b. Abdu'd-Dâim el-Birmâvî. (v. 831/1428)¹⁴¹
2. *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb / Şifau's-Sudûr fî Halli Elfazi's-Şuzûr*, el-Cevcerî. (v. 889) (Eser üzerine Nevvâf b. Cezzâ' el-Harisî'nin bir tez çalışması (tahkik) bulunmaktadır.¹⁴²)
3. *Bulûğu'l-Ereb bi Şerhi Şuzûri'z-Zeheb*, Zekerîyyâ el-Ensârî. (v. 926/1520) (Bu şerh ile ilgili Omar Alali Sulaiman Shano'nun *16. Yüzyılda Arap Gramer Şerhleri: Bulûğu'l-Ereb bi Şerhi Şuzûri'z-Zeheb Örneği* adlı bir yüksek lisans tez çalışması bulunmaktadır (Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2022). Ayrıca

¹³⁹ Zülfikar Tüccar, “Şüzûrû'z-Zeheb”, *DİA*, TDV, İstanbul 2010, XXIX, 279.

¹⁴⁰ Eser şerh değil, şevahid üzerine yapılan bir tahkik mahiyetindedir. Zülfikar Tüccar, “Şüzûrû'z-Zeheb”, *DİA*, TDV, İstanbul 2010, XXIX, 279. *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb* isimli İbnu'l-İmâd'a ait eserle karıştırılmamalıdır. krş. *DİA İBNÜ'L-İMÂD* md.

¹⁴¹ M. Esat Kılıçer, “Muhammed b. Abdu'd-Dâim el-Birmâvî”, *DİA*, TDV, İstanbul 1992, VI, 204.

¹⁴² Zülfikar Tüccar, “Şüzûrû'z-Zeheb”, *DİA*, TDV, İstanbul 2010, XXIX, 279; Zirikli'den el-Cevcerî ve el-Cevherî kayıtlarının yanlış (tashîf) olduğu ile ilgili aktarım için ve ayrıca eserin asıl adının Şerhu Şuzûri'z-Zeheb olduğu Şifau's-Sudûr veya Şifau's-Sudûr fî Halli Elfazi's-Şuzûr isimli eserin de ilgili şerhin öğrencisi için telif ettiği bir özeti (muhtasar) olduğu bilgisi için el-Cevcerî, 38, 71, 75, 76. Müellife ait bir şerh daha olduğu birinin muhtasar olduğu ile ilgili krş. Rifat Resul Sevinç, Zahir Aslan, “Muhammed el-Cevcerî ve Hayru'l-Kırâ fî Şerhi Ummi'l-Kurâ Adlı Eseri”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/20, Temmuz 2021/2, 542.

eser üzerine Yûsuf el-Hâc Ahmed'in hazırlamış olduğu bir doktora tezi (neşir) bulunmaktadır. (1999)¹⁴³)

4. *Şifau's-Sudûr bi Şerhi's-Şuzûr*, İsmâil b. İsâmi'd-Dîn el-İsferâyînî (el-Esferâyînî, Molla İsâm). (v. 1037/1628) (Eser üzerine Muhammed Kurûse tarafından bir doktora tezi (tahkik ve tahlil) hazırlanmıştır (Ezher Üniversitesi, 1985).¹⁴⁴
5. *es-Surûr fî Şerhi's-Şuzûr*, Bedru'd-Dîn el-Kudsî el-Hanefî.¹⁴⁵

Ali Fevde Nîl, *Şuzûru'z-Zeheb* şerhi üzerine yazılmış el-Bicâî, el-Fîşî, Ubâde el-Adevî, ed-Desûkî, es-Sunbavî (el-Emîr), M. Mansûr el-Yâfî, el-Cârim er-Reşîdî, Nimetullah el-Cezâirî, M. El-Emîn'e ait olmak üzere dokuz tane haşîye aktarmaktadır.¹⁴⁶

Ayrıca eser üzerine yapılan çalışmalardan bazıları da şunlardır: Abdülkerîm Muhammed es-Sa'd'a ait *el-Hâşiyetu'l-Asriyye alâ Şerhi Şuzûri'z-Zeheb*, Muhammed b. Muhammed Dîb Hamza'ya ait *Hâşiyetu Ğayeti'l-Ereb alâ Tehzîbi Şüzûri'z-Zeheb* ve M. Seyyid Kîlânî'ye ait, el-Emîr ve Ubâde el-Adevî'nin haşiyelerinden yararlanılarak yapılan *el-İfâde min Hâşiyeteyi'l-Emîr ve Ubâde alâ Şerhi Şuzûri'z-Zeheb* adıyla yayımlanmış bir tez (Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1960 -Külliyetu Âdâb, Câmiatu'l-Kâhire-).¹⁴⁷ Eserin herhangi bir dile çevirisi ile ilgili bilgi tespit edilememiştir.¹⁴⁸

¹⁴³ Ahmet Özel, Cengiz Kallek, "Zekerîyyâ el-Ensârî", *DİA*, TDV, İstanbul 2013, XLIV, 212-215.

¹⁴⁴ Ahmet Tekin, "Molla İsâm ve Manzûmetu'l-Elğâzî'n-Nahviyye Adlı Eseri", *Tarih Okulu Dergisi*, Şubat 2019, Yıl: 12: Sayı: XXXVIII, ss. 1-20, s. 7.

¹⁴⁵ Bu şerhlerin yazarlarına nispeti ve yazma nüshaları hakkında kısaca bilgi edinmek ve Brockelman'ın bahsettiği diğer şerhlerin yazarlarının isimleri için Ali Fevde Nîl, *İbn Hişâm el-Ensârî Âsâruhû ve Mezhebuhu'n-Nahvî*, Camiatu'l-Melik Su'ûd, Riyâd/Riyâz 1985, 86-88, ayrıca el-Cevcerî Şerhi (thk. Nevvâf b. Cezzâ' el-Harîsî) 30-33.

¹⁴⁶ Yazarların isimleri, haşiyelerin özet bilgileri ve ayrıca diğer bazı çalışmalar (muhtasar, nuket (Suyûtî) tekârîr/musennefât, şevâhid (el-Bicâî, el-Feyyûmî)) ve bunların el yazmaları için Ali Fevde Nîl, *İbn Hişâm el-Ensârî Âsâruhû ve Mezhebuhu'n-Nahvî*, Camiatu'l-Melik Su'ûd, Riyâd/Riyâz 1985, 88-94.

¹⁴⁷ Zülfikar Tüccar, "Şüzûri'z-Zeheb", *DİA*, TDV, İstanbul 2010, XXIX, 279; el-İfâde min Haşiyetey el-Emîr ve Ubâde alâ Şerhi Şuzûri'z-Zeheb li'bni Hişâm, (Tasnif: Muhammed Seyyid Kîlânî), 1960 Mısır.

¹⁴⁸ 19. yüzyılda bazı gramer kitaplarının tercüme ve açıklama ile neşri konusuna örnek olarak el-Elfiyye ve İbn Akîl'in şerhinin Almanca, Fransızca ve İtalyanca dillerine şerh, izah ve notlar ilavesiyle tercüme edilip yayımlanmış olması için Abdülbaki Turan, "el-Elfiyye", *DİA*, TDV, İstanbul 1995, XI, 28-29. Ayrıca Şerhu Katri'n-Nedâ'nın Fransızca'ya çevrilmiş olması ile ilgili olarak Mehmet, Reşit Özbalkıç, *DİA*, TDV, Ankara 2022, XXV, 59-60.

2.1.2. Şerhu Şüzûri'z-Zeheb'in Arap Dili Açısından Önemi

Müellif bu eserini Katru'n-Nedâ'dan sonra olgunluk döneminde yazmıştır. Eser üzerine yazılan şerhler, haşiyeler, tahkikler ve şevahidi üzerine yapılan çalışmalar ilgi gördüğünü zaten göstermektedir.

Şerhu Şüzûri'z-Zeheb'in nahiv açısından en ayırdedici özelliği, kendine özgü yöntemi (menhec) ve müellifin diğer eserlerinde hemen görülemeyen bazı konuları bu eserinde ele almış olmasıdır.

Şerhin kaynaklarından bazıları şunlardır¹⁴⁹:

İbn Mâlik'in “İkmâlu'l-Umde”, “Teshîlu'l-Fevâ'id ve Tekmîlu'l-Makasîd” ve “Şerhu İkmâli'l-Umde” isimli eserleri.

Vâhidî'nin *el-Basît*'i.

Muhammed b. İbrâhim el-Mehdevî'nin *Şerhu'l-Hidâye*'si.

Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlîkî'nin *Tekmiletü İslâhi mâ Tağletu fîhi'l-Âmme* adlı eseri.

İbn Usfûr el-İşbîlî'nin *el-Mukarrib*'i.

İbn Cinnî'nin *el-Muhtesab*'i.

Şerhte sözlerine ve görüşlerine yer verilenler arasında Sîbeveyhi, el-Muberrid (Müberred), el-Kisâî, el-Ferrâ, Ahfeş, İbnu's-Serrâc, el-Fârisî, el-Cürcânî, ez-Zemahşerî, İbnu'l-Hâcib, İbn Mâlik ve Ebû Hayyân gibi isimler bulunmaktadır.¹⁵⁰

Müellif, bu eserinde *Katru'n-Nedâ* ve *Evezahu'l-Mesâlik*'teki (*el-Elfiyye* şerhi et-Tavzîh) metottan farklı bir yol takip etmiştir. Kısa bir mukaddime ile başlayan eser on beş bölümden (kelime ve kelimeler ile ilgili giriş kısmı ve on dört bâb) meydana gelmektedir. Eserin ilk kısmında kelime ve çeşitlerinden bahsedilip isim, fiil ve harfin özellikleri anlatıldıktan sonra “kelâm” bahsine geçilmiştir. Bundan sonra -eserin kendine has konu sıralamasıyla- şu bâblara yer verilmiştir:¹⁵¹

¹⁴⁹ Zülfikar Tüccar, “Şüzûri'z-Zeheb”, *DİA*, TDV, İstanbul 2010, XXIX, 279.

¹⁵⁰ Eserde ismi geçen dil otoriteleri ile ilgili bilgiler, çalışmamızın ilerleyen kısımlarında arz edilecektir.

¹⁵¹ Biz burada müellifin “bâb” ifadesi ile başlıkladığı yerleri numaralandırmayı uygun gördük, bu konuda farklı bir numaralandırma için krş. Zülfikar Tüccar, “Şüzûri'z-Zeheb”, *DİA*, TDV, İstanbul 2010, XXIX, 279.

- 1- Bâbu'l-İ'râb (Tarifi ve çeşitleri (Ref', nasb, cerr, cezm ve asli alametleri/harekeleri); asıldan çıkan -hariçte kalan- mu'rab kelimeler (lafzî - harf veya hareke ile i'rab-, takdîrî ve mahallî i'râb))
- 2- Bâbu'l-Binâ (Mebnîler, sükûn ve nâibi, fetha ve nâibi, zamme ve nâibi, kesra üzere mebnî olanlar)
- 3- Nekra isim, altı adet ma'rife isim ve çeşitleri (1- el-Muzmar/ez-Zamîr/el-Kinâye¹⁵², 2- Alem/özel isim, 3- İşaret isimleri/el-İşâre, 4- İsm-i mevsûl, 5- Harf-i ta'rîf almış isim¹⁵³, 6- Ma'nevî izâfetteki muzâf)
- 4- Bâbu'l-Merfûât (1- Fâil, 2- Nâibu'l-fâil, 3- Mübteda, 4- Haber, 5- كان ve benzerlerinin ismi, 6- Mukarebe fiillerinin ismi 7- ليس'ye benzer olanların ismi 8- إن ve benzerlerinin haberi 9- Nefyu'l-cins için olan لا'nın haberi, 10- Merfu' muzâri' fiil)¹⁵⁴
- 5- Bâbu'l-Mensûbât (Mef'ûller, hâl, temyîz, müstesnâ¹⁵⁵, كان benzerlerinin ve ليس'ye benzer olanların haberi, إن ve benzerlerinin ismi, nefyu'l-cins için olan لا'nın ismi, mansûb muzâri' fiil ve nasb eden edatlar)
- 6- Bâbu'l-Mecrûrât (Harf-i cerler, izâfet ve mecrûr bi'l-mücâvere -cerr-i civârî-)
- 7- Bâbu'l-Meczûmât (Meczûm muzâri' fiil ve cezm eden edatlar)
- 8- Fiilin ameli bâbı (Fiilin ref' ve nasb ameli¹⁵⁶)
- 9- Fiillleri gibi amel eden isimler bâbı (Masdarın ve müştâkk isimlerin -vasf- amel etme durumları ve şartları)
- 10- et-Tenâzu' (Ma'mûlün kendisinden önce gelen âmillerden hangisine ait olduğu ile ilgili bâb¹⁵⁷)
- 11- Bâbu'l-İştigâl (Âmilin -fiil veya vasf- öncesinde geçen bir ismin zamiriyle meşgul olması¹⁵⁸)

¹⁵² Müellif Kûfiyyûn'un zamir için "kinâye" terimini kullandığını belirtmektedir. Şerhu Şuzûr (Halebî), 127

¹⁵³ Müellif لا ifadesini daha uygun (evlâ) görmektedir.

¹⁵⁴ İbn Hişâm gerekli bazı bilgileri ilgili başlık altında ele almakta bazen de diğer konu başlıklarını ilgilendiren meselelere değinebilmektedir. إن'nin hemzesi ile ilgili bilgileri merfûât babında zikretmekte ayrıca bazı yerlerde de kitabın diğer bölümlerine göndermelerde bulunmaktadır. Mesela bu kısımda sadece mukarebe fiillerinin isminden değil ayrıca konu ile ilgili olarak başka meselelerden de söz açıldığında mansûbât bahsine göndermede bulunmaktadır.

¹⁵⁵ Müellifin bu bölümde istidradî olarak müstesnanın diğer çeşitlerini de aktardığını görmekteyiz. Şerhu Şuzûr (Halebî), 243.

¹⁵⁶ Zülfikar Tüccar, 279.

¹⁵⁷ Zülfikar Tüccar, 279.

¹⁵⁸ Zülfikar Tüccar, 279.

12- et-Tevâbi' (İ'râbı evveline tâbi olan te'kât, na't (sıfat), atf-ı beyân, bedel ve atf-ı nesak, ilgili olarak bir fasıl altından da münâdânın tâbii olan kelime veya terkip ele alınmıştır.¹⁵⁹)

13- Mevâni'u's-Sarf/Mâ Lâ Yensarifu/Ğayru'l-Munsarif (Kesra ve tenvin alamayan mu'rab isimler)

14- Bâbu'l-Aded (Sayılar ve temyîzlerinin i'râbı)

Eserde kelimenin isim, fiil, harf (edat) ve i'râb taksimine karşılık mebnî, mu'rab, âmil meselelerine göre bir sıralama tercihi, mebnîlerin ve fiillerin özgün bir taksimle anlatılması, ٱ maddesinin kesralı veya fethalı olacağı yerlerle ilgili açıklamalar,¹⁶⁰ şerhte yer alan ara bilgiler (istidrâd, i'râb, te'v'il ve tefsîrlere) orijinal özelliklerdendir. Müellifin diğer eserlerinden farklı bir şekilde konuların daha geniş bilgilerle açıklanması, bazı ayetlerle ilgili i'râb, te'v'il ve tefsîrlere yer verilmesi, şahit beyitlerle ilgili müfredat veya i'râb açıklamaları eserine farklı bir önem kazandırmıştır.¹⁶¹

2.1.3. Şerhu Şüzûri'z-Zeheb'in Metodunun Dil Öğretimindeki Yeri

Öğrenim ve öğretim açısından dil ediniminde dinleme (anlama), konuşma (muahade), okuma (kıraat) ve yazma (inşa/kompozisyon) olmak üzere dört beceri olduğu belirtilmiştir.¹⁶² Bu becerilerden hangisinin hedefte olduğu ile öğrenme/öğretme hızı ve sürdürülebilirliği, doğrudan etkileşim içindedir. Hedef veya beklenti, konuşma olursa seçilecek araçlar (kitap, ses kayıtları ve video gibi görsel işitsel unsurlar vb.) öğrencinin interaktif bir şekilde eğitim sürecine katılımını gerektirecektir. Şayet hedef sadece okuma ve okuduğunu anlama olursa görüntülü/sesli materyallerin kullanımı çok gerekli görülmecektir. Yazma, dil ediniminin son ve en zor beceri basamağı olduğu için eğitim araçlarının çoğunun kullanılması söz konusu olacaktır. Ülkemizde Arap dili ediniminde “okuduğunu anlama” hedefi daha değerli görülmüş, özellikle dini metinlerin okunması ve anlaşılması açısından ön planda tutulmuş, hatta diğer becerilerin tamamen

¹⁵⁹ Zülfikar Tüccar, 279.

¹⁶⁰ “Binâ” taksiminin orijinal olduğu (تقسيمًا غريبًا) ile ilgili Şerhu Şüzûr (Halebî), 74 vd., fiillerin amellerine göre taksimatı (تقسيمًا بديعًا) için 326. ٱ maddesinin kesralı veya fethalı olacağı yerlerle ilgili açıklamalarının orijinal olması hakkında 192, krş, İbn Hişâm, Evzahu'l-Mesalik, I, 231, 234, Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ, 250.

¹⁶¹ Zülfikar Tüccar, “Şüzûri'z-Zeheb”, *DİA*, TDV, İstanbul 2010, XXIX, 279.

¹⁶² Candemir Doğan, *Arapça Öğretim ve Öğretim Kılavuzu*, Ensar Nşr., İstanbul 2011, 155-158.

ötelendiği sadece okuma becerisinin hedefe konulduğu eğitim süreçleri de tercih edilmiştir.

İbrahim Mustafa'nın nahiv ilmi ıslahına dair görüşlerinin bir kısmını sunmamız, gramer öğrenim yöntemi ve özellikle de hilâfîyât naklinin dil edinimine etkisi açısından önemlidir. Ona göre nahiv dersi (öğretim) sorunu, öğrencinin canını sıkı ve nahivden uzaklaşmasına sebep olan nahiv kurallarıdır. Öğrenci uzun yıllar nahiv eğitimi görmekte, ancak bunun nihayetinde Arapça adına az şey elde etmekte ve Arapçayı düzgün konuşma ve yazma melekesini kazanamamaktadır. Öğreticilerin bu durumda yaptıkları şey ise kural ezberletmek ve detaya inmektir. Ancak onların bu yaptıkları öğrencileri nahivden soğutmaya sebep olmaktadır. İbrahim Mustafa, nahvin bu haliyle öğrenciye, dil konusunda bir sorunla karşılaştığında çare olmadığını iddia etmektedir. Ona göre nahivdeki bitmeyen tartışma ve görüş ayrılıkları, nahvin artık doğru sözü yanlış sözden ayırt etmek için sağlam bir ölçü olmadığını göstermektedir.¹⁶³

Dil edinimi konusunda eleştiriye hedef olan diğer bir konu da âmiller teorisidir (avâmil). Kelâmın anlamının belirlenmesinde ve yorumlanmasında üç teori ortaya konulmuştur. Bu teorilerin ilki Sîbeveyhi'nin temsil etmiş olduğu âmil/avâmil nazariyesidir. İkincisi el-Cürcânî'nin temsil edip esaslarını ortaya koyduğu Zemahşerî'nin el-Keşşaf'ta uygulamasını ortaya koyduğu nazm teorisidir. Üçüncüsü, Temmâm Hassân'ın temsil ettiği karîneler teorisidir. Başta er-Red ale'n-Nuhât isimli eserin sahibi, reformist olarak addedilen, İbn Madâ el-Kurtubî olmak üzere İbrâhîm Enîs, İbrâhîm Mustafa, Abdurrahmân Eyyûb ve Abdulkâdir el-Muheyri gibi çağdaş dil bilimciler âmil nazariyesini reddetmişlerdir. Fakat yerine başka bir teori koyamadıkları görülmüştür. Temmâm Hassân ise kelâmın anlamının belirlenmesinde “tedâfuru'l-karâin” (karineler dayanışması) adını verdiği lafız ve anlama yönelik on yedi karînenin dikkate alınması gerektiğini söylemiştir. Âmil nazariyesine göre kelime ve kelâmın anlamının belirlenmesinde i'râb alâmeti yeterliyken Temmâm Hassân bunu on yedi karîneden sadece biri olarak değerlendirmiş, bazı durumlarda i'râb alâmeti zâhir değil mukadder veya mahallî olduğundan anlamı belirlemede yeterli görmemiştir. Kadim müfessirlerin Kur'an'ı Sîbeveyhi'nin âmil nazariyesine göre yorumladığını, bunun yeterli bulunmadığını, bu karînelerle siyak bağlamında Kur'an'ın yeniden yorumlanması

¹⁶³ Şahin Şimşek, “İbrahim Mustafa'nın Nahiv İlminin Islahına Dair Görüşleri”, *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz 2018, 6(12,6), 434.

gerektiğini vurgulamış, karîneler nazariyesini el-Beyân fî Revâ'i'l-Kur'ân adlı eserinde Kur'an'a uygulamış, yeni yorum ve yaklaşımlar ortaya koymuştur.¹⁶⁴

Kanaatimizce İbn Madâ'dan beri yapılan bu ve benzeri eleştiriler, kur/seviye sisteminin dikkatlice uygulanmaması problemi ile doğrudan ilgilidir. Nahve dair ayrıntılar ve ihtilaflar, öğrenci açısından olmasa bile akademik olarak ve özellikle Kur'ân'daki murâdın anlaşılması gayreti (tefsir, meal) yönünden çok önemli bir yere sahiptir. Ayrıca terminoloji ve illet bilgisinin, nahvi öğrenme veya edinilen bilgiyi okumalar veya araştırmalarda tatbik edebilme (inşa) yönüyle çok önemli vazifeleri bulunmaktadır. Burada sadece çalışmamıza dair iki önemli gramer öğretim meselesine değinilmiştir. *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb* özelinde bazı öğrenim-öğretim ipuçları ise ekoller veya müellifin tercihleri açısından ele alınmaya çalışılacaktır. Ayrıca tespitlerimize göre Şuzûru'z-Zeheb ve şerhi, ileri düzey nahiv okumaları ve kural egzersizleri için yazılmıştır ve ilk düzey veya orta düzey Arapça bilgisi olanlar için değil bilakis tefsir, fıkıh ve benzeri metinlerle ilgili okumalar yapmak isteyen ileri seviye Arapça bilgisi olan talabeler için yazılmıştır. Bu kanaatimizi destekleyen bilgileri çalışmamızın hedef ve kapsamını dikkate alarak kısaca arz etmemiz uygun olacaktır.

Müellif Şuzûru'z-Zeheb metninde bile ekoller ve ihtilaflara dair malumat vermekten çekinmemektedir. Bu, öğretim açısından kayda değer bir durumdur. Zira özetlenmiş veciz bir metnin içeriğinde hilâfiyâtın fazlaca olmaması beklenir. Metinde Basra ve Kûfe ekollerinin tercihini tenâzu' bâbında isim vererek belirtmektedir. Tarama sonuçlarımıza göre metinde başka bir yerde ekol ismi zikretmemektedir. Ayrıca çalışmamızın kapsamında olan ekoller veya ekol otoritelerine dair herhangi bir ismi metinde zikretmemektedir. Bununla beraber أفصح، الفصحى ifadelerini kullanmakta, Tayyi', Temîm, Hicâz, ehlu'l âliye lugatlerini (kullanımlarını) yer yer belirtmektedir. Tespitimize göre metinde sadece Basra'dan el-Cermî'nin ismi geçmektedir ve görüşü şerhte itiraz üslubu ile ele alınmaktadır.¹⁶⁵ Bununla beraber müellif el-Cermî, er-Rebaî ve el-Ahfeş'e ait şâz bir görüşü metinde zikretmediğini de mustesnâ bahsinde belirtmektedir.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Temmâm Hassân *DÎA* md.

¹⁶⁵ Şerhu Şuzûr (Berekât), 94-95, 132, 136, 180, 195, 240, 305, 372, 378.

¹⁶⁶ Şerhu Şuzûr (Berekât), 242.

Şerhu Şuzûri 'z-Zeheb, muhtevastaki istidrâdi bilgiler ve metin okuma egzersizlerine (tedrîb/mumarese) fırsat veren (tefsir, te'vil vb.) pasajlarla öğrenciye gramer (nahiv) öğrenirken eş zamanlı olarak okuma becerisi edinebilmesi için de önemli fırsatlar vermektedir.¹⁶⁷ İstidrâdi olarak çeşitli i'râb tahlili ve çözüm örnekleri vermesi de müellifin alıştırma (tedrîb) imkanı sunma ve ibare çözme yetisi verme gayretine matuftur; fakat bununla bazı ihtilaflı noktalarda isim vermeksizin İbn Hişâm'ın tercih yaptığı da görülebilmektedir.¹⁶⁸ İsim verdiği veya ihtilaflı konuları ele aldığı yerlerde öğrenimin olumsuz etkileneceği düşünülebilir; fakat bu gibi yerlerin ileri düzey metin okuma alıştırması bakımından faydadan hali olmadığı görülmektedir.¹⁶⁹ Şayet yapılacak bir tahkik çalışmasında bağlamından koparılmadan dikkatlice ayıklanır ve haşiyeler veya okuma parçaları şeklinde düzene sokulursa bu gibi istidrâdi bilgilerin daha faydalı bir okuma alıştırması niteliği kazanacağı tarafımızca tespit edilmiştir. Fakat bu ara bilgilerden bazıları (istidrât), konuyu ilgilendiren diğer nahiv bâblarına dair de olabilmektedir. İ'râb çözümlemeleri, tefsirler ve teviller; öğrenci (tâlib) için uygulama, alıştırma ve metin okumaları şeklinde arz edilmiştir. Bu istidrâdi bilgilerin satır aralarında bir nasihat veya İslami ilimlere dair malumat aktarımı da söz konusu olabilmektedir.¹⁷⁰ Ayrıca müellifin bazı nahiv konularında ayet örneği bulunmadığını açıkça belirtmesi, detaylara inme bakımından, dil edinimi ve öğrenimini olumlu bir şekilde etkilemektedir.¹⁷¹

İbn Hişâm *Şerhu Şuzûri 'z-Zeheb*'de konu sıralaması (tebvib) açısından i'rab odaklı bir yöntem tercih etmiş ve bazı konuları neden öncelediği ile ilgili gerekçeler

¹⁶⁷ Eserinde verdiği bazı tefsir ve te'vil örnekleri için *Şerhu Şuzûr* (Halebî), 20, 21, 51, 52, 76-77, 271, 298, 397, 416, 418.

¹⁶⁸ İsim vermeden Zemahşerî'ye de ait olan *مهـما*'nın isim olması ile ilgili görüşü tercih ettiği ile ilgili *Şerhu Şuzûr* (Berekât) 310; krş. *Katru'n-Nedâ*, Muhyiddin Abdulhamit, 57; 10. Şiir, 83-87; Berekat, 310; Araf Suresi 132. Ayet; el-Keşşâf, II. Cilt, 109; Muğni I, 468 614; Şiir Abdullah Kuşçuoğlu, 90-91; Ayrıca İbnü'l-Hâcib'in mefûl leh ile ilgili görüşüne dair iki ayrı yerde isim zikretmeksizin konuyu ele almaktadır. *Şerhu Şuzûr* (Berekât), 212, 327-328, krş. Kafiye, Molla Cami berekat 338; Yasin 31. Ayette Keşşâfta da haberiyye veya istifhamiye olması fatk etmez denilmektedir. ferraya sehv nispeti ve İbn Hişâm'ın Sibeveyh'in âyette kem harfinden bedel ile ilgili hükmünde de sorun görmesi ile ilgili tespit için Kuşçuoğlu, 84.

¹⁶⁹ Zemahşerî, İbn Teymiyye, el-Mehdevî ve es-S'alebî'nin isminin zikredildiği, çeşitli nakiller ve istidrâdi bilgiler içeren yerler için *Şerhu Şuzûr* (Halebî), 49-50, 53-59.

¹⁷⁰ Bazı örnekler için *Şerhu Şuzûr* (Halebî), 17, 21, 33, 53, 56-59, 221, 243, 305-306, 377, 396.

¹⁷¹ Mesela *ما*'nın amel etmesi, feth üzere mebniler ve ism-i tafdîl'in ameli konusu ile ilgili benzer bir üslup kullanmaktadır. *Şerhu Şuzûr* (Berekât), 85, 181, 374.

sunmuştur¹⁷² İkinci bölümde dikkat çekeceğimiz bu sıralama güncel nahiv kitaplarının konu sıralamasında da görülmektedir.¹⁷³

Eser aynı zamanda inşa (yazma/kompozisyon) için destek alma konusunda diğer tüm gramer kitaplarında olduğu gibi yeterli bir içeriğe sahiptir. Yanlış kullanımlarla ilgili yer yer örnekler vermekte, hatalı olacak ifadelerin vurgulu bir şekilde ayıklamasını yapmaktadır. Müellif eserinde okuma parçası sayılabilecek birçok pasajla da yazma/kompozisyon kabiliyetinin gelişimine katkı sunmaktadır.¹⁷⁴

Burada müellifin kendi mukaddimesi üzerine yaptığımız tercüme çalışmasını aynen aktarmayı dil edinimi, öğrenimi ve öğretimi açısından önemli görüyoruz:

*“Bu şerh ile muhtasaran yazdığım Şuzûru’z-Zeheb fî Ma’rifeti Kelami’l-Arab isimli eserin şevahidini tamamladım, varsa dağınıklığını giderdim, dikkatten kaçacak yerlerini topladım, ibarelerini işaretle geçiştirmeden izaha çalıştım, kaide ve hükümlerini yaymadan bölümlerini açıklamayı amaçladım. Bu sırada bir beyit (şiir) istişhâdı olsa i’râbını zikrettim, anlaşılması zor lafızların eş anlamını verdim ki kolaylık olsun, her bir meselenin (konu) sonunda ilgili bir ayeti gerekirse i’râbı, tefsîri ve te’vîli ile verdim. Böylece öğrenim görenin (tâlib) alıştırma yapmasını ve benzer ibareleri çözebilme yetisi kazanmasını hedefledim. Allah’tan dileğim, böylece ben de siz değerli okuyucularım da faydalanır istifade ederiz. Ki o, el-Karîb el-Mucîb... Ondandır muvaffakiyyet, tevekkül ettim ve döndüm yüzümü ona.”*¹⁷⁵

2.2. ŞERHU ŞUZÛRÎ’Z-ZEHEB ÖZELİNDE DİL EKOLLERİ

Nahiv ekollerinin önemli bazı özellikleri ve temsilcileri ile ilgili bilgiler, İbn Hişâmın diğer eserleri açısından ana hatlarıyla daha önce arz edilmiştir. Ayrıca müellifin genel olarak dil ekolleri ile ilgisi, kullandığı tercih ve tenkit ifadeleri ve istişhad konusundaki duruşu, Şerhu Şuzûrî’z-Zeheb haricindeki eserlerinden hareketle önceki

¹⁷² Murat Tala, “Dil Öğretiminde Materyal Tasarım Yaklaşımları: İ’râb Odaklı ve Konu Merkezli Tasnif Metotlarına Şuzûru’z-zeheb ve Katru’n-nedâ Çerçevesinde Analitik Bir Bakış”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45, 2018, 143.

¹⁷³ Krş. Abdullah Kuşçuoğlu, 33.

¹⁷⁴ Eserde لا تقول/لا تقل ifadeleri ile yanlış kullanımlara dikkat çekilen yerlere örnek olarak Şerhu Şuzûr (Halebî), 150, 190, 217, 293, ayrıca te’kid ile ilgili yanlış olacak kullanımlara dair Şerhu Şuzûr (Berekât), 386.

¹⁷⁵ Şerhu Şuzûr (Halebî), 16-17; Şerhu Şuzûr (Berekât), 15.

bölümde sunulmuştur. Bu kısımda ise *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb* özelinde müellifimizin özellikle Bağdat, Mısır ve Endülüs dil ekolleri ile olan ilgisi ayrıntılarıyla incelenmeye çalışılacaktır. Müellifimizin mensubu olduğu Mısır dil ekolü ile ilgili olarak ayrı bir kısımda değerlendirme yapılması uygun görülmüştür.

2.2.1. Şerhu Şuzûri'z-Zeheb'de Dil Ekolleri ve Otoriteleri

Basralı alimlerin duyduklarından seçtiklerini, Kûfelilerin ise duydukları her şekli kıyasa esas aldıkları bilinmektedir. Basralılar prensiplere, Kûfeliler ise işittiklerine daha da önem vermişlerdir. Daha sonraki Arap dilciliğinin Basra dil ekolü görüşüne dayandığı düşünülmektedir. Basra mektebinin üstün tutulduğu, Kûfe'den Basra'ya Sîbeveyhi'nin el-Kitâb'ını okumak için pek çok ismin geldiği bilinmektedir. Bu iki şehrin alimleri Bağdat'a göç edinceye, aralarında ihtilaf olan hocaları da vefat edinceye yani yaklaşık olarak IV./X. yüzyıla kadar bu ihtilâf sürüp gitmiştir. Bundan sonra Bağdat ekolü uzlaştırıcı bir üslup takınmış Mısır ve Endülüs ekolleri de aynı çizgide yürümüştür. Bu konudaki bilgiler tezimizin birinci bölümünde serdedilmiştir.

Şerhu Şuzûri'z-Zeheb'de çok defa Basriyyûn ve Kûfiyyûn ifadesi geçmekte, bir yerde Bağdadiyyûn bir yerde de Meğâribe ifadesi geçmektedir.¹⁷⁶ İbn Hişâm'ın muhalefet ettiği görüşlerden bir kısmı Kûfe'den el-Kisâi'ye ve el-Ferrâ'ya aittir.¹⁷⁷ İbn Hişâm, her ne kadar Basra mektebine çok yakın görüşler ortaya koymuşsa da Basralı dilcilerden el-Ahfeş'e (el-Evsat) ve el-Mazinîye de itirazlar sunmaktadır.¹⁷⁸ Müellifin Sîbeveyhi'nin görüşlerine genellikle katıldığı fakat az da olsa ona da itirazda bulunduğu görülmektedir.¹⁷⁹

Müellifin genel olarak Basra ve Kûfe ekolleri ile olan ilgisi üzerine diğer eserleri bağlamında çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmüş; fakat *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb* özelinde Türkçe bir çalışma tespit edilememiştir. Çalışmamızın giriş kısmında arz ettiğimiz sınır

¹⁷⁶ Şerhu Şuzûr (Berekât), 371. جماعة من المغاربة (Cemâ'a mine'l-Meğâribe) ifadesi için Şerhu Şuzûr (Halebî), 338.

¹⁷⁷ Şerhu Şuzûr (Halebî), 202; Şerhu Şuzûr (Berekât), 320, 354.

¹⁷⁸ Şerhu Şuzûr (Halebî), 145.

¹⁷⁹ Şerhu Şuzûr (Berekât), 111, 338. İbn Hişâm'ın Sîbeveyhi'nin bazı görüşlerini kabul etmemesi ve gerekçeleri ile ilgili diğer eserlerinden örnek nakilleri için Abdullah Kuşçuoğlu s. 73; krş. Şerhu Şuzûr (Berekât), 108.

Zemahşerî'ye muhalefet etmektedir. Muhalefet ettiği konulardan çoğunun el-Keşşâf'ta kısmen yer aldığı görülmüştür.¹⁸⁸ Zemahşerî, eklektik bir yapıya sahip olan Bağdat ekolüne mensup biri olarak el-Mufasssal isimli eserinde daha çok Basralı gramercilerin görüşlerine yer vermiş, zaman zaman Kûfeliler'in görüşlerinden ve Ebû Ali el-Fârisî ile öğrencisi İbn Cinnî'den de faydalanmıştır. Müellifimiz İbn Hişâm en-Nahvî'nin tarzı ve etkilendiği dil ekolleri bakımından Zemahşerî ile paralel bir konumu olduğu görülmektedir. el-Mufasssal'da özlü bir anlatımı benimsemiş olan Zemahşerî, görüş farklılıklarını tartışmaktan kaçınmış ve çoğu zaman görüşünü benimsediği gramercilerin adlarını zikretmemiştir. Sîbeveyhi'nin el-Kitâb'ının içeriğini özgün bir düzenle eserine dahil etmiş, birçok konuda Halîl b. Ahmed, Ahfeş el-Evsat, el-Müberrid (Müberred) ve Zeccâc gibi gramercilerin görüşlerini tercih etmiştir. Ekollere karşı tarafsız bir içerikle karışımıza çıkan Şerhu Şuzûru'z-Zeheb, el-Mufasssal'ın tarafsız üslubuna benzerliği ile dikkat çekmektedir.¹⁸⁹

Zemahşerî'yi çokça eleştiren İbnü'l-Muneyyir'in talebeleri arasında Endülüs dil ekolüne nispet edilen, İbn-Hişâm ile çağdaş olup onunla etkileşim içinde olan Ebû Hayyân da yer almaktadır.¹⁹⁰ Müellifimizin tenkit ettiği ve dolaylı da olsa etkilendiği bu alim hakkında bazı bilgileri arz etmemiz, hem İbn Hişâm-Ebû Hayyân etkileşimi hem de Mısır-Endülüs dil ekollerinin etkileşimi bakımından önem arz etmektedir.

Karâfî'nin (v. 684/1285)¹⁹¹ talebelerinden Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin İbn Hişâm'ın hocası olduğu söylenmektedir.¹⁹² Burada belirtmemiz gerekir ki İbn Hişâm'ın hocaları (şuyûh) arasında Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (v. 745/1344) zikredilmesi bir hata

Müellifimizin Muğni'l-Lebîb özelinde Zemahşerî'ye olan itirazları ve reddiyesinde kullandığı istidlal yöntemlerini ele alan iki makale bulunmaktadır: T. Ali eş-Şükrî, "İ'tirazât İbn Hişâm fî Kitâbihî Muğni'l-Lebîb ale'z-Zemahşerî", *Mecelletu'l-Câmiati'l-Esmeriyye*, Libya Haziran 2017, XXVIII, 385-436; Kâsim D. Kati', "Vesâilu'l-İstidlâl inde İbn Hişâm fî'r-Reddi ale'z-Zemahşerî", *Mecelletu'l-Kulliyyeti't-Terbiye li'l-Ulûmi'l-İnsaniyye (Câmiatu Zi Kâr)*, c. 11, s. 2, Irak 2021, ss. 353-383.

¹⁸⁸ Şerhu Şuzûr (Halebî), 26, 49, 98, 140, 151, 171, 184, 200, 210, 233, 282, 413. Burada Zemahşerî'nin kendi mezhep görüşlerine (Mu'tezile) nahiv ilminden destek arayan biri olduğunu hatırlatmak gerekir. Bakırcı ve Demirayak, 89.

¹⁸⁹ Mehmet Sami Benli, "el-Mufasssal", *DİA*, TDV, Ankara 2020, XXX, 366-367.

¹⁹⁰ *DİA* İbnü'l-Muneyyir md.

¹⁹¹ Karâfî, Şehâbeddin Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısırî el-Karâfî (v. 684/1285) Mâlikî fakihî ve usûl-i fıkıh âlimi H. Yunus Apaydın, "Karâfî, Şehâbeddin", *DİA*, TDV, İstanbul 2001, XXIV, 394.

¹⁹² krş. Şerhu Şuzûr (Halebî), Muhammed Hayr T., *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb* (Tahkik ve Ta'lik), Dâru'l-M'arife, Beyrut-Lübnan 1999, 8; Şerhu Şuzûr (Berekât) Yûsuf Hebbûd, *Mehettâtu Rihleti's-Surûr ilâ Şerhi ve İ'râbi Şevâhidi's-Şuzûr*, (Şerhu Şuzûri'z-Zeheb tahkik ve zeyli), Dâru'bni Kesîr, Dimeşk-Beyrut 2008, 6; Mehmet Reşit Özbalkıç, "İbn Hişâm en-Nahvî", *DİA*, TDV, İstanbul 1999, XX, 74.

olsa gerektir. Zira İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449) ed-Dureru'l-Kâmine isimli eserinde İbn Hişâm'ın Ebû Hayyân'dan Züheyr b. Ebî Sûlmâ'nın divanını (sadece) dinlediğini (sem'/sema'), Ebû Hayyân'ın derslerine devam etmediğini (mülazemet etmediğini), onun yanında okumadığını hatta ona çokça muhalefet edip ondan ayrıldığını (inhirâf) açıkça belirtmiştir.¹⁹³ Karâfi'nin talebelerinden bir diğeri olan Tâcu'l-Fâkihânî¹⁹⁴ de, İbn Hişâm'ın hocalarındandır. Ayrıca İbn Hişâm'ın Fâkihânî'den onun Şerhu'l-İşâre'sini¹⁹⁵ okuduğu bilinmektedir.¹⁹⁶

Ebû Hayyân Kahire'de ders vermiş, telif eserler ortaya koymuştur. Câmiu'l-Akmer'de kıraat, el-Kubbetü'l-Mansûriyye'de tefsir okutmuştur.¹⁹⁷ Çeşitli ilimlerde müderrislik vazifesini deruhte eden Ebû Hayyân'ın derslerinden pek çok alim faydalanmıştır. Mısır dil ekolünden Bahâeddin İbn Akîl ve müellifimiz İbn Hişâm en-Nahvî de bunlardandır. Ebû Hayyân'ın Türkçe, Farsça, Habeşçe ve Himyerî dilini de bildiği belirtilmektedir. Bu dillerle eser telif etmiş olan Ebû Hayyân Arap dili ve grameri alanında ünlenmiş, nahivde Basra mektebinin görüşlerini benimsemiştir. Sîbeveyhi'nin güçlü bir savunucusu olmuş, çağdaşı İbn Teymiyye'nin Sîbeveyhi'yi tenkit etmesi, aralarında sorun oluşturmuştur. Ebû Hayyân derslerinde Sîbeveyhi'nin el-Kitâb'ını, kendi eserleri yanında İbn Mâlik et-Tâî'nin gramerle ilgili eserlerini de okutmuştur. Dil ve edebiyat bilgisi sebebiyle “emîru'l-mu'minîn fi'n-nahv” ve “lisânu'l-Arab” gibi takdir ifadeleriyle anılmıştır. Ebû Hayyân sekizinci tabaka müfessirlerindendir. Eserleri ve tefsiri; gramer, lugat, belâgat ve fesahat açıklamaları ile doludur. Şair olan Ebû Hayyân'ın bir divanı vardır. Ka'b b. Zuheyr'in Kasîdetu'l-Burde'sine yazdığı bir nazîresi bulunmaktadır. Müellifimizin ilgili şiir üzerine yaptığı şerhi de meşhurdur. Ebû

¹⁹³ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yânî'l-Mietî's-Sâmine*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1993, II, 308. Aynı bilgiyi Suyûtî de Buğye'sinde İbn Hacer'den aktarmaktadır. Celâleddin es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vuât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. M. Ebu'l-Fazl İbrâhîm, Dâru'l-Fikr, basım yeri yok 1989, II, 68. Ebû Hayyân'ın bazı eserlerine İbn Hişâm'ın tekmile veya tenkid ve reddiye ağırlıklı şerh yazdığı ile ilgili Mehmet Reşit Özbalkıç, “İbn Hişâm en-Nahvî”, *DİA*, TDV, İstanbul 1999, XX, 76.

¹⁹⁴ Ebû Hafs Tâcuddîn Ömer b. Alî b. Sâlim b. Sadaka el-Lahmî el-İskenderânî el-Fâkihânî, Mâlikî fakihî ve muhaddis (v. 734/1334) Murat Şimşek, “Fâkihânî”, *DİA*, TDV, Ankara 2020, c. EK-1, 439.

¹⁹⁵ *Telhîsul-İbâre fî Şerhi'l-İşâre* (Şerhu'l-İşâre) Fâkihânî'nin el-İşâre fi'n-Nahv isimli diğeri bir eserine yazdığı şerhtir. Onun Ebu'l-Bekâ el-Ukberî'nin el-İşâre adlı nahiv kitabına Şerhu'l-İşâre fi'n-Nahv adıyla bir şerh yazdığına dair bilginin yanlış olduğu ve kendi eserine yazdığı bu şerhle karıştırılmış olabileceği ile ilgili Murat Şimşek, “Fâkihânî”, *DİA*, TDV, Ankara 2020, c. EK-1, 440.

¹⁹⁶ Mehmet Reşit Özbalkıç, “İbn Hişâm en-Nahvî”, *DİA*, TDV, İstanbul 1999, XX, 74.

¹⁹⁷ Müellifimizin de aynı yerde görev aldığı ile ilgili krş. Özbalkıç, “İbn Hişâm en-Nahvî”, 74

Hayyân'ın Türk dili bakımından da önemi vardır. Bu durum ilmi çevrenin siyasi muhitten etkilenmesi açısından önemli bir örnek olarak kabul edilmelidir.¹⁹⁸

İbn Mâlik de İbn Hişâm'ın *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*'de görüşlerini ele aldığı Endülüs mektebi otoritelerindendir. Endülüs mektebine nispet edilen İbn Mâlik'in Mısır ekolü ile etkileşimi ve müellifimizin de ondan çokça etkilenmiş olduğuna dair bilgilere Mısır dil ekolü başlığı altında dikkat çekilecektir. Zira müellifimiz Mısır dil ekolüne nispet edilmektedir ve Bağdat, Mısır ve Endülüs mektep otoritelerinden etkilenmiştir. Bu etkileşimle ilgili olarak *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb* özelinde Mısır dil otoriteleri hakkında bilgiler sunmamız da faydalı olacaktır.

2.2.2. Mısır Dil Ekolü ve Şerhu Şuzûri'z-Zeheb

Bu kısımda Mısır dil ekolü özelinde *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*'deki ihtilaf veya tercihlerle ilgili bazı bilgiler sunulacaktır. Belirttiğimiz gibi İbn Hişâm, Mısır dil ekolüne mensup bir nahivci olarak kabul edilmiştir.¹⁹⁹ Mısır dil ekolü, kısmen Musul ve Şam²⁰⁰ yöresinin etkisinde kalmış, Bağdat dil ekolünün eklektik metoduna yakın bir çizgide olmuştur. Ayrıca Mısır mektebinin Endülüs ekolünü etkilediği görülmektedir. Arz edeceğimiz bilgiler Mısır, Endülüs, Bağdat, Musul ve Şam yörelerinin gramer çalışmaları bağlamında birbirleriyle olan etkileşimlerinin anlaşılması ve ayrıca müellifimizin konumu bakımından önem arz etmektedir.

Mısır'daki gramer çalışmaları kıraat ilmine bağlı olarak başlamış, Mısır dil ekolü de ana akım olarak kabul görmüş iki mektepten -Basra ve Kûfe'den- çokça etkilenmiştir. Mısır'ın ilk dilcilerinin Basra ekolüne mensup el-Halîl b. Ahmed ve el-Muberrid'den (Müberred) ders almış olmaları hatta bazılarının Kûfe ekolüne nispet edilen es-Sa'leb'den de faydalanmış olmaları bunun açık bir göstergesidir.²⁰¹ Mısır'daki dilcilerin bu iki mektepten hangisine mensup olduğunu hemen söylemek mümkün değildir. Zira Mısır

¹⁹⁸ Mahmut Kafes, "Ebû Hayyân el-Endelüsî", 152.

¹⁹⁹ Selami Bakırcı, Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi (Başlangıçtan Günümüze)*, Erzurum 2001, 141. Ayrıca krş. Abdullah Kuşçuoğlu, *İbn Hişâm'ın Arap Dilcilerine Yöneltiği Tenkitler*, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2015, 13-14, ayrıca *Şerhu Şuzûr (Halebi)*, 76.

²⁰⁰ Özbalıkçı, "Muğni'l-Lebîb", 383, Bakırcı ve Demirayak, 141.

²⁰¹ Bakırcı ve Demirayak, 123-127, Ahmet Özel, "İbn Vellâd", *DİA*, TDV, Ankara 2020, c. EK-1, 604; Hüseyin Ersönmez, "Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü-I", *Mizânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*, sayı: 3, 2016, 102-103.

gramer çalışmalarının Bağdat ekolünü hatırlattığı görülmektedir.²⁰² Basra ve Kûfe mekteplerinden etkilenen Mısır dil ekolü ayrıca Endülüs ekolü üzerinde de etkili olmuştur.²⁰³ Mısırlı dilcilerin en ünlülerinden olan en-Nehhâs, Irak'ın bazı ilmi merkezlerine ve Bağdat'a gitmiş ve çeşitli ders halkalarına katılmıştır.²⁰⁴ Tarafsız bir dilci olduğu, birçok ismi de etkilediği bilinmektedir.²⁰⁵ Öğrencilerine Sîbeveyhi'nin el-Kitâb'ını okuttuğu, böylece Endülüs ekolünü etkilediği görülmektedir.²⁰⁶

Mısır ekolüne nispet edilen ve Şam'da ilim edindiği bilinen İbn Mu'tî'nin (v. 628) elfiyyesi, Endülüs'ten addedilen İbn Mâlik'in elfiyyesine kaynaklık etmiştir. İbn Mâlik de İbn Hişâm üzerinde çokça etkili olmuştur.²⁰⁷ *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*'in kaynakları arasında İbn Mâlik'in bazı eserleri de yer almaktadır.²⁰⁸

İbn Mu'tî'nin "sıfat" terimi yerine "na't" terimini çokça kullandığı ve İbn Hişâm'ın da *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*'de bu üsluba yakın bir yöntem izlediğini burada belirtmek gerekir. Mısır'dan en-Nehhâs'ın "hafid" ve "cerr" terimlerini benzer şekilde kullanması ve bu terimlerin *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*'deki kullanımlarına örnekler de görülebilmektedir.²⁰⁹

Mısır dil ekolünden İbnu'l-Hâcib, el-Kâfiye isimli eserinde genellikle Basra ekolünün görüşlerine katılmaktadır. Fakat Kûfe ekolünün fikirlerini de alıp eklektik bir yöntem takip ettiği gözlenmektedir. Bu eser, Arapça gramerle ilgili üç temel eserden biri olarak kabul edilir. Bunlardan ilki Basra nahiv mektebinden Sîbeveyhi'nin el-Kitâb isimli eseridir. Bağdat mektebinden Zemahşerî, el-Kitâb'dan elde ettiklerini özetleyip düzenleyerek el-Mufasssal isimli eseri ortaya koymuştur. Mısır dil ekolünden İbnu'l-Hâcib de el-Mufssal'dan yararlanıp nahiv konularını el-Kâfiye kitabında aktarmıştır. Sarf bilgilerini ise eş-Şâfiye isimli eserinde arz etmiştir. Bu üç eser birbirinin kaynağı niteliğindedir. Arz ettiğimiz bu durum ve Mısır dil ekolünden olan İbn Akîl'in tıpkı

²⁰² Bakırcı ve Demirayak, 126.

²⁰³ Bakırcı ve Demirayak, 109, 130; İbn Mâlik'in İbnu'l-Hâcib'den ders almış olduğu için Bakırcı Demirayak s. 116.

²⁰⁴ Muhammed Eroğlu, "Nehhâs", *DİA*, TDV, İstanbul 2006, c. 32, ss. 542-543, s. 542.

²⁰⁵ Bakırcı ve Demirayak, 130.

²⁰⁶ Bakırcı ve Demirayak, 109, 130, krş. "Sîbeveyhi", *DİA*, TDV, İstanbul 2009, XXXVII, 132.

²⁰⁷ Bakırcı ve Demirayak, 134, 141.

²⁰⁸ Zülfikar Tüccar, 279.

²⁰⁹ krş. Bakırcı ve Demirayak, 135, *Şerhu Şuzûr* (Halebî), 31, 88, 148, 149, 182, 227. Örnekler için Hüseyin Ersönmez, *Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü*, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2016, 25; *Şerhu Şuzûr* (Halebî), 22, 32, 42, 76, 242, 245, 304, 305, 392, 403.

müellifimiz gibi bir elfiyye şerhinin bulunması, bir müddet Kâhire’de bulunmuş olan İbn Âcurrûm’un Ebû Hayyân’dan ders almış olması, daha sonra da es-Suyûtî’nin bahsi geçen isimlerden etkilenmiş olması, Basra, Bağdat ve Mısır ekollerinin etkileşimi bakımından kayda değer bilgilerdir.²¹⁰ Müellifimiz *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb*’de Mısır dil ekolünden İbnu’l-Hâcib’in mefûl leh’e dair görüşüne konuyla ilgili bâbda zıt fikir arz etmekte; fakat fiillerin mefûllerine göre taksimini yaptığı yerde onun fikrine paralel bir ifade arz etmektedir ve isim zikretmemektedir.²¹¹ Müellif, eserde muhalefetini onun ismini zikrederek de arz etmiştir.²¹²

2.3. ŞERHU ŞUZÛRİ’Z-ZEHEB’DE TERCİHLER VE TENKİTLER

2.3.1. Şerhu Şuzûri’z-Zeheb’de Tercihler ve Örnekleri

İbn Hişâm, Mısır dil ekolüne mensup müteahhir dilcilerdendir.²¹³ Bununla beraber tahkik ehli, kural çıkaran, tercih ve tenkit yapan, taklitten kaçınan, eleştirmekten çekinmeyen bir nahivci olduğu görülmektedir. *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb* mukaddimesinde “sadru’l-muhakkikîn” ifadesi geçer ama bu ifadenin müellifin kendine ait olmadığı hemen anlaşılmaktadır. Fakat İbn Hişâm “el-muhakkikûn/inde’l-muhakkikîn, müteahhirîn” ifadelerini kullanarak naib-i fail, cem-i müzekker salim, bazı isimlerin fiillerinin ameliyle amel etmesi ve izafetin tahsis ifade etmesi gibi konularda görüşler kaydeder ve bunlara yer yer cevaplar verir.²¹⁴ Buralarda kullandığı tercih ve tenkit

²¹⁰ Hulusi Kılıç, “el-Kâfiye”, *DİA*, TDV, İstanbul 2001, XXIV, 153. Bu etkileşime dair detaylar için ayrıca Murat Tala, “Arap Dil Bilimlerinin Şark’tan Mısır, Kayravân ve Endülüs’e İntikali: Hicri Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci Asırlar”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2020, 7 (12), 239-276; Zafer Kızılkı, “Mısır Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 12 Sayı: 35 (Bahar 2008), 197-212.

²¹¹ *Şerhu Şuzûr* (Halebî), 211, 327-328. İsim zikretmeden tenkit ettiği bir diğer yer için *Şerhu Şuzûr* (Berekât), 106.

²¹² *Şerhu Şuzûr* (Berekât), 168, 200, 210.

²¹³ Selami Bakırcı, Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi (Başlangıçtan Günümüze)*, Erzurum 2001, 141-142; *Şerhu Şuzûr* (Berekât) Yûsuf Hebbûd, *Mehettâtu Rihleti’s-Surûr ilâ Şerhi ve İ’râbi Şevâhidi’s-Şuzûr*, (Şerhu Şuzûri’z-Zeheb tahkik ve zeyli), Dimeşk-Beyrut 2008, 2; Ayrıca krş. Abdullah Kuşçuoğlu, *İbn Hişâm’ın Arap Dilcilerine Yönelttiği Tenkitler*, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2015, 13-14, 63, 66; Şehmus Ülker, “İbn Hişâm’ın Şerhu Katri’n-Nedâ Adlı Eseri Bağlamında Dilcilere Karşı Tutumu”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 26, Haziran 2021, 367-368.

²¹⁴ Mukaddimedeki ifade ve muhakkiklerin/müteahhirlerin görüşlerini ortaya koyduğu veya bunlara cevap verdiği yerler için krş. *Şerhu Şuzûr* (Halebî), Muhammed Hayr T., *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb* (Tahkik ve Ta’lik), Dârul-M’arife, Beyrut-Lübnan 1999, 16, 61, 145, 155, 172, 301, 372. Müctehid alimlerin vasıfları ile hareket ettiği konusunda krş. Abdullah Kuşçuoğlu, *İbn Hişâm’ın Arap Dilcilerine Yönelttiği Tenkitler*, (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2015, 66, *Şerhu Şuzûr* (Berekât) Yûsuf Hebbûd, *Mehettâtu*

ifadeleri de muhakkik bir filolog olduğunu ortaya koymaktadır.²¹⁵ Bu kısımda müellifimizin konu sıralaması (tebvîb), terminoloji (ıstılahlar) ve tercih ifadeleri üzerinde durulacaktır.

2.3.1.1. Konu Sıralaması (Tebvîb) ve Terminoloji (İstılâh) Tercih

*Şerhu Şuzûri 'z-Zeheb'*in en önemli özelliği, konu sıralamasıdır (tebvîb). Müellifin eserinde kelimenin i'râb açısından yer alacağı “bâb”a göre bir taksim yaptığı görülmektedir. İbn Hişâm bu eserinde kelimenin kısımlarına (isim, fiil, harf) göre değil i'râbdaki durumuna göre bir konu sıralaması tercih etmiştir.²¹⁶ Katru'n-Neda isimli eserinde ise sözünü ettiğimiz şekilde sıralama yapmamış, konu odaklı bir tertibi tercih etmiştir.²¹⁷ Ayrıca müellifin el-Mufasssal'da Bağdat'tan Zemahşerî'nin ve el-Kâfiye'de Mısır'dan İbnu'l-Hâcib'in tebvîb tercihinden farklı bir konu sıralaması belirlemesi, ekoller açısından dikkate şayandır.

Günümüzde çokça tercih edilen diğer bazı nahiv kitaplarında *Şerhu Şuzûri 'z-Zeheb'*dekine benzer veya biraz daha farklı bir sıralamanın takip edildiği görülebilmektedir. Mesela çağdaş nahiv kitaplarından et-Tatbîku'n-Nahvî'de konular; “kelime”, “cümle çeşitleri” ve “melâhik”tan oluşan üç bâba ayrılmıştır. Bu bâblar da kelimenin çeşitleri, i'râb, binâ isim cümlesi (mubteda, haber, nevâsıh vb.), fiil cümlesi (fâil, nâb-i fâil, mef'ûller vb.), tevâbi' (na't, atıf vb.), gayr-i munsarif ve aded gibi bölümlere/nevilere/fasıllara ayrılmıştır.²¹⁸ Mustafa Meral Çörtü ise Arapça Dilbilgisi Nahiv isimli kitabında mebnîler bahsinden sonra merfûât, mansûbât, meczûmât, mecrûrât, tâbî'ler ve i'râb şeklinde bir sıralama tercih etmiştir.²¹⁹ Bu tercihlerin

Rihleti's-Surûr ilâ Şerhi ve İ'râbi Şevâhidi's-Şuzûr, (Şerhu Şuzûri 'z-Zeheb tahkik ve zeyli), Dimeşk-Beyrut 2008, 9.

²¹⁵ Ali Fevde Nîl, 411-414.

²¹⁶ el-Mufasssal'da Zemahşerî'nin konu sıralaması tercihi ve el-Kâfiye'de İbnu'l-Hâcib'in tebvîb tercihinin isimler, fiiller ve harfler şeklinde olduğu ile ilgili tespitler için Kılıç, Hulusi, “el-Kâfiye”, *DİA*, TDV, İstanbul 2001, XXIV, 153-154. Mehmet Sami Benli, “el-Mufasssal”, *DİA*, TDV, Ankara 2020, XXX, 366-367.

²¹⁷ Müellif, “Binânın taksimini bu şekilde benden önce yapan yok.” demektedir. Şerhu Şuzûr (Halebî) 74, ayrıca krş. Ali Fevde Nîl, 74; Selime Âlâh, “İbn Hişâm ve Teysîruhü li'n-Nahvî'l-Arabî, Kıraat fi Kitabeyhi Şerhi Katri'n-Nedâ ve Bellî's-Sadâ ve Şerhi Şuzûri 'z-Zeheb”, *el-Mumâresâtü'l-Luğaviyye*, c. 10, aded:2, December 2019, s. 59. Ayrıntılı bir karşılaştırma için Murat Tala, “Dil Öğretiminde Materyal Tasarım Yaklaşımları: İ'râb Odaklı ve Konu Merkezli Tasnif Metotlarına Şuzûru 'z-zeheb ve Katru'n-nedâ Çerçevesinde Analitik Bir Bakış”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45, 2018, 121-146.

²¹⁸ Abduh er-Râcihi, *et-Tatbîku 'n-Nahvî*, 489-512.

²¹⁹ Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, 5-10.

klasik/geleneksel olan isim, fiil, harf şeklindeki tebvîbden biraz daha farklı olduğu açıktır. Konu sıralamaları tam olarak birbirinin aynısı olmasa da bu gibi kitaplarda ve tezimize konu olan *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb*’de müellifler birbirine benzer bir düzeni öğrenim ve öğretim kaygılarıyla tercih edegelmişlerdir.

Dil öğrenmek isteyen birinin konu tertibine/düzenine olduğu kadar sistemli bir tekrara da ihtiyacı olduğu açık bir gerçektir. Konu sıralaması tercihinde bir icma oluşması, yabancı dil öğrenimi ve öğretiminde olumlu şekilde etkili olacaktır. Zira çok çaba ile az şey öğrenilmiş olmasının önüne geçilmesi ve öğrenme hızının ve motivasyonunun olumsuz etkilenmemesi için konuların hangi sıra ile verildiği (kümeleme), verilen bilgilerin uygun yerde tekrarının yapılıp yapılmadığı dil öğreniminde ve öğretiminde önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.²²⁰

Müellifimiz “istişhâd” veya “temsîl” için getirdiği ayet veya şiirleri yer yer i’râb etmiş, tefsîr veya te’vîlini aktarmış, konu sıralamasında da i’râbı esas alıp öğrencinin (tâlib) alıştırma yapmasını ve benzer ibareleri çözebilme yetisi kazanmasını hedeflemiştir.²²¹ Bu durum öğrencinin motivasyonunu olumlu yönde etkilemektedir. Fakat bazen tekrarlar veya konu sıralamasından kaynaklı zorunlu göndermeler öğrenimi olumsuz etkileyebileceğinden esneyebilen/katı bir üsluba dayanmayan sıralamanın tercih edilmesi gerekebilmektedir. İbn Hişâm çalışmamıza konu olan eserinde buna dikkat ederek konu sıralaması tercihinde bulunmuştur.²²²

Müellif, konuları önceleme veya sonraya alma ile ilgili gerekçeleri eserinde belirtmektedir. Dikkat çekmek istediğimiz bu özelliğini *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb*’den bazı örneklerle sunmamız konunun anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Müellif, mebnîlerin sıralamasında sukûnu ve nâibini önce anlatmasında ve diğer bina durumlarını sıralamasında (takdîm yapmasında) neyi gerekçe olarak gördüğünü belirtmektedir.²²³ Ayrıca müellifimizin Zemahşerî ve İbn’ul-Hâcib’in yaptığı gibi mef’ûl mutlaktır

²²⁰ Candemir Doğan, *Arapça Öğrenim ve Öğretim Kılavuzu*, Ensar Nşr., İstanbul 2011, 55, 63-65. Mesela mansûbât konusu ele alınırken icmâl ve tafsîl denilen iki yöntem takip edilmektedir. İcmâl metodu ile taksimat yapılırken, genel bir tanım yapılmakta, özne ve yüklem dışındaki kalanlar mansûb olarak nitelenip mansûbâtın taksimi oluşturulmaktadır. Mef’ûl bih öncelenmekte, diğer mansûb unsurlar şibih bil mef’ûl olarak isimlendirilmektedir. Tafsîl metodunda ise mef’ûllerden başlanarak bütün mansûb öğeler tek tek ele alınmaktadır. Akçakoca, 47 vd.

²²¹ *Şerhu Şuzûr* (Halebî), 16-17.

²²² *Şuzûru’z-Zeheb*’de geçen bâblar, çalışmamızın ilgili bölümünde müellifin konu sıralaması tercihinde dayalı olarak arz edilmiştir.

²²³ *Şerhu Şuzûr* (Halebî), 74. Müellifimiz aynı yerde bu taksimin orijinal olduğunu da kaydetmektedir.

öncelemediği, bununla ilgili gerekçesi ile beraber ilgili ihtilafı da aktardığı görülmektedir.²²⁴ İsnâdın erkânından olduğu gerekçesi ile merfûâtı öncelemiş²²⁵, “asl” olduğu için binâ taksiminde sukûn üzere mebnî olanları öncelediğini belirtmiştir²²⁶ Merfûât bâbının başında müellif, merfûât ile mu’rab çeşitlerini ele almaya başlamaktadır. Bununla ilgili gerekçeyi isnâdda erkân (en önemli cümle ögesi) olması şeklinde ifade etmektedir. Aynı yerde mansûbâtı genelde “fadla” olmaları sebebiyle ikincil olarak ele aldığını belirtmektedir. Mecerûrâtı sona almasına ise “umde” veya “fadla” olma konusunda muzafun ileyh’in muzâfa tabi olması gerekçesini sunmuştur.²²⁷

Müellifin kullandığı terminoloji de günümüz nahiv kitaplarındaki Basra ve Mısır ekolü etkisini göstermektedir. İbn Hişâm terminoloji hususunda taklitçi olmamış fakat genelde Basra mektebinin tercih ettiği ıstılahları kullanmıştır. Ayrıca müellifin farklı yerlerde değişik terimleri kullanmayı uygun gördüğü de tespit edilebilmektedir. Mesela *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb*’de ما لا ينصرف ifadesini kullanan müellifimiz, *Şerhu Katr’in-Nedâ*’da İbnu’l-Hâcib’in de kullandığı غير منصرف ifadesini kullanmaktadır.²²⁸ Ayrıca müellif na’t ve sıfat terimlerini kitabında edebi bir üslupla serpiştirmiştir.²²⁹ Yer yer يُسَمَّى lafzı ile farklı terminoloji seçeneklerini arz etmesi, müellifimizin ıstılahları kullanırken bir mezheb taasubuyla hareket etmediğinin en açık göstergelerindendir.²³⁰

Burada çalışmamızın hacmini artırmaması açısından tezin kapsam ve sınırı dikkate alınarak müellifimizin tercih ettiği terminolojinin sadece listelenmesi uygun görülmüştür. Zira terminoloji ihtilafları konusu Basra ve Kûfe ekollerini daha çok ilgilendirmektedir.

²²⁴ *Şerhu Şuzûr* (Berekât), 200, 210.

²²⁵ *Şerhu Şuzûr* (Halebî), 153.

²²⁶ Konu hakkında sıralama ile ilgili diğer gerekçeleri (hafiflik gerekçesi) için *Şerhu Şuzûr* (Halebî), 74-75.

²²⁷ *Şerhu Şuzûr* (Berekât), 149.

²²⁸ *Şerhu Şuzûr* (Berekât), 100-103; İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-Nedâ*, 55. ayrıca krş. Abdullah Kuşçuoğlu, 94.

²²⁹ Sıfat ifadesini özellikle de vasf ifadesini müştak isimler veya amel etmeleri (özellikle lafzi izafet ve harf-i tarîfin mevsule olması) bk halebi 352 bağlamında kullanmaktadır. *Şerhu Şuzûr* (Halebî) 139, 169, 227, 233, 234, 298, 328, en önemli örnek masdarın sıfat olmadığını belirttiği için bkz s. 301, müştak isimleri kastettiği ile ilgili *Şerhu Şuzûr* (Berekat ve Halebi) s. 201, ayrıca ismi tasğir için *Şerhu Şuzûr* (Halebî) 172, 385, 154; Ayrıca vasf-ı sarîh ifadesi için bakınız *Şerhu Şuzûr* (Halebî), 139.

²³⁰ *Şerhu Şuzûr* (Halebî), 132, 214, 315

Ayrıca bu ihtilafın müellifimizin yaşadığı tarih itibariyle hilafiyat meselelerinden neredeyse çıkmış olduğu görülmektedir.²³¹

Müellimizin kullandığı ve günümüzde de çokça kullanıldığı görülen hilafiyata mahal olabilecek bazı dikkat çekici terimler şunlardır: Zarf, zarf-ı zaman, âmil-i lafzî ve manevî, ma-i kâffe, ma-i mezîde, edât/edevât, hurûf-u cer, harf-u cer, ism-i zamân ismi mekân, meful leh/li, cümle-i ismiyye/fi'liyye, ism-i cem', cem-i teksîr, ism-i işâret/esmâi işâret, kem-i istifhâmiyye/haberiyye, esmâi sitte-i mu'telle.²³²

2.3.1.2. Şerhu Şuzûri'z-Zeheb'de Tercih İfadeleri ve Örnekleri

Müellifin Şerhu Şuzûri'z-Zeheb'de çokça kullandığı bazı tercih ifadeleri şunlardır:

Sahîh ve Esah (صَحِيح/أَصَحَّ): İbn Hişâm “sahîh” ifadesini, delili daha isabetli olan görüşü belirtmek için kullanmaktadır. Konu sıralaması tercihi esnasında da bu ifadeyi kullandığı görülmektedir. Aynı kökten fiiller de kullanan müellif, birden fazla sahîh görüş arasında delili daha üstün olan görüşü ifade etmek için “esah/أَصَحَّ” ifadesini kullanmıştır.²³³

Müellif, مَهْمَا'nın harf değil isim olduğu konusunda Zemahşerî'ye isim zikretmeksizin katılmaktadır. Şerhu Şuzûri'z-Zeheb'de ve Şerhu Katri'n-Nedâ'da isim vermeden, Muğni'l-Lebib'de ise Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ından çok kısa bir alıntı yapıp ismini de zikrederek bu konuyu ele almaktadır. Şerhu Şuzûri'z-Zeheb'de عَلَى الْأَصَحِّ ifadesini kullanarak tercihini yaptığı görülmektedir.²³⁴

²³¹ Konu hakkında detaylı bilgiler için Yusuf Akçakoca, *Basra ve Kûfe Ekollerinin Terminoloji Tartışmaları -Mansûb Cümle Elemanları Örneğinde-* (Yüksek Lisans Tezi); Ertuğrul Özkul, *Basra ve Kûfe Ekollerinin Terminoloji Farklılıkları*, (Yüksek Lisans Tezi).

²³² Şerhu Şuzûr (Halebî), 46, 83, 282, 156, 153, 255-256, 308, 319, 152, 281, 268, 269, 355, 363, 211, 281, 261 258, 387, 242 258, 261, 281,164, 165,137,339, 418; İbn Hişâm'ın kullandığı konu başlıkları ve ıstılahlar günümüzde de kullanılmaktadır. en-Nahvu'l-Vazıh, Camiu'd-Durûsi'l-Arabiyye, Çörtü: Nahiv. Fakt gayr-i munsarif değil farklı iki ıstılahi ifade kullanmaktadır. Ayrıca Hem “naibu'l-fâil” ifadesini hem de “ma lem yusemmâ fâiluhu” ifadesini kullanmaktadır.

²³³ Şerhu Şuzûr (Berekât), 127, 148, 310; Şerhu Şuzûr (Halebî), 54; ayrıca müellifin diğer eserleri açısından tercih-tenkit ifadeleri için Sarı, “İbn Hişâm en-Nahvî'nin Eserlerinde Tercih ve Tenkit İfadeleri”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/19 (Ocak- January 2023), 110 vd.; Kuşçuoğlu, 74-84.

²³⁴ Berekat 310, Muğni'l-Lebib I. 467-468, Muğni'l-Lebib'de ve Katru'n-Neda'da aynı konuda Endülüs'ten es-Süheyli'nin (v. 581) ve İbn Yas'ûn'un isimlerini vererek harf dediklerini ifade edip bu görüşü tercih etmemektedir s. 57. karşı Abdullah Kuşçuoğlu, 90-91 Katru'n-Neda'da 10. Şiir Katru'n-Neda 83-87, Araf suresi 132. Ayet el-Keşşâf, II. Cilt, s. 109., Muğni I. 468 614. Şiir, Zemahşerî'nin isim vermeden eleştirisine dair tespit için bkz. ŞerhuŞuzûr (Berekat), 106.

Savâb (الصواب): İbn Hişâm görüşler arasında doğru ve isabetli olanı belirtmek için bu ifadeyi kullanmaktadır.²³⁵ Müellifin, belirli bir tenkit örgüsünden sonra bu ifadeyi kullanarak tercih yaptığı da görülebilmektedir. Kelâm bâb'ında هَات ve تَعَال kelimelerinin fiil olduğunu belirtmiş, Zemahşerî'nin isim fiil olduğuna dair görüşünü tenkit etmiş, burada “muhdesîn”den nakedilen bir şiirde yapılan hatanın doğrusunu da صواب ifadesini kullanarak göstermiştir.²³⁶

Ercah (أرجح): Birden fazla görüşten tercih edilebilecek ve delili açık olan görüşü belirtmek için kullanmıştır.²³⁷ Eserde râcih ve mercûh ifadeleri her zaman ekoller veya görüşler ile ilgili olmamaktadır. Konu anlatılırken bazen hangi i'râb vechinin veya fiilin amel edip etmemesi ile ilgili hangi durumun tercih edilir olduğunun açıklandığı yerlerde de bu ifadeler kullanılmaktadır.

Muhtâr (مختار): Müellif delillerinin kuvvet derecesi birbirine yakın olan görüşlerle ilgili tercihi belirtmek için bu ifadeyi kullanmıştır.²³⁸

Hasen/Ahsen (حسن/أحسن): İbn Hişâm, güzel bulup tercih ettiği yaklaşımı belirtmek için “hasen” ifadesini kullanmıştır. Daha güzel kabul ettiğini “ahsen” ifadesiyle belirtmiştir. Müellif bu ifadelerin aynı kökten farklı isim ve fiillerini de kullanmıştır.²³⁹

Tahkîk (تحقيق): Müellif ortaya koyduğu görüşler arasında doğru ve isabetli bulmuş olduğunu belirtmek üzere “tahkik” ifadesini kullanmıştır.²⁴⁰

Hakk (حق): İbn Hişâm bu ifadeyi doğru ve kuvvetli olan görüşü belirtmek, bunun aksi olan görüşün de zayıf veya geçersiz olduğunu belirtmek için kullanmıştır.²⁴¹

²³⁵ Şerhu Şuzûr (Berekât), 39, 351; ayrıca Sarı, 112. Ayrıca müellifin ذهب fiiliyle hem tercih hem de tenkit yaptığı görülebilmektedir. Şerhu Şuzûr (Berekât), 148, 310; krş. Kuşçuoğlu, 76, 78.

²³⁶ Şerhu Şuzûr (Halebî), 29-30. İlgili örnek tenkitlere dair kısımda ele alınacaktır.

²³⁷ Bu ifadenin kullanım örneği ve مختار ifadesi ile beraber kullanımı için Şerhu Şuzûr (Berekât), 88, 113; ayrıca Sarı, 113.

²³⁸ Bu ifade ile beraber أرجح ifadesinin kullanımı için Şerhu Şuzûr (Berekât), 113; ayrıca Sarı, 116.

²³⁹ Şerhu Şuzûr (Berekât), 24, 152, 335, 369; ayrıca Sarı, 115.

²⁴⁰ Şerhu Şuzûr (Berekât), 35; ayrıca Sarı, 117.

²⁴¹ Şerhu Şuzûr (Berekât), 224; ayrıca Sarı, 118.

Zâhir/Ezhar (ظَاهِر/أَظْهَر): İbn Hişâm, delili güçlü ve tercihe şayan olan veya kıyasa uygun olan görüşü belirtmek için “zâhir”, delili daha açık ve üstün olan görüşü ifade etmek için de “ezhar” ifadesini kullanmıştır.²⁴²

Efsah (أَفْصَح): Müellif bu ifadeyi daha çok semaî delillerin esas alındığı yerlerde kullanmaktadır.²⁴³

عِنْدِي : Müellifin kendi görüşünü “عِنْدِي/bana göre” ifadesi ile ortaya koyduğu görülebilmektedir.²⁴⁴

2.3.2. Şerhu Şuzûri’z-Zeheb’de Tenkitler ve Tenkit İfadeleri

Mısır dil ekolüne mensup müteahhir dilcilerden olması ve ayrıca tahkik ehli, kurallar çıkaran, tercih ve tenkit yapan, taklitten kaçınan ve eleştirmekten çekinmeyen bir nahivci olması sebebiyle müellifimizin tenkit ettiği dilciler ve tenkit ifadeleri önem arz etmektedir. Bu kısımda İbn Hişâm’ın *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb*’de eleştirdiği dilciler ve onların bazı görüşleri müellifin bu eleştiriler esnasında kullandığı tenkit ifadeleri bağlamında ele alınacaktır. İbn Hişâm en-Nahvî’nin nahivcilere yönelttiği tenkitlere yer verilmeye çalışılırken bütün tenkitleri değil özellikle öne çıkanları ele alınmaya çalışılacaktır. Çalışmamızın giriş kısmında belirttiğimiz sınırlandırma ve kapsam açısından özellikle Bağdat, Mısır ve Endülüs dil ekolleri ile ilgili örneklerden tespitlerde bulunulacaktır. Müellifin *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb*’de kullandığı bazı tenkit ifadeleri ve örnekleri şunlardır.²⁴⁵

Za’m (زَعَم/زَاعَم): Müellifimiz, bu fiili *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb*’de genellikle bir tenkit ifadesi olarak, bazen de görüş nakli için kullanmaktadır. İbn Hişâm, diğer görüş sahibinin argümanını ele alıp eleştirmek, görüşünün hatalı veya geçersiz olduğunu belirtmek amacıyla veya ilgili görüşü nakletmek için aynı kökten isimler de

²⁴² Şerhu Şuzûr (Halebî), 51, 54, 111, ayrıca diğer bir kullanım şekli için Şerhu Şuzûr (Berekât), 204, 315; ayrıca Sarı, 118-119.

²⁴³ Ayrıca “fushâ”, “isti’ mâl” ve “kıyâs” ifadeleriyle beraber kullanımı için Şerhu Şuzûr (Berekât), 49, 113, 115, 225.

²⁴⁴ Şerhu Şuzûr (Halebî), 339.

²⁴⁵ Müellifin tenkit ifadeleri arasında ihtirâzın (اِحْتِرَاز/اِحْتَرَز) olmadığı, bu ifadeyi kullanma tarzından anlaşılmaktadır. krş. Sarı, 107-134; Kuşçuoğlu, 75.

kullanmıştır.²⁴⁶ Bu ifadeden sonra “istidlâl” ibaresiyle karşıt görüşün delilini belirttiği de görülmektedir.²⁴⁷

İbn Hişâm ل’in harf olduğunda icma olduğunu ve basîte olduğunu (murekkeb olmadığını) belirtir Ardından Halîl b. Ahmed murekkeb olduğuna dair iddiasını bu lafzın masdarı ile nakletmektedir. Ferrâ’ya ait ؤ harfinin aslında elif olduğu ve bu kelimenin aslının ل olduğu ile ilgili iddiayı da aynı üslupla nakletmektedir. Bu ihtilaf bilgisinden hemen sonra ilgili harfin nefy-i mustakbele delaletini ve nasb amili olduğuna dair kendi görüşünü de eklemektedir. İlgili ifadenin خلاف lafzı ile beraber kullanımı ve ihtilafların sunumuna dair üsluba misal olması açısından bu örnek önemlidir.²⁴⁸

İbn Hişâm’a göre mutekellim ya’sının bittiği ve başında harf-i cer olan isimdeki kesra, i’râb için değil munasebet içindir. Müellif İbn Mâlik’in bu kesrayı i’râb alameti olarak kabul ettiğini kesra-i mevcûde (الكسرة الموجودة) ifadesi ile ve كَمَا زَعَم lafzı ile nakletmektedir. Zira İbn Hişâm’a göre مَرَّثُ بِغَلَامِي’de i’râb, takdîren yani varsayım iledir; görünen/seslendirilen (“mim” harfinin altındaki) kesra da cer harfinin amelinin sonucunda meydana gelen kesra değildir. Kanaatimize göre buradaki “mevcûde” ifadesi cer âmilinin ameli ile ilgilidir, İbn Malik’e ait “daha önce var olan” şeklinde arz edilen görüş, bu cer emeline işaret etmektedir.²⁴⁹

Vehm (وهم): Müellifimizin tenkit amacıyla bu ifadeyi ve aynı kökten isim (وهم/vâhim) ve fiilleri (توهم/وهم) kullandığı görülmektedir.²⁵⁰ İbn Hişâm, أمس kelimesi ile ilgili kıyas, icmâ’ ve semâ’ açısından bir değerlendirmede bulunmakta, ez-Zeccacî’ye eleştiri sunup; Sîbeveyhi, el-Muberrred, el-Fârisî, İbn Mâlik ve el-Harîrî’den de nakil

²⁴⁶ Bu ifade ile el-Kisâî, el-Mâzinî, el-Ahfeş’e ve İbn Mâlik’e itirazları için Şerhu Şuzûr (Halebî), 70, 145, 202, ayrıca “el-mezhebu’s-sahîh” ifadesi ile beraber itirazı için Şerhu Şuzûr (Berekât), 148, ayrıca وهم ifadesi ile beraber kullanımı için Şerhu Şuzûr (Halebî), 103, krş. Sarı, 120; Kuşçuoğlu, 74.

²⁴⁷ Şerhu Şuzûr (Berekât), 101.

²⁴⁸ Şerhu Şuzûr (Halebî), 263; krş Şerhu Şuzûr (Berekât), 262; ayrıca krş. Kuşçuoğlu, 91.

²⁴⁹ Şerhu Şuzûr (Berekât), 72. “İbn Mâlik’in bu kesranın daha önce kelimenin aslında bulunduğunu iddia ettiği”ne dair tespit için Kuşçuoğlu, 96.

²⁵⁰ Za’m ile beraber kullanımı için Şerhu Şuzûr (Halebî), 103, وهم ifadesi ile Ebû Hayyân’a yönelttiği eleştiri için Şerhu Şuzûr (Berekât), 248, توهم ifadesi için Şerhu Şuzûr (Berekât), 248, krş. Sarı, 123-124, Kuşçuoğlu, 82. Ayrıca “atf-ı tevehhum” ve takdîr için Şerhu Şuzûr (Berekât), 102.

yapmaktadır. Müellif, ilgili kelimenin “musağğar” olabilmesi konusunda Basralı Sîbeveyhi’ye “semâ”yı, diğerlerine kıyası nispet etmektedir. Buradaki nakil ve değerlendirme, müellifimizin semâ’ı değil kıyası daha uygun görmesine örnektir. Müellif **يشهد لهم** ifadesini kullanarak Endülüs’ten İbn Mâlik’in de aralarında bulunduğu dil otoritelerinin görüşüne yakın bir duruş sergilemiştir.²⁵¹ Müellif bundan hemen önceki değerlendirmelerinde kelimenin feth üzere mebnî olamayacağını vurgulamakta ve ez-Zeccacî’yi bu konuda **وهم** ve **زعم** lafızlarıyla tenkit etmektedir. İbn Hişâm’a göre **أمس** kelimesinin üç kullanımı (luğât)²⁵² bulunmaktadır. Ona göre **أمس**’in mebnî olması nasb ve cer halinde olur ve kesr üzere mebnîdir, feth üzere mebnî olmamaktadır. Ayrıca müellif Şerhu Katr’in-Nedâ’da ez-Zeccacî’nin görüşü için, **الصواب** ifadesi ile tashih yapmaktadır.²⁵³

İbn Hişâm, Ebû Hayyân’ın İbn Mâlik’e olan “حری kelimesi tenvinli gelirse isimdir, fiil değildir.” nispetini reddetmiştir. İbn Mâlik’in yanıldığı şeklindeki Ebû Hayyân’ın kanaatini **واهم** ifadesi ile eleştirmiştir. İlgili yerde es-Serakustî ve İbn Tarîf’ten nakilde bulunmuştur.²⁵⁴

Butlan (بطلان): Müellif, geçerli bir delili olmayan ve dil kurallarına aykırı olan hatalı görüşleri delillendirerek belirtmek için bu ifadeyi ve fiil kalıbını kullanmıştır.²⁵⁵ Müellif **رُب** den sonra gelen kelimenin nekra olması gerekliliğinin sorulması halinde vereceği cevabı arzederken ilgili soruyu **بطل** ifadesini kullanarak arz etmektedir. Burada müellif bir zamirin nekra olabileceğine de işaret etmekte ve Basralı dillcilerle İbn Mâlik’e isim vermeden muhalefet etmektedir.²⁵⁶

²⁵¹ Şerhu Şuzûr (Berekât), 102.

²⁵² “Dün” manası kastedilirse yani “muayyen” olursa üç kullanım vardır: 1- “Mutlak” bir şekilde kesr üzere mebnî olması (Ehl-i Hicâz kullanımı), 2- “Mutlak” bir şekilde gayr-ı munsarif olarak mu’rab olması (Benî Temîm’den bazılarının kullanımı), 3- Ref’ halinde m’urab ve gayr-i munsarif olması, nasb ve cer halinde ise kesr üzere mebnî olması (Cumhûr-u Benî Temîm kullanımı). Bherekât, 100-101.

²⁵³ Şerhu Şuzûr (Berekât), 100-103, İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-Nedâ*, 55; ayrıca krş. Kuşçuoğlu, 94.

²⁵⁴ A’şanın divanında olmadığı ile ilgili nakil için Şerhu Şuzûr (Berekât), 248, krş. Kuşçuoğlu, 110; Evdahtan nakil için I, 310 ayrıca suyuti hemul hemavi den nakil için 110..

²⁵⁵ Şerhu Şuzûr (Berekât), 126, 148; ayrıca bâtl (**باطل**) ifadesi için Sarı, 120-121.

²⁵⁶ Elfiyye’den (el-Hulâsa) nakil ve detaylar için Şerhu Şuzûr (Berekât), 126.

Redd/Merdûd (مَرْدُود): Müellifimiz, bir delile dayanmayan veya delili zayıf olan, kabul edilmeyip reddedilmesi gereken görüşü bildirmek için bu ifadeyi kullanmaktadır. İbn Hişâm bu ifade ile aynı kökten kelimeler (masdar veya edilgen/meçhul fiil) de kullanmıştır. Müellif çoğu zaman yaptığı gibi bu ifadeyi kullandığı yerlerde de gerekçeyle birlikte açıklama yapmaktadır.²⁵⁷

Müellif İsâ b. Ömer, İbn Kuteybe, el-Curcânî, Zemahşerî'nin Nûh ve lafzen benzeri olan peygamber isimlerinde iki vecih olduğu (munsarif ve gayr-i munsarif olabilmeleri) ile ilgili görüşlerini مَرْدُود ve مَرْمُود lafızlarıyla eleştirmektedir.²⁵⁸

Hilâf ... (خِلَافاً ...): Müellif bu ifadeyi verdiği bilginin aksine görüş bildiren dilci veya ekolü belirtmek için birçok yerde kullanmaktadır. Bazen bu ifadeden sonra istidlâl ibaresiyle karşı tarafın delilini zikretmektedir.²⁵⁹

Hata (خَطَا): İbn Hişâm, bu ifadeyi genellikle hatalı hükme vardığını düşündüğü dalcilerin yanlışını belirtmek için kullanmaktadır.²⁶⁰

Sehv (سَهْو): İbn Hişâm, yanlış bir hükme varıldığını düşündüğü hataları belirtmek amacıyla bu ifadeyi pek çok yerde kullanmaktadır.²⁶¹

Müellifimiz Şerhu Şuzuri'z-Zeheb'de İbn Mâlik'in²⁶² Yûnus suresi 99. Ayette geçen جميعا ifadesini hâlin âmilini tekidine misal olarak getirdiğini nakletmektedir. Bu tespitin öncesinde kelimenin zu'l-hâl (sâhib) için tekid olduğunu belirtmektedir. Müellifin bu yanlışlığı arzederken سهو ifadesini kullandığı görülmektedir.²⁶³

²⁵⁷ el-Ferrâ'ya itirazı, el-Mâzinî'ye ve el-Ahfeş'e cevapları için Şerhu Şuzûr (Halebî), 145, 202, Kûfelilere, Zemahşerî ve İbnu'l-Hâcib'e verdiği cevaplar için Şerhu Şuzûr (Berekât), 168, krş. Sarı, 122; Kuşçuoğlu, 81.

²⁵⁸ Şerhu Şuzûr (Berekât), 417, Abdullah Kuşçuoğlu, 95.

²⁵⁹ Şerhu Şuzûr (Berekât), 354. Bu ifadeden önce "tahkîk" ifadesinin kullanımı için krş. 35. Abdullah Kuşçuoğlu, 79.

²⁶⁰ Şerhu Şuzûr (Halebî), 24, 379; krş. Sarı, 124-125.

²⁶¹ Şerhu Şuzûr (Halebî), 109-110; krş. Sarı, 126; Kuşçuoğlu, 83.

²⁶² Görüşün İbn Mâlik'e değil onun oğlu İbnu'n-Nâzım'a nispeti ile ilgili tespit için Hâşiyetu'l-Adevî, ty. yy., 88; krş. Şerhu Şuzûr (Berekât), 226; krş. Kuşçuoğlu, 107.

²⁶³ Şerhu Şuzûr (Berekât), 226.

İbn Hişâm'a göre عَلَ kelimesi aslında muzâf olarak gelmez. el-Cevherî'nin zıt görüşünü müellifimiz سَهُو lafzıyla ve وَقَعَ fiilini kullanarak aktarmıştır. Hemen öncesinde de لا غَيْرُ ifadesi ile ilgili yanlışlığı (ulemanın ğalat-ı meşhûr bir kullanımı olduğu tenkidini yaparak yine سَهُو ve وَقَعَ lafızlarıyla) nakletmiştir. Müellifimize göre kullanım, Arapların kullanımına istinaden muzâfun ileyh'in hazfî ile ancak لَيْسَ غَيْرُ şeklinde olabilmektedir. Mellifin yaptığı bu iki tespit semâ', kıyâs ve isti'mâl açısından kayda değerdir.²⁶⁴

Za'îf/Zayıf (ضَعِيف): Müellif, sahîh/savâb olan görüşün karşılığı olarak bu ifadeyi kullanmaktadır. Müellif “şâz” görüşleri ifade etmek ve eleştirmek için de bu ifadeyi kullanabilmektedir.²⁶⁵

İbn Hişâm Şerhu Şuzûru'z-Zeheb'te bâbu'l-keîâm'da هَاتِ ve تَعَالَى kelimelerinin fiil olduğunu belirtmiş Zemahşerî'nin isim fiil olduğuna dair görüşünü خَلَاْفًا لِلزَّمَحْشَرِيِّ فِي زَعْمِهِ ifadesini kullanarak tenkit etmiştir. el-Keşşâf'tan tespit edebildiğimiz kadarıyla bu iki fiil farklı bir görüşle ele alınmaktadır. Bakara suresinde geçen هَاتِ ifadesinin savt olduğunu belirten²⁶⁶ Zemahşerî تَعَالَى fiilinin sonunun kesralı gelmesi ile ilgili Hamdânî'den (v. 357) bir beyit arzetmektedir.²⁶⁷ Konu hakkında âmme (halk/konuşma dili - diglossia) üzerinden de İbn Hişâm'ın itirazı bulunmaktadır. Zira Zemahşerî, Nisâ suresi 61. ayette ehl-i Mekke'nin kullanımını nakletmekte²⁶⁸ ve kesra ile okunuşa/söylenişe dikkatleri çekmektedir. İbn Hişâm ise doğrusunun “feth” ile olacağını belirterek Zemahşerî'nin verdiği şiiirden hareketle bir düzeltme yapmakta ve burada da الصَوَاب ifadesi ile tercihte bulunmaktadır. Aynı tercihi الوجه ifadesi ile Zemahşerî de nakletmektedir.²⁶⁹ Tenkit ve

²⁶⁴ Şerhu Şuzûr (Berekât), 106-107; el-Mufasal, el-Kâfiye ve el-Kâmus'ul-Muhî'ten nakiller ve zıt görüşü destekleyen şiir istidlâli için Şerhu Şuzûr (Berekât), 107.

²⁶⁵ Bu ifade ve “şâz” ifadesinin ayrıca ilgili olarak “meşhûr” kelimesinin kullanımı için krş. Şerhu Şuzûr (Berekât), 323; Şerhu Şuzûr (Halebî), 48; ayrıca Sarı, 127.

²⁶⁶ el-Keşşâf, I, 478-479.

²⁶⁷ Yapılan bu nakil ile ilgili olarak “muhdesîn” ifadesi ile beraber müellifimizin istişhâd açısından yaptığı eleştiri de dikkat çekicidir. Şerhu Şuzûr (Halebî), 29 (6. şiir).

²⁶⁸ el-İfâde haşiyesi, s. .

²⁶⁹ el-Keşşâf, II, 170-171.

tercih ifadelerinden bir kaçının aynı yerde görülebilmesi açısından verdiğimiz bu örnek kayda değerdir.²⁷⁰

Müellifi genellikle bunlara benzer ağır olmayan ifadeler kullanmakla beraber غلط ve أغفل gibi ifadeleri de kullandığı görülmektedir. Fakat فيه نظر gibi nahif ifadeler de kullanmaktadır. Mesela bazı fıkıhçıların حيث'den sonra gelen ان'yi fetha ile ("enne" şeklinde) okuduklarını söyleyen İbn Hişâm bu durumu lahn-ı fâhiş ifadesi ile eleştirmiştir.²⁷¹ İbn Hişâm; Kûfeliler, Zemahşerî ve İbnu'l-Hâcib'in merfû'un zâhir isim olması gerektiği şeklindeki görüşlerini eleştirmiş ve ذى ifadesi ile onlara itiraz etmiştir.²⁷²

2.4. ŞERHU ŞUZÛRÎ'Z-ZEHEB'DE DİL EKOLLERİ BAĞLAMINDA İSTİŞHÂD KONUSU

Bu kısımda istişhâd konusunda müellifimizin konumu, *Şerhu Şuzûrî'z-Zeheb* özelinde ele alınmaya çalışılacaktır. Zira müellifin ilgili eserdeki istişhâd metodu hem Mısır dil ekolü hem de diğer ekol otoritelerinin yöntemleri açısından aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Fakat burada şerhteki istişhâd edilen ayet, hadis, nesir ve şiirler detaylıca ele alınmayacak; bilakis çeşitli ekol otoritelerinin istişhâd tarzı da dikkate alınarak genel bir değerlendirme yapılacaktır. Ayrıca İbn Hişâm ve istişhad metoduyla ilgili bilgilerin dil ekollerinin önemli isimlerinin istişhad tercihleri ve bazı itirazları bağlamında arz edilmesi uygun görülmüştür. Bu durum çalışmamızın kapsamı ve sınırı bakımından ayrıca tezin hacminin gereksiz yere artmaması açısından önem arz etmektedir.²⁷³

²⁷⁰ Şerhu Şuzûr (Halebî), 28-29; Bakara 2/111; Nisâ' 4/61. Ayrıca Ahzab 33/2; el-Mufasssal'dan nakil ve el-Cevcerî'nin konu hakkındaki "talebe (isteğe) delaleti ile beraber muhataba ya'sının kabulü" argümanı ve ذى (redd) ifadesi ile cevap vermesi için el-Cevcerî, I, 156. Şarih ismi hatası ve el-Cevcerî'nin ifadelerinin İbn Hişâm'ın ifadeleri olarak zannedilmesi konusunda bir örnek için krş. Kuşçuoğlu, 74.

²⁷¹ Şerhu Şuzûr (Halebî), 191.

²⁷² Detaylı bilgi için Şerhu Şuzûr (Berekât), 167-168; Kuşçuoğlu, 102-103.

²⁷³ İbn Hişâm'ın çalışmamıza konu olan eserinde istişhâd ettiği ayet ve şiirlerle ilgili olarak İbrahim Geyik ve Mustafa Dilsiz'in kaynakçamızda da arz ettiğimiz tez çalışmalarına başvurulabilir. Yine müellifin diğer eserleri ile ilgili bu tarz çalışmalar tespit edilmiş ve çalışmamızda bunlardan faydalanılmıştır.

2.4.1. Dil Ekolleri Bağlamında İbn Hişâm'ın Ayetler ve Kıraat Farklılıkları ile İstişhâd Yöntemi

Kıraatler, Arap dili grameri alanında yazılan eserlerde şahit olarak kullanılmış, aynı zamanda bir kıraatin sıhhati, Arap dili kuralları delil getirilerek ispatlanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte alimlerin, kıraatleri kendi yöntemleriyle ele aldıkları, kıraatlerin uyulması gereken birer sünnet olduğunu düşündükleri, çeşitli gerekçelerle kıraatleri nahvî tahlile tabi tuttukları da görülmüştür. Mesela Kûfe'den el-Ferrâ ve Basra'dan el-Müberrid (Muberred) nahiv kurallarına uymayan kıraatleri reddetmişler, fakat Mısır'dan en-Nehhâs bu konuda orta yolu seçmiştir.²⁷⁴

Müellifimiz, istişhâd konusunda nakli delillerden ayetleri kullanmaya önem vermiş, onun kural tespitinde veya açıklamasında kullandığı şahitlerden birinin de kıraatler olduğu görülmüştür. İbn Hişâm'ın ayetler ve kıraat vecihlerini çokça ele aldığı, kıraat-ı seb'a ve diğer okumaları (meşhur ve şâz kıraatleri) kullandığı da görülmektedir. Müellifin, kıraat-ı seb'a içinden tercihte bulunduğu ve bunları tahlil ettiği görülmektedir. Bazı kıraatleri, imamına nispet etme konusunda ve bazı kıraatlerin de okunuşu konusunda yalnız kaldığı bildirilmektedir. Müellif, sadece belli bir bölgeye gönderilen mushaftan delil getirmek manasında olan yerel mushaf hüccetiyle de istişhâdda bulunmuş, bazen de dilciler tarafından “kullanımdan uzak, zayıf ve dayanağı bulunmayan” şeklinde nitelenen kıraatleri delil getirmekten çekinmemiştir.²⁷⁵ Ayrıca müellifin, mushaf hattı ile uyuşmayan okumalardan da şahit getirdiği tespit edilmiştir.²⁷⁶

2.4.1.1 Şerhu Şuzûri'z-Zeheb'de Dil Ekolleri Açısından Ayetler ve Kıraat Farklılıkları

Müellifimizin çalışmamıza konu olan eserinde ayetle istişhâd, ayet örneklemeleri (temsil)²⁷⁷, kısa tefsir ve teviller, ayetlerin filolojik tahlilleri ve kıraatlerden nakiller;

²⁷⁴ Bakırcı ve Demirayak, 128-129.

²⁷⁵ Nitekim Suyûtî el-İktirâh'da mütevâtir, âhâd veya şâz olsun her türlü okuma (kıraat) ile ihticâc yapılabileceğini belirtir. es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 75.

²⁷⁶ Muğni'l-Lebib'de bir tefsir kitabında bulunacak kadar ayeti kullandığı, ayet sayısının mükerrer olanlarla beraber üç bin, tekrarsız olarak ise bin adet olduğu ile ilgili olarak Ayşe Meydanoglu, *İbn Hişâm El-Ensârî'nin Dilsel İstişhadlarında Kıraatlerin Yeri*, (Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2018, II, III, 42, 45, 183.

²⁷⁷ Eserde geçen ayetlerin tamamı istişhâd (ihticâc) için değildir. Bilakis bazı ayetler sadece örneklendirme veya müfredat misali için arz edilmiştir. krş. Şerhu Şuzûr (Berekât), 16-17, 35-36.

çokça yer almaktadır.²⁷⁸ Kur'ân'dan örnek getirme hususunda müellifimizin yetkinliği *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*'de açıkça görülmektedir. Mesela müellif, ما'nın amel etmesi ile ilgili arz ettiği üç ayetten²⁷⁹ başka Kurân'da açık bir şekilde (sarâhaten) geçen başka yer bulunmadığını (vâki' olmadığını) belirtmekte ve Hâkka suresindeki örneğin bu konuda misal olamama ihtimalini de arz etmektedir.²⁸⁰ Ayrıca İbn Hişâm, feth üzere mebnîler konusunu işlerken terkîb edilmiş olan hâl ve zarflara dair Ku'ân'da örnek bulunmadığını, yalnız adedlerin (sayıların) terkîbi ile ilgili örneklerin bulunduğunu belirtip bu ayet misallerini sıralamaktadır. Müellifimizin bu üslubu dil edinimi ve öğrenimini detaylara inme bakımından olumlu bir şekilde etkilemektedir.²⁸¹

Müellifin eserinde kıraatlerle ilgili getirdiği örneklemeler, fonetik içeriklerden ziyade manayı veya i'râbı etkileyecek farklılıkları arz etmektedir ve bu durum çalışmamızın kapsamı bakımından yani ekoller açısından önem arz etmektedir. Kıraatlerle ilgili olarak *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*'deki en önemli örneklerden biri, İbn Hişâm'ın fasih Arapça ile kıraat ilişkisini tahlil ettiği kısımda (Murselât suresi 35-36) geçmektedir.²⁸²

Şâz kıraatlerle ilgili olan İbn Cinnî'nin el-Muhteseb'inden isim vererek vecih tahlilleri bağlamında yaptığı nakil, İbn Hişâm'ın bu tür kıraatlerle ilgili duruşu bakımından önemlidir.²⁸³ Müellifin isim vermeden kıraat nakli verdiği görülebilmektedir. Bunun için genellikle edilgen (meçhûl) bir üslup ile قُيِّ ifadeyi kullanmayı tercih etmektedir.²⁸⁴

2.4.2. Dil Ekolleri Bağlamında İbn Hişâm'ın Hadislerle İstîşâd Yöntemi

Hadislerle istîşâd meselesi müteahhirûn alimler arasında meydana gelen bir tartışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda hadisle istîşâdı destekleyen İbn Mâlik

²⁷⁸ Şerhu Şuzûr (Berekât), 428-457. krş. Ali Fevde Nîl, 483 vd. Konu hakkında müstakil çalışmalar için İbrahim Geyik, *İbn Hişâm'ın "Şerhu-Şuzûri'z-Zeheb" Adlı Eserinde İstîşâd Ettiği Ayetler*.

²⁷⁹ Mücadele 58/2; Hâkka 69/47, Yûsuf 12/31.

²⁸⁰ Şerhu Şuzûr (Berekât), 181.

²⁸¹ Şerhu Şuzûr (Berekât), 85. Ayrıca ism-i tafdil'in ameli konusu ile ilgili benzer bir üslup için Şerhu Şuzûr (Berekât), 374.

²⁸² Şerhu Şuzûr (Berekât), 277-279. Benzer bir açıklama (سنة متبعة) için 246.

²⁸³ Şerhu Şuzûr (Halebî), 288. İlgili kitabın şâz kıraatlere dair olduğu tespiti için Şerhu Şuzûr (Berekât), 287.

²⁸⁴ Bazı örnekler için Şerhu Şuzûr (Halebî), 63, 74, 84, 109, 121, 182, 194, 244, 287, 323, 386, 408.

ve müellifimiz İbn Hişâm gibi alimler bulunmakla beraber, kısmen muhalefetlerini belirten isimler de bulunmaktadır. İbnu'd-Dâi' (v. 680/ 1281) ve Ebû Hayyân bu muhaliflerden kabul edilmişlerdir.²⁸⁵ Bazı şartlar bulunması kaydıyla hadisle istişhâd etmenin caiz olduğunu belirten alimler bulunmaktadır. Şâtıbî ve Suyûtî bunların başında gelmektedir. Hadisle istişhâd konusunda “hadisle istişhâdın kesin bir şekilde reddi görüşü”, “hadisle istişhâdın şartsız caiz olduğu düşüncesi” ve bazı şartlarla hadisle istişhâda cevaz verilmesi” şeklinde üç görüş bulunmaktadır. Elbette bu düşüncelerden herhangi birini savunan her bir alimin gerekçe ve delilleri bulunmaktadır.²⁸⁶

İlk dönemlerdeki nahivciler tarafından istişhâd için kullanılmayan, mana ile rivayetin çok olması sebebiyle delil olamayacağı ve lahn içerdiği²⁸⁷ söylenen -manasıyla rivayet edilmiş- hadisler ve haberler, müellifin istişhâd ettiği ve örneklendirme yaptığı nakli unsurlar arasındadır. İbn Hişâm'ın, istişhâd edilip edilememesi açısından üzerinde ihtilaf bulunan hadisleri delil olarak kabul ettiği ve nahiv eserlerinde kullandığı görülmektedir.²⁸⁸ Müellifimizin Muğni'l-Lebîb isimli kitabında kullandığı hadis sayısı (78 nakil), nahivcilerin istişhâd için hadisleri kullanımı göz önüne alındığında “yüksek oranda” olarak kabul edilmiştir.²⁸⁹ Ayrıca müellifin eserleri arasında doğrudan hadislerin i'râbını ele alan Hallu Elğâz ve Mesâ'il İ'râbiyye fi'l-Âyâtı'l-Kur'âniyye ve'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye bulunmaktadır.²⁹⁰

²⁸⁵ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 89-95, Ebu Hayyân'ın da bazı şartlarla beraber hadisleri kullandığı ile ilgili detaylar için Sümeyye (Yağan) Doğru, *Ebu Hayyan el-Endelûsî'ye Göre Arap Dilinde Hadisle İstişhad*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018, 99; Bezci, 86.

²⁸⁶ krş. es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 89-99; Ali Fevde Nîl, 495 vd.; Yusuf Sancak, “Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları İçinde İstişhad ve Edebi Yönü Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları”, *EKEV Akademi Dergisi -Sosyal Bilimler-*, 2005, IX(24), 197; Ayşe Meydanoglu, *İbn Hişâm El- Ensârî'nin Dilsel İstişhadlarında Kırâatlerin Yeri*, (Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2018, 46, 55-56; Muhittin Uysal, “Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi ve Hadisle İstişhad Mes'elesi”. *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi*, yıl:6, sayı: 1, (Mayıs 2006), 113. Burada belirtmemiz gerekir ki İbn Hişâm'ın Şerhu Şuzûri'z-Zeheb'de bu üç görüşü aktarmadığı bilakis bu görüşleri el-Cevcerî'nin (v. 889) kendi şerhinde naklettiği görülmektedir. krş. el-Cevcerî, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*, thk. Nevvâf b. Cezzâ' el-Harisî, el-Camiatu'l-İslamiyye, el-Medînetu'l-Munevvere 2004, 94; krş. Kuşçuoğlu, 75-76.

²⁸⁷ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 89-99; krş. Sümeyye (Yağan) Doğru, 88-89.

²⁸⁸ Mana ile rivayet ve hadisle istişhâd konusu için es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 95. “Cumhur”un mana ile rivayet itirazına müellifimizin verdiği bir örnek için İbn Hişâm en-Nahvî, *Evhazu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, thk. Berekât Yûsuf Hebbûd, Dâru'bni Kesîr, Dimeşk-Beyrut 2008, I, 166.

²⁸⁹ Ayşe Meydanoglu, 183; Ayrıca hadisle çok istişhâdda bulunduğu ileri sürülmesi ve eserlerindeki hadis sayılarının delillendirme bağlamında ele alınması halinde bu iddianın doğru olamayacağı, Şerhu Katri'n-Nedâ'da on yedi, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb'de yirmi bir, *Evhazu'l-Mesâlik*'te yirmi beş, Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd'da yirmi ve Muğni'l-Lebîb'de altmış bir kadar hadisi delil olarak kullandığına dair tespit için krş. Ali Fevde Nîl, 496, Mehmet Reşit Özbalıkçı, “İbn Hişâm en-Nahvî”, 74.

²⁹⁰ Mehmet Reşit Özbalıkçı, “İbn Hişâm en-Nahvî”, 76.

İlk dönemlerde hadisle istiṣhâd, sonraki dönemlere nispetle çok azdır. İlk dönem nahivcilerin takipçileri de hadisle istiṣhâda sıcak bakmamışlardır. Daha sonraları İbn Mâlik başta olmak üzere, bu konuda nahivcilerin taklitten kaçınarak yeni bir yaklaşım tercih ettiği görülmektedir. Hadisle istiṣhâd konusunda muteahhirûn döneminde artık taklidin terk edildiği, nahiv alimlerinin kitaplarında hadisle istiṣhâda rahatlıkla yer verdikleri tespit edilmiştir. Müellifimizin çokça etkilendiği İbn Mâlik, kendinden öncekilere nazaran nahiv metodunda hadise daha çok yer vermiş, bu konuda taklitten uzak durarak yeni sayılabilecek bir metodun yolunu açmıştır. Öncesinde Zemahşerî gibi dil otoritelerinin de hadisleri kullandığı bilinmektedir²⁹¹ Ebû Hayyân'ın ise İbn Mâlik'i bu konuda eleştirdiği görülmektedir. İbn Hişâm'ın da İbn Mâlik'in benimsediğine benzer bir tarzı kabul ettiği, eserlerindeki hadis örneklendirmelerinden görülebilmektedir.²⁹²

2.4.2.1. Şerhu Şuzûri'z-Zeheb'de Dil Ekolleri Açısından Hadisler

Nahiv çalışmalarının ilk dönemlerinde hadisle istiṣhâdın, sonraki dönemlere nazaran çok az olduğu tespit edilmiştir. İlk nahivcilerin ve takipçilerinin hadisle istiṣhâda sıcak bakmadıkları bilinmektedir. Fakat muteahhirûn döneminde -özellikle İbn Mâlik ile birlikte- nahivcilerin taklitten kaçınarak yeni bir yaklaşım tercih ettiği ve hadisleri kullandığı görülmektedir. Hadisle istiṣhâd konusunda bu dönemde taklidin terk edildiği, hadisle istiṣhâda olumlu bakıldığı tespit edilmiştir. Müellifimizi çokça etkilemiş olan Endülüs ekolü mensuplarından İbn Mâlik, kendinden öncekilerden daha farklı bir şekilde hadislere daha çok yer vermiş, bu konuda taklitten uzak durup yeni sayılabilecek bir yöntem ortaya koymuştur. Fakat daha öncesinde Bağdat mektebi mensubu olarak kabul edilen Zemahşerî'nin de bu konuda ilk adımları atanlardan olduğu bilinmektedir.²⁹³ Endülüs dil ekolü mensuplarından Ebû Hayyân'ın ise İbn Mâlik'i bu konuda eleştirdiği hatta ısrarcı olduğu tespit edilmiştir. Müellifimiz İbn Hişâm'ın da Endülüslü İbn Mâlik'in benimsediğine benzer bir yöntemle, diğer eserlerinde hadis örnekleri kullandığı

²⁹¹ Harun Özel, *Zemahşerî ve Nahiv İlmindeki Yeri*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2014, 109.

²⁹² es-Suyûtî, el-İktirâh, 89-91; krş. Ali Fevde Nîl, 496; Ramazan Bezci, *İbn Mâlik ve Nahiv Metodunda Hadisle İstiṣhâdın Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2014, 86-88; Sümeyye (Yağan) Doğru, 133; Uysal, Muhittin, 111.

²⁹³ Harun Özel, 109; ayrıca Oways Wisi, *Zemahşerî'nin Nahivde Semâ' ile İstiṣhâdı*, 71.

görülmektedir.²⁹⁴ Hadislerle istiṣhâd ile ilgili olarak söyleyebiliriz ki İbn Hişâm hadisleri kontrollü bir şekilde *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*'de de kullanmıştır. Müellifimiz mana ile rivayet söz konusu olduğu için hadislerle istiṣhâdı caiz görmeyen alimlerin aksine bu konuda bir mahzur görmemektedir.

Şerhu Şuzûri'z-Zeheb'de “32 nakil” tespitinde bulunulmuştur.²⁹⁵ Fakat bu sayıya sahabe kavlinin de dahil olduğu görülmektedir.²⁹⁶ Ayrıca müellifimizin bazı hadisleri müfredat (kelime anlamı/sözlük anlamı) açıklaması ve örnek (temsîl) için hatta bazen hareke zabtı için arz ettiği, hüccet için veya hakkında ihtilaf olan bir kaidenin ortaya konması için kullanmadığı görülmektedir.²⁹⁷

2.4.3. Dil Ekolleri Bağlamında İbn Hişâm'ın Şiirle İstiṣhâd Yöntemi

İbn Hişâm'ın muvelledûn şairlerden şahit getirmesi şiirle istiṣhâd ve dil ekolleri açısından önem arz etmektedir; zira şairlerden bazılarının şiiriyle istiṣhâdı kabul etmeyen alimler bulunmaktadır.²⁹⁸ Ayrıca şairi meçhûl beyitlerin kullanımının bir problem teşkil etmediğini söyleyenlerin ilkinin İbn Hişâm olduğu belirtilmiştir. Fakat bu konuda alimlerin teori ve pratikte farklı tavırlar sergilemeleri, bir ittifakın veya ihtilafın var olup olmadığı konusunda bir belirsizlik meydana getirmektedir. İstiṣhâd ve özellikle de şiirle şahit getirme konusu çok geniş bir konudur. İbn Hişâm açısından da bu konu yeterince çalışılmış olduğu için burada çalışmamızın hacmini artıracak bir detaya girmenin gerekli olmadığı kanaatine varılmıştır.²⁹⁹

²⁹⁴ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 89-91; krş. Ali Fevde Nîl, 496; Ramazan Bezci, *İbn Mâlik ve Nahiv Metodunda Hadisle İstiṣhâdın Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2014, 86-88; Sümeyye (Yağan) Doğru, 133; Uysal, Muhittin, 111.

²⁹⁵ *Şerhu Şuzûr* (Berekât), 387458-459; krş. İbrahim Geyik, 245; Mustafa Dilsiz, 128; Ayrıca “yirmi bir”, “yirmi yedi” ve “yirmi dokuz” şeklindeki tespitler için krş. Ali fevde Nîl, 496; Özbalkçı, “İbn Hişâm en-Nahvî”, 74; Soylu, 91; Asutay, 80.

²⁹⁶ Hz. Aişe'nin (RA) sözünün nakli ve şâz bir kullanım olması ile ilgili olarak *Şerhu Şuzûr* (Berekât), 387.

²⁹⁷ *Şerhu Şuzûr* (Berekât), 37, 176, 399. Rivayet farklılıkları ile beraber ele alınan ve müfredat için getirilen bazı hadis örnekleri için *Şerhu Şuzûr* (Berekât), 83, 206. Ayrıca temsîl için hadisleri kullanma ile ilgili olarak krş. Bezci, 89, Muhittin Uysal, 110-111, 123. Hareke zabtı için *Şerhu Şuzûr* (Berekât), 64.

²⁹⁸ Müvelled ve muhdes şairler ve şiirleri ile ilgili müellifimizin ve dil otoritelerinin görüşleri ile ilgili olarak es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 144 vd.; Muzaffer Özli, İrfan Kaya, “İbn Hişâm el-Ensârî'nin Muvelledûn Şairlerinden Şahit Getirmedeki Konumu (Şerhu Katri'n-Nedâ ve Şerhu Şuzûri'z-Zeheb Özelinde)”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(2), 2016, 5.

²⁹⁹ İbn Hişâm'ın iki farklı görüşü, Zemahşerî, İbn Mâlik, Ebû Hayyân gibi alimlerin şairi meçhul şiir ile ilgili görüşleri ve müellifimizin Tahlîsu's-Şevâhid ve Telhîsu'l-Fevâid adlı eserinden nakil için es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 152; Abdulkadir Kışmır, “Nahiv Çalışmalarında Şâiri Meçhûl Beytin Kabul ve Reddine Yönelik Görüşlerin Değerlendirilmesi”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]*, 23 (Haziran / June 2023), 176, 179, 182; Zü'r-Rumme, Cerîr, er-Rukayyât, Ferazdak;

2.4.3.1. Şerhu Şuzûri'z-Zeheb'de Dil Ekolleri Açısından Şiirler

İbn Hişâm Şerh-u Şuzûri'z-Zeheb'de 239 şiir nakletmektedir.³⁰⁰ İbn Hişâm beyitleri şâhid olarak da misâl olarak da (temsîl için) kullanmıştır. Eserin metninde bulunan on yedi beyitten iki tanesini şerhe almamıştır. Kitapta iştiğâl bâbı hariç diğer konularda beyit nakletmiştir. Şiirleri, konuyu açıklamak maksadı ile şâhit olarak getirdiği gibi, şâz dediği kullanımlar için de arz etmiştir. Müellif bir kuralı açıklamak için olduğu gibi, ele aldığı nahiv konusunun başlığına dair kelime veya o kelimenin kullanım tarzını göstermek için de şiir nakletmektedir. Bazı beyitlerle birden fazla konu için farklı yerlerde istişhâdda bulunduğu görülmektedir. Şairi belli 160 beyitin 107 şaire ait olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan üç tanesi kadın şairdir. 66 beyitin şairi meçhuldür.³⁰¹ 13 beyitte hangi şaire ait olduğu konusunda ihtilaf bulunmaktadır.³⁰²

Müellif eserde kullandığı muvelledûna ait beyitlerin bazılarını yanlış kullanıma örnek için, bazılarını da anlatımı süslemek maksadıyla istidradî olarak nakletmiş ve bununla bir nahiv kuralını ispat etmeyi amaçlamamıştır. Ebu't-Tayyib el-Mutenebbî'ye ait olan ve *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*'de geçen ilk şiir, bunun en iyi örneğidir. Ayrıca cem-i müzekker sâlîme mülhâk olan isimler konusunda Ebû Temmâm'ın bir beyitiyle örneklendirme (temsîl) yapmış³⁰³, bir başka muvelledûn şair Muhammed b. Munâzir'in (Ebû Ca'fer) bir beyitiyle de ۛ ve benzerlerinin haberleri konusunda örnek sunmuştur. Zemahşerî'nin görüşünün yanlış olduğunu belirtmek üzere misal olarak getirdiği 6. şiir de bir diğer örnektir.³⁰⁴ İbn Hişâm'ın eserde muvelledûn şairlerden şahit getirmemeye dikkat ettiği görülmekte, genellikle bu tür beyitleri yanlış kullanımlara örnek olması için

şiiri istişhâdda kabul göremeyen veya eleştiri alan bazı şairlerdir. Ancak Zemahşerî gibi İbn Hişâm'ın da bu gibi şairlerin şiirleriyle istişhâd ettiği veya misal getirdiği görülebilmektedir. Şerhu Şuzûr (Berekât), 21, 84, 117, 296, 419. Ayrıca krş. Oways Wisi, *Zemahşerî'nin Nahivde Semâ' İle İstişhâdı: Betimsel-Analitik Bir Çalışma*, (Doktora Tezi), Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 192, 198, 262.

³⁰⁰ Geyik, 245; Dilsiz, 128.

³⁰¹ Nekra marife konusunda söyleyeni belli olmayan bir beyit getirilerek delillendirme yapılması suretiyle sorulan soru ve cevabı için Şerhu Şuzûr (Berekât), 126.

³⁰² Dilsiz 128-129

³⁰³ Şerhu Şuzûr (Berekât), 66; Zemahşerinin bu şairin şiirini almakta beis görmediği... ayrıca Dilsiz, Beyitler tez ss. 22-23. bk. Keşşaf tercüme pdf 1. cilt 232 ve 252: el-Keşşaf, Bakara 2/18-20. ayrıca İktirah, 145; Keşşaf Bakara 20 tercüme sayfa 252 muhdesundan Habîb b. Evs Ebu Temmam'ın şiiri.

³⁰⁴ Bu konu çalışmamızda tenkit tercih ifadeleri başlığında ele alınmış çalışmanın hacmi artmayacak şekilde el-Keşşaf'tan bazı tespitlerde bulunulmuştur.

veya konunun iyi anlaşılması (temsîl) için kullandığı anlaşılmaktadır.³⁰⁵ İbn Hişâm şiirle istişhâd konusunda Bağdat ekolüne mensup (Musul) İbn Cinnî'nin görüşlerinden etkilenmiş görünmektedir. Dilde icma meselesi İbn Cinnî tarafından gündeme getirilmiş ve sınırları belirlenmiştir; fakat İbn Cinnî, dilde icmaya muhalefeti de caiz görmüştür. Hicrî 2. yüzyıl ortalarına kadar yazılmış şiirlerle sınırlanmış olan istişhâdın kapsamını genişletmiş, böylece daha sonraki dönemlerde yazılmış şiirlerden de örnekler verilebileceğini söylemiştir. İbn Hişâm'ın muvelledûn şairlerden şiir örnekleri vermesi, bu etkileşimin Şerhu Şuzûrî'z-Zeheb özelindeki tezahürlerindendir.³⁰⁶

İbn Hişâm; Kûfeliler, Zemahşerî ve İbnu'l-Hâcib'in merfû'un (mubtedânın) zâhir isim olması gerektiği (zamîr olmayıp zâhir isim olmasının vâcib olduğu) şeklindeki görüşlerini eleştirmiş ve ۛ ifadesi ile onlara cevap vermiştir. Bu ifadeyle beraber müellifin söyleyeni belli olmayan beyitleri delil olarak getirmesi, karşı tarafın da ayette³⁰⁷ takdîm te'hîr olduğunu iddia ettiğini arz etmesi hilafiyat, istişhâd ve tenkit ifadeleri bakımından dikkat çekicidir.³⁰⁸

³⁰⁵ Muzaffer Özli, İrfan Kaya, "İbn Hişâm el-Ensârî'nin Muvelledûn Şairlerinden Şahit Getirmedeki Konumu (Şerhu Katri'n-Nedâ ve Şerhu Şuzûrî'z-Zeheb Özelinde)", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21:2 (2016), 10, 14. Ayrıca şairi meçhûl beyitlerin kullanımının bir problem teşkil etmediğini söyleyenlerin ilkinin İbn Hişâm olduğuna dair Tahlîsu's-Şevâhid ve Telhîsu'l-Fevâid adlı eserinden nakil için Abdulkadir Kışmır "Nahiv Çalışmalarında Şâiri Meçhûl Beytin Kabul Ve Reddine Yönelik Görüşlerin Değerlendirilmesi, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]*, 23 (Haziran / June 2023), 176.

³⁰⁶ DİA İbn Cinnî md.

³⁰⁷ Meryem, 19/46.

³⁰⁸ Şerhu Şuzûr (Berekât), 167-168; Kuşçuoğlu, 102-103.

SONUÇ

İbn Hişâm en-Nahvî el-Ensarî Arap dili grameri alanında çokça ele alınmış, Mısır dil ekolü temsilcilerinden biridir. Yazdığı gramer kitaplarında taklitten uzak bir şekilde, belli başlı bazı lafızları kullanarak yeknesak bir yöntemle tenkitlerde bulunmuştur. Hayatının hemen hemen tamamını Kahire’de geçirmiş olmasına rağmen Bağdat ve Endülüs yörelerinin önemli filologları ile etkileşime girmiştir. İbn Hişâm’ın bu özellikleri, *Şerhu Şuzûri ’z-Zeheb* isimli eserinde Bağdat, Mısır ve Endülüs dil ekollerinin karakteristik bazı özelliklerini görmemizi sağlamaktadır. Günümüz gramer öğrenimini etkileyen bir dilci olan müellifin herhangi bir dil ekolüne mensubiyeti bu eserde de kolaylıkla tespit edilememektedir.

İbn Hişâm, diğer eserlerinde olduğu gibi *Şerhu Şuzûri ’z-Zeheb*’de de dil ekollerinin önemli temsilcilerine itirazlar sunarak kendi tercihlerini ortaya koymuştur. Çalışmamızda onun Basra mektebinin etkisinde olduğu, Bağdat mektebinin özelliklerini eserlerine yansıtmış olduğu, Mısır’a has bir eleştiri ve öğretim metodu ortaya koyduğu hatta Endülüs mektebi ile de etkileşimde olduğu ayrıca ilmi ve siyasi çevresinden de etkilendiği görülmüştür.

Çalışma sonunda İbn Hişâm’ın tercih ve tenkit ifadeleri bağlamında adı geçen ekoller karşısındaki duruşuna dair ve bu ekoller bağlamında onun istişhâd yöntemine yönelik önemli bilgiler elde edilmiştir. Tezde ortaya çıkarılan bilgiler; Mısır, Endülüs, Bağdat, Musul ve Şam yörelerinin birbirleriyle olan etkileşimlerinin dil bilim açısından anlaşılması/yorumlanması açısından ayrıca müellifimizin konumunun tespiti bakımından önem arz etmektedir. Müellifin diğer gramer kitaplarında olduğu gibi bu eserde de birçok dil otoritesinin fikrini eleştirdiği görülmüştür. Bu eleştirilerden özellikle tezimizin kapsamına dahil olan Zemahşerî, İbn Mâlik, ez-Zeccacî, İbn’ul-Hâcib ve Ebû Hayyan gibi Bağdat, Mısır ve Endülüs mektebi mensubu isimlerle ilgili müellifimizin ortaya koyduğu karşıt görüşler; tenkit ifadeleri ile beraber arz edilmiştir. Tespitlerimiz, *Şerhu Şuzûru ’z-Zeheb* isimli eseri özelinde müellifin kullandığı tercih-tenkit ifadeleri ve eleştiri üslubunu ortaya koymuştur. Böylece onun muhakkik bir filolog olduğu bu eser ve ilgili ekoller özelinde gösterilmiştir. Geniş bir yelpazede yaptığı bu eleştirilere değinilmiş olması, müellifimizin yer yer Kûfelilerin fikirlerini alabildiğini göstermektedir. Basra’dan Sîbeveyhi’nin karşısında durabilip kıyası tercih ederek Endülüs’ten İbn

Mâlik'in görüşüne destek vermiş olduğu da görülmüştür. Bağdat mektebinden Zemahşeri'ye nispet ettiği çoğu görüşe karşı çıktığı, Mısır ekolünden İbn 'ul-Hâcib'e isim vermeden de olsa üslup açısından muhalefet ettiği görülmüştür. Çalışmamız, bunlar gibi daha birçok hilafiyat malzemesinin mütalaa edilebilmesi açısından faydalı olmuştur.

Günümüz Arapça öğretiminde esas alınan konu sıralaması tercihi ve terminoloji kullanımı önemli ölçüde Basra dil ekolünün etkisi altında kalmıştır. Çalışmamızla beraber bu etkileşimde İbn Hişâm en-Nahvî'nin, eseri Şerhu Şuzûru'z-Zeheb isimli eserinin ve Mısır dil ekolünün rolü de görülmüştür. Yaklaşık yedi asır önce yazılmış bir eserin dolaylı olarak günümüz dil öğretimine etkisinin olabileceği, doğrudan etkisinin ise az olacağı açık bir gerçektir. Fakat tezimizde eserin tebvîb ve eleştiri üslubu (tercih-tenkit tarzı) açısından günümüzde de dil edinimini etkileyebileceği; bunun da yeniden gözden geçirilmiş bir formatla kitabın düzenlenmesi halinde daha da mümkün olacağı görülmüştür. Dil ekolleri ile ilgili ihtilafların ele alındığı yerlerin -özellikle tenkit kısımlarının- haşiye tarzında dipnotlara alınması halinde eserin günümüzde dil öğrenim ve öğretiminde daha etkili bir rol alabileceği kanaatine varılmıştır. Ayrıca istidradî bilgilerin (tefsir, te'vil, i'râb) yerlerinin ara başlıklarla belirgin hale getirilmesi de öğrencinin interaktif bir şekilde alıştırma (tedrib/mumarese) yapması açısından faydalı olacaktır. Ayrıca araştırmamızla beraber müellifin gramer kitaplarının kapsamlı analiz ve tahlilini içeren "karşılaştırmalı" akademik bir çalışmaya ihtiyaç olduğu kanaatine varılmış, Şerhu Şuzûru'z-Zeheb üzerine yapılan tahkik ve neşir çalışmaları üzerine bir tenkit yazısı/çalışmasının gerekliliği görülmüştür. Bununla beraber eserin tahkik ve haşiyelerinden faydalanılarak hazırlanacak açıklamalı bir tercümesinin (Türkçe haşiye) olması halinde akademik olarak önemli bir yeri dolduracağı düşünülmüştür.

Araştırmanın sonucunda gramer tarihi bilgilerinin veya ekol ihtilaflarının Arapça öğrenim ve öğretimindeki başlıca etkileri, ayrıca ders kitabı seçiminde ekol farklılıklarının ele alınış şekli veya istidradî bilgilerin arz edilmiş olmasının etkisi görülebilir hale getirilmiştir. Böylece materyal seçimi açısından dil öğrenim ve öğretiminde edinilebilecek bir tecrübenin teorik yorumuna malzeme hazırlanmıştır. Çalışmamızda ayrıca Şerhu Şuzûri'z-Zeheb ve İbn Hişâm'ın diğer gramer eserleri arasında birer ders kitabı olarak seçilebilirlikleri -materyal tercihi ve gramer ekolleri ilgisi- açısından ilk sayılabilecek karşılaştırmalı adımlarına olanak sağlayacak veriler ortaya çıkarılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akçakoca, Yusuf, *Basra ve Kûfe Ekollerinin Terminoloji Tartışmaları -Mansûb Cümle Elemanları Örneğinde-*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014.
- Âlâh, Selime, “İbn Hişâm ve Teysîruhû li’n-Nahvi’l-Arabî Kıraat fî Kitabeyhi “*Şerhi Katri’n-Nedâ ve Belli’s-Sadâ*” ve “*Şerhi Şuzûri’z-Zeheb*””, *el-Mumâresâtü’l-Luğaviyye*, c. 10, aded: 2, December 2019, 51-66.
- el-Askalânî, İbn Hacer, *ed-Dürerü’l-Kâmine fî A’yâni’l-Mieti’s-Sâmine*, Dâru’l-Ceyl, Beyrut 1993.
- Asutay, M. Mücahit, *İbn Hişâm ve Şerhu Şuzûri’z-Zeheb*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005.
- Bakırcı, Selami ve Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi (Başlangıçtan Günümüze)*, Erzurum 2001.
- Benli, Mehmet Sami, “el-Mufasssal”, *DİA*, TDV, Ankara 2020, XXX, 366-367.
- Bezci, Ramazan, “Bağdat’taki Arap Dili Grameri Akımları ve Süreçleri”, *Marife*, 22(1), Yaz 2022, 247-270.
- _____, *İbn Mâlik ve Nahiv Metodunda Hadisle İstişhâdın Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2014.
- el-Cevcerî, *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb*, thk. Nevvâf b. Cezzâ’ el-Harisî, el-Camiatu’l-İslamiyye, el-Medînetu’l-Munevvere 2004.
- Dereli, Vehbi, “İbn’ul-Muneyyir’in Zemahşerî’ye Yönelik Dil Eksenli Eleştirilerinin Değerlendirilmesi”, *Marife*, Bahar 2011, 97-114.
- Dilsiz, Mustafa, *İbn-i Hişâm’ın “Şerhu Şuzûri’z-Zeheb” Adlı Eserinde İstişhâd Ettiği Beyitler*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2015.
- Doğru, Sümeyye (Yağan), *Ebu Hayyan el-Endelûsi’ye Göre Arap Dilinde Hadisle İstişhad*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018.

Durmuş, İsmail, “İbnü’l-Haşşâb”, *DİA*, TDV, İstanbul 2000, XXI, 73.

_____, “Nahiv”, *DİA*, TDV, İstanbul 2006, XXXII, 300-306.

Ergin, Mehmet Cevat, “Arap Dilinde Nahiv İletleri Üzerine”, *Marife*, yıl. 9, sayı. 1, 2009, 159-183.

Eroğlu, Muhammed, “Nehhâs”, *DİA*, TDV, İstanbul 2006, XXXII, 542-543.

Ersönmez, Hüseyin, “Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü-I”, *Mizânü’l-Hak İslami İlimler Dergisi*, sayı: 3, 2016, 95-124.

_____, *Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü*, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2016.

Geyik, İbrahim, *İbn Hişâm’ın “Şerhu-Şuzûri’z-Zeheb” Adlı Eserinde İstişhâd Ettiği Ayetler*, (Yüksek Lisans Tezi), Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mardin 2021.

İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Abdu’l-Hamîd Hindâvî, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 2008.

İbn Hişâm en-Nahvî, *Şerhi Şuzûri’z-Zeheb*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, (*Muntehe’l-Ereb bi Tahkiki Şerhi Şuzûri’z-Zeheb* ile birlikte), Dâru’t-Talâi’, Kahire 2004.

İbn Hişâm en-Nahvî, *Şerhi Şuzûri’z-Zeheb*, thk. Halebî, Muhammed Hayr T., (*Şerhu Şuzûri’z-Zeheb* (Tahkik ve Ta’lîk) ile birlikte), Dâru’l-M’arife, Beyrut-Lübnan 1999.

İbn Hişâm en-Nahvî, *Şerhi Şuzûri’z-Zeheb*, thk. Berekât Yûsuf Hebbûd, (*Mehettâtu Rihleti’s-Surûr ilâ Şerhi ve İ’râbi Şevâhidi’s-Şuzûr, Şerhu Şuzûri’z-Zeheb* tahkik ve zeyli ile birlikte), Dâru’bni Kesîr, Dimeşk-Beyrut 2008.

_____, *Evzahu’l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, thk. Berekât Yûsuf Hebbûd, Dâru’bni Kesîr, Dimeşk-Beyrut 2008.

_____, *Şerhu Katri’n-Nedâ ve Belli’s-Sadâ* (Sebîlu’l-Hudâ ile beraber), thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Abdulcelîl el-Atâ’ el-Bekrî, Mektebetu Dâri’l-Fecr, Dimeşk 2001.

- Kafes, Mahmut, “Ebû Hayyân el-Endelüsî”, *DİA*, TDV, İstanbul 1994, X, 152-153.
- Kılıç, Hulusi, “el-Kâfiye”, *DİA*, TDV, İstanbul 2001, XXIV, 153-154.
- Karabudak, Muhsin, *Bağdat Dil Ekolü ve Başlıca Temsilcileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2010.
- Kılıç, Hulûsi, “Kûfiyyûn”, *DİA*, TDV, Ankara 2002, XXVI, 345-346.
- _____, “Basriyyûn”, *DİA*, TDV, İstanbul 1992, V, 117-118.
- Kızıklı, Salih Zafer, “Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış”, *Marife*, Kış 2013, 133-149.
- Kışmir, Abdulkadir, “Nahiv Çalışmalarında Şâiri Meçhûl Beytin Kabul ve Reddine Yönelik Görüşlerin Değerlendirilmesi”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (Haziran 2023), 159-190.
- Kuşçuoğlu, Abdullah, *İbn Hişâm'ın Arap Dilcilerine Yönelttiği Tenkitler*, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2015.
- Meydanoğlu, Ayşe, *İbn Hişâm el-Ensârî'nin Dilsel İstişadlarında Kırâatlerin Yeri*, (Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2018.
- Özel, Harun, *Zemahşerî ve Nahiv İlmindeki Yeri*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2014.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit, “İbn Hişâm en-Nahvî”, *DİA*, TDV, İstanbul 1999, XX, 74-77.
- _____, “Muğni'l-Lebîb”, *DİA*, TDV, İstanbul 2020, XXX, 383-384.
- _____, “Sîbeveyhi”, *DİA*, TDV, İstanbul 2009, XXXVII, 130-134.
- Özkul, Ertuğrul, *Basra ve Kûfe Ekollerinin Terminoloji Farklılıkları*, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2019.
- Seyyid, Eymen Fuâd, “Fâtımîler”, *DİA*, TDV, İstanbul 1995, XII, 228-237.
- Sarı, Fatih, “İbn Hişâm en-Nahvî'nin Eserlerinde Tercih ve Tenkit İfadeleri”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/19 (Ocak 2023), 107-134.
- es-Suyûtî, Celâluddîn, *el-İktirâh fî Usûli'n-Nahv*, Ta'lik: Mahmûd Suleymân Yâkût, Daru'l-M'arifeti'l-Camiyye, İskenderiye 2006.

- Tala, Murat, “Dil Öğretiminde Materyal Tasarım Yaklaşımları: İ’râb Odaklı ve Konu Merkezli Tasnif Metotlarına Şüzûru’z-zeheb ve Katru’n-nedâ Çerçevesinde Analitik Bir Bakış”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45, 2018, 121-146.
- Tomar, Cengiz, “Mısır (Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar)”, *DİA*, TDV, Ankara 2004, XXIX, 559-563.
- Tüccar, Zülfikar “Şüzûrü’z-Zeheb”, *DİA*, TDV, İstanbul 2010, XXXIX, 279.
- Uysal, Muhittin, “Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi ve Hadisle İstişhad Mes’elesı”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, yıl:6, sayı: 1, (Mayıs 2006), 97-126.
- Ülker, Şehmus, “İbn Hişâm’ın Şerhu Katri’n-Nedâ Adlı Eseri Bağlamında Dilcilere Karşı Tutumu”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 26, Haziran 2021, 364-380.
- Yiğit, İsmail, “Memlükler”, *DİA*, TDV, Ankara 2004, XXIX, 90-97.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Sefa DURMUŞ
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (2008)
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosya Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	Arapça, İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	Diyanet İşleri Başkanlığı Yüksek İhtisas Kursiyerliği (Erzurum 2014) 8. Uluslararası Ahmed-i Hani Sempozyumu (Bildiri)
İş Deneyimi	
Stajlar	A.Ü. Araştırma Hastanesi (Ortopedi Sekreterliği)
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	A.Ü. Araştırma Hastanesi ve Sağlık Bakanlığı (Tıbbi Sekreter) Diyanet İşleri Başkanlığı (Vaiz)
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	